

KULTURA KOMUNICIRANJA
ZNANSTVENO STRUČNI GODIŠNJAK

OSNIVAČ I NAKLADNIK
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
Studij novinarstva

ZA NAKLADNIKA
Prof. dr. Zoran Tomić

UREDNIŠTVO

Nino Ćorić	Božo Skoko
Slavica Juka	Iko Skoko
Damir Kukić	Ivica Šarac
Ilija Musa	Miloš Šolaja
Ivica Musić	Zoran Tomić
Đorđe Obradović	Miroslav Tuđman
Marija Putica	Milan Vego
Marko Sapunar	Ružica Zeljko - Zubac

GLAVNI UREDNIK
Prof. dr. Zoran Tomić

TAJNIK
Marijan Primorac

UREDNICI BROJA
Dražen Barbarić i Mate Penava

LEKTURA I KOREKTURA
Toni Herceg i Krešimir Tabak

PRIJEVOD SAŽETAKA NA ENGLLESKI JEZIK
Ivana Zovko

NASLOVNICA
Trpimir Grgić

GRAFIČKA PRIPREMA I TISAK
FRAM ZIRAL, Mostar

ADRESA UREDNIŠTVA
Matice hrvatske bb, 88000 Mostar
Telefon: +387/036/355-400
Faks: +387/036/355-401

E-MAIL:
ff@sve-mo.ba

NAKLADA
150 primjeraka

Časopis izlazi jednom godišnje (i po potrebi).

ISSN 2232-8599

Mostar	2015.	god. 4.	br. 4	str. 256
--------	-------	---------	-------	----------

**KULTURA
KOMUNICIRANJA**
ZNANSTVENO STRUČNI GODIŠNJAK

MOSTAR, OŽUJKA 2015.

SADRŽAJ

Uvodna riječ.....7

IVANA ZOVKO • JELENA OSTOJIĆ • MATEA KARADŽA

DISKURSNE OZNAKE U MEDIJSKIM IZJAVAMA
BOSANSKOHERCEGOVAČKIH POLITIČARA9

MARTINA MATIĆ* • IVONA BAKOVIĆ*

OBITELJSKO NAZIVLJE U IDIOMIMA STUDENATA
SVEUČILIŠTA U MOSTARU22

KATARINA PINJUH

OBITELJSKA KOMUNIKACIJA.....36

KREŠIMIR TABAK

RAZVOJ KULTURE I NJEZINA ULOGA U
ŽIVOTU SUVREMENOG ČOVJEKA..... 51

MATE PENAVALA

MOGUĆNOST KOMUNIKACIJE U
SVIJETU VIŠEZNAČNOSTI 71

DOMAGOJ GALIĆ*

BOG I RELIGIJA PREMA INGMARU BERGMANU:
ALTERNATIVNA INTERPRETACIJA „VJERSKE FAZE“85

DRAŽEN BARBARIĆ

POPULARNA GEOPOLITIKA:
APOLOGIJA IMPERIJALNE MOĆI FILMSKIM SREDSTVIMA.....109

DANIJELA UČOVIĆ

KIČ I KONZUMERIZAM U
SUVREMENIM SVADBENIM OBIČAJIMA – NAVIKA ILI POTREBA?... 133

IVANA SIVRIĆ* MASOVNI MEDIJ I MLADI - VIRTUALNI SVIJET I SVAKODNEVNICA.....	150
ANITA GLIBIĆ • DAMIR VASILJ* PERSONALIZACIJA POLITIČKE KOMUNIKACIJE	166
MAJA ČUIĆ ANALIZA HRVATSKE OBITELJSKE POLITIKE: PITANJE POSVOJENJA DJECE	176
IVAN KRALJEVIĆ PROSVJETITELJSKO-OBRAZOVNI DOPRINOS FRA DIDAKA BUNTIĆA	196
HELENA MIKULIĆ SAMOUBOJSTVO - SINDROM POSLIJERATNOG DRUŠTVA	215
GORAN ZOVKO DVOSTRUKI IDENTITET KOZARČEVE TENE (1894.)	234
 NAPUTCI AUTORIMA ZA SURADNJU.....	254

UVODNA RIJEČ

Konferencija pod nazivom *Znanost kao kultura neslaganja* održana je 9. svibnja 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Samoj konferenciji nazočila su 23 izlagača podijeljena u pet tematskih panela: jezični, interdisciplinarni, antropološko-kulturološki, politološko-komunikološki i filozofski. Cilj konferencije je bio okupiti što širi spektar mladih znanstvenika kako bi specifičnim pristupom vlastitih struka te disciplinarnih perspektiva dali doprinos relevantnim istraživačkim fenomenima i problemima. Izlaganja su iznijedрила interdisciplinarne uvide o prije navedenima, a samim time ukazali na kompleksnost fenomena kojima se suvremene društvene i humanističke znanosti uglavnom bave.

Svaka od navedenih tematskih cjelina svojom je osobitošću pružila doprinos zanimljivim raspravama koje su se odvijale nakon pojedinih panela. U raspravama su došle do izražaja znanstvene kvalitete mladih znanstvenika, njihova sposobnost kritičke argumentacije i što je vrlo važno, spremnost na uvažavanje argumenata neistomišljenika, što zapravo treba predstavljati najviši doseg znanstvenoga rada. Jedno od najznačajnijih postignuća prošlogodišnje konferencije je upravo otvaranje prostora afirmacije mladih znanstvenika, koji su na samim počecima vlastitih karijera i unutar postojeće strukture akademskoga svijeta vrlo teško dolaze u priliku samostalnoga djelovanja. Treba istaknuti da je ponajveći dobitak konferencije iskazivanje marljivosti, originalnosti, znanstvene kompetencije te sposobnosti kritičko-deliberativnoga diskursa koji krase suvremenu znanost od strane, kako izlagača, tako i od sudionika koji su participirali u inspirativnim raspravama.

Urednici broja

UDK 81´42:32](497.6)(047.3)
81´276:32](497.6)(047.3)
811.111´42:32

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

IVANA ZOVKO*
JELENA OSTOJIĆ*
MATEA KARADŽA*

DISKURSNE OZNAKE U MEDIJSKIM IZJAVAMA BOSANSKOHERCEGOVAČKIH POLITIČARA

Sažetak

Živeći u kompleksnoj državi kao što je Bosna i Hercegovina, gdje političari pripadaju najutjecajnijim ljudima, u ovom radu ćemo napraviti analizu medijskih izjava tih političara, ali s lingvističke točke gledišta. Naglasak će se staviti na uporabu diskursnih oznaka u izjavama koje su političari davali medijima komentirajući demonstracije u svim većim gradovima BiH koje su održane u veljači 2014. godine. Napravit će se i usporedba s oznakama koje se koriste u političkom diskursu na engleskom govornom području. Uvodni dio rada će dati teorijske hipoteze o uporabi diskursnih oznaka u hrvatskom i engleskom jeziku uopće, njihovoj funkciji i glavnoj namjeni. Nastojat će se dokazati da se one vrlo često koriste u političkom diskursu kako bi se privukla pozornost slušatelja na ono što se želi reći odnosno naglasiti. Završna poglavlja će donijeti statističku analizu uporabe navedenih oznaka te zaključke autorica o tome koje oznake BiH političari najviše koriste, koriste li ih više ili manje od političara s engleskog govornog područja te jesu li njihovom uporabom uspjeli privući pozornost prosvjednika i drugih ljudi koji su pratili njihove izjave u medijima.

Ključne riječi: političari, diskursne oznake, prosvjedi, BiH.

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Različiti aspekti političkoga diskursa bili su tema mnogih lingvističkih istraživanja. Bosna i Hercegovina kao država s kompleksnom političkom scenom te čestim medijskim nastupima političara pruža mogućnost velikoga izbora korpusa koji mogu biti temelj za različita lingvistička istraživanja.

Pregledavajući literaturu vezanu za analizu političkoga diskursa zamijetili smo da su mnogi znanstvenici istraživali koja sve lingvistička sredstva političari koriste u medijima kako bi postigli svoje ciljeve te uvjerali publiku u ispravnost istih. Jedno od najčešće korištenih te najvažnijih sredstava su svakako diskursne oznake. Iako su bile tema mnogih lingvističkih istraživanja, to nije slučaj s diskursnim oznakama u intervjuima s bosanskohercegovačkim političarima te je to bio jedan od glavnih razloga za provedbu ove pilot studije.

Prvim dijelom istraživanja autorice će nastojati pokazati koje su to diskursne oznake najčešće korištene u intervjuima s BiH političarima u razdoblju prosvjeda u veljači 2014. godine. S obzirom da smo uvidom u literaturu etabliranih lingvisti iz engleskog govornog područja te slušajući političke intervjuje iz tog govornog područja mogli zaključiti da i američki političari u velikom postotku koriste diskursne oznake kao i BiH političari, odlučili smo napraviti kontrastivnu usporedbu s primjerima diskursnih oznaka ranije pronađenih u intervjuima BBC-a s predsjednicima SAD-a Barackom Obamom i Georgeom Bushom.

1. O diskursnim oznakama

Diskursne oznake su, pri pokušaju njihova označavanja i pojašnjavanja statusa, bile često određene brojnim i različitim nazivima s referencama koje se međusobno preklapaju. Neki od takvih izraza su *upućivački izrazi* (engl. *cue phrases*), *diskursni konektori* (engl. *discourse connectives*), *diskursne čestice* (engl. *discourse particles*), *pragmatičke oznake* (engl. *pragmatic markers*), *pragmatičke čestice* (engl. *pragmatic particles*) i *rečenični konektori* (engl. *sentence connectives*). Neda Pinta-

rić ih čak naziva *podštaplicama* ili *automatiziranim pragmenima*. (Pintarić, 2002: 225).

Iako najveći broj studija koje se bave diskursnim oznakama dolazi s engleskog govornog područja, hrvatska lingvistica Vickov bavi se problemom njihove klasifikacije i tvrdi da: „terminološko kolebanje biva ozbiljnom poteškoćom svakomu novodošljaku u ovo područje lingvističkih istraživanja. Često se o istim riječima/izrazima govori pod okriljem različitoga nazivlja, s tek iznijansiranim razlikama u lingvističkim obilježjima“ (Vickov, 2010: 96). Stoga pokušaji klasifikacije diskursnih oznaka čine svojevrsnu „terminološku džunglu“ (Vickov, 2010: 96). Unatoč različitim opravdanjima i argumentima koji prate odabir određenoga naziva, stručna literatura još uvijek ne nudi konsenzus oko zajedničkoga, opće prihvaćenog naziva, ali ni oko odabira lingvističkih jedinica koje bi se trebale smatrati diskursnim oznakama. Ipak najrašireniji i najprihvatljiviji je naziv diskursna oznaka koji je u SAD-u 1987. popularizirala Deborah Schriffin. U hrvatskoj lingvističkoj literaturi prvi put ga spominje Lara Badurina (2008), a i autorice će ga koristiti u ovome radu.

No, ne zanemarujući problematiku njihova terminološkog određenja, ipak je potrebno naglasiti zašto i kako nastaju diskursne oznake. Prema Nigoević „diskursne oznake nastaju iz govornikove želje, nastojanja da ponudi sugovorniku upute o interpretaciji iskaza u danom kontekstu. Česti problemi u komunikaciji, bilo na razini strukturiranja poruke ili na razini strukturiranja diskursa nastoje se prevladati uvođenjem nekih jezičnih izraza koji s vremenom postaju gotovo automatizirane, rutinske formule“ (Nigoević, 2011: 127).

Redeker (1990) smatra da se diskursne oznake koriste kako bi istakle vezu izjave s njenim neposrednim kontekstom obraćajući slušateljevu pažnju na posebnu vezu između izjave koja slijedi s trenutnim kontekstom diskursa. To su obično polifunkcionalni elementi koji se mogu definirati na dva načina: kao elementi koji služe za povezivanje rečenica (pa se na taj način mogu izjednačiti s terminom konektori) te kao elementi koji služe u različite konverzacijske namjene. (cf. Redeker, 1990: 372-374).

Brinton (Müller, 2005: 9) navodi kako se diskursne oznake koriste da bi:

1. potakle razgovor
2. označile granicu u razgovoru (promjena/djelomična promjena teme)
3. prethodile odgovoru na reakciju
4. poslužile kao nešto što će popuniti ili odgoditi taktiku
5. pomogle govorniku da zadrži dominaciju govora
6. pojačale interakciju između govornika i slušatelja s namjerom povezivanja razgovora s onim što će biti poslije rečeno ili onim što se više puta ponovilo
7. označile istaknutu ili pozadinsku informaciju.

Bitno je naglasiti da izostavljanje diskursnih oznaka ne utječe na promjenu sadržaja iskaza te se upravo njihova sintaktička neovisnost često ističe kao ono što ih razlikuje od sličnih jezičnih elemenata. Diskursne oznake dolaze iz različitih sintaktičkih kategorija poput uzvika, čestica, priloga, priložnih oznaka, partikula, podštapalica pa do glagola i čitavih rečenica. Njihova uporaba vrlo je raznolika te se ne može reći da imaju utvrđenu referencu. Schourup navodi nekoliko obilježja diskursnih oznaka: sposobnost povezivanja (diskursne oznake se upotrebljavaju za povezivanje iskaza ili drugih dijelova diskursa), fakultativnost (diskursne oznake su sintaktički i semantički fakultativne; sintaktički, u smislu da njihovo uklanjanje ne mijenja gramatičnost rečenice u kojoj se nalaze, a semantički, u smislu da u slučaju njihova izuzimanja iz rečenice semantički je odnos koji signaliziraju još uvijek dostupan slušatelju, iako ne više na eksplicitan način), slaba povezanost s ostalim dijelovima rečenice, sklonost prema početnoj poziciji u diskursnom segmentu koji označavaju, tendencija pojavljivanja uglavnom u govorenome jeziku i dr. (cf. Schourup, 1998: 229; Vickov, 2010: 98).

Veliki broj lingvista tvrdi da se diskursne oznake najviše povezuju s govornim jezikom kako se pokazalo u brojnim istraživanjima, što ne znači da je nemoguća njihova pojava u pisanom jeziku, no tada imamo njihove drugačije oblike. „Iako pripadnost govornom jeziku nije određujuće obilježje diskursnih oznaka, svakako su učestalije u neplaniranom, spontanom govornom jeziku, jer su one zapravo rezultat neformalnosti razgovornog jezika i gramatičke fragmentiranosti koja je nastala zbog nedostatka vremena za planiranje iskaza.“ (Nigoević, 2011: 139)

2. Korpus i metodologija

Glavna svrha ove pilot studije bila je utvrditi koriste li bosanskohercegovački političari diskursne oznake u svojim medijskim izjavama, koriste li više ili manje od političara s engleskog govornog područja te jesu li njihovom uporabom uspjeli privući pozornost slušatelja koji su pratili njihove izjave u medijima. Događaji koji su u 2014. godini najviše privlačili medijsku pozornost ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u široj regiji bili su prosvjedi održani početkom veljače 2014. u svim većim gradovima naše države. Loše socijalno stanje građana te njihovo nezadovoljstvo kompletnom situacijom u državi bili su po mnogima osnova za početak prosvjeda, no ti su prosvjedi poprimili mnogo veće razmjere za što nisu krivi obični građani.

Prosvjedi i njihove posljedice bili su popraćeni u svim tiskanim i elektroničkim medijima, no da bi korpus za provedbu iscrpnijeg lingvističkog istraživanja bio dovoljno dobar i velik bili su potrebni duži televizijski ili radijski intervjui kojih nije bilo u onolikom broju koliko se očekivalo. Na poslijetku su za korpus izabrani transkripti intervjua **FTV-a** s Bakirom Izetbegovićem, Željkom Komšićem i Nerminom Nikšićem, **Al Jazeera-e** sa Živkom Budimirom te **CD Face TV-a** s Fahrudinom Radončićem. Važno je naglasiti da se ovdje ne radi o službenim transkriptima nego onima koje su napravile autorice, jer do službenih transkripta nisu mogle doći. Dobiveni rezultati odnosno pronađene diskursne oznake smo usporedile s diskursnim oznakama pronađenima u intervjuima **BBC-a** s predsjednicima SAD-a Barrackom Obamom i Ge-

orgeom Bushom (cf. Zovko, 2012: 305-306). Korištena je komparativna metoda karakteristična za deskriptivnu lingvistiku, posebice kontrastivnu lingvistiku.

3. Rezultati

Diskursne oznake koje se najčešće koriste u hrvatskom jeziku su: *nažalost (unfortunately), dakle (so, therefore, well), pa (well), zapravo (in fact), slušaj (listen), gledaj (look), znaš/znae (you know), evo (look), međutim (however), naravno (of course), ali (but)*, itd. U engleskom jeziku su to: *well, you know, so, now, you see, really, actually, I think, I mean, like, anyway, but, or, oh, then*, itd.

Nakon provedenog iscrpnog istraživanja na spomenutom korpusu može se zaključiti da diskursne oznake potječu iz različitih sintaktičkih kategorija kao što je spomenuto u teorijskim postavkama ovoga rada. Bosanskohercegovački političari su u navedenom vremenskom razdoblju koristili sljedeće diskursne oznake:

FTV intervju sa Bakirom Izetbegovićem (7.2.2014.)¹:

Naravno (1 primjer), ali (6 primjera), dakle (5 primjera), onda (1 primjer), ovaj (4 primjera), mislim (2 primjer), evo (1 primjer), prema tome (1 primjer).

- *Naravno da narod ima razlog za frustraciju, za ljutnju, za demonstracije, ali nasilje je nedopustiva stvar.*
- *Sporo rješavanje problema i razumljiv je, **dakle**, razumljiv je revolt u narodu, **ali, ali**, se mora sve učiniti da se ovakvo nasilje, ovakve štete preduprede.*
- *Zna se na koji način, **ovaj**, se izražava volja naroda, na koji način se protesti naroda izražavaju.*
- *Mislim da je svaka paljevina ružna stvar.*
- *Prema tome, osuđujem takvu stvar.*

¹ <<https://www.youtube.com/watch?v=6jM09OFWkaQ>> (26. 4. 2014.)

FTV intervju s Bakirom Izetbegovićem (9.2.2014.)²:

Dakle (28 primjera), mislim (2 primjera), ovaj (3 primjera), što se tiče (1 primjer), ne (6 primjera), prema tome (1 primjer), da (4 primjera), naravno (1 primjer).

- *Naravno, ostati u toj zgradi dok god to bude trebalo.*
- *Dakle, ne, ne, ne trebaju BiH, ovaj, snage, iz međunarodne zajednice, da, da, da sređuju odnose unutar BiH.*
- *Dakle, ovo tijelo za koordinaciju, dakle, znači, na čelu Himzo Selimović i SIPA, direktno su pod njegovom garancijom.*

FTV intervju sa Željkom Komšićem (7.2.2014.)³:

Eto (1 primjer), pa (4 primjera), mislim (1 primjer), na kraju krajeva (1 primjer), pazite (1 primjer), nažalost (1 primjer), dakle (1 primjer), naravno (1 primjer)

- *Pa eto mislim da je gospodin Izetbegović rekao zapravo sve ono što je suština i, i, i naših današnjih razgovora, konsultacija, i na kraju krajeva tog saopštenja koje je došlo iz Predsjedništva BiH. Pazite, opravdan bunt kod ljudi koji postoji, koji dugo tinja je jedna stvar...*
- *Nažalost, kažem, taj, taj huliganski nastup, to uništavanje imovine i paljenje je ubilo samu suštinu onog opravdanog protesta ljudi. Kakogod, mi svi koji se bavimo bilo kojim javnim poslom ozbiljne pouke moramo izvući iz ovoga. I jednostavno, stvari se moraju mijenjati u načinu govora i načinu razmišljanja kada je riječ o vlasti, o državi, o obavljanju svoga posla.*

FTV intervju sa Željkom Komšićem (9.2.2014.)⁴:

Očigledno (1 primjer), dakle (11 primjera), ja mislim (2 primjera), naravno (2 primjera), prije svega (1 primjer), ali (2 primjera), pa (2 primjera).

- *Očigledno, zakon treba da uradi svoje i istražni organi treba da urade svoje.*

² <<https://www.youtube.com/watch?v=MG3Frt4nwiM>> (27. 4. 2014.)

³ <<https://www.youtube.com/watch?v=6jMo9OFWkaQ>> (26. 4. 2014.)

⁴ <<https://www.youtube.com/watch?v=MG3Frt4nwiM>> (27. 4. 2014.)

- ***Dakle**, Demokratska fronta je obustavila sve svoje političke aktivnosti od trenutka kada su počeli svi protesti.*
- *Iskoristit ću priliku da pozovem, **prije svega**, demonstrante i da im kažem da imaju pravo da demonstriraju, da imaju pravo da se okupljaju, ali nitko nema pravo ništa da ruši, ništa da pali, život i zdravlje da ugrožava*

FTV intervju s Nerminom Nikšićem (10.2.2014.)⁵:

Pa (5 primjera), dakle (15 primjera), ali (4 primjera), također (2 primjera), evo (3 primjera), ja mislim (2 primjera), ja znam (1 primjer).

- ***Pa dakle**, da ne odgovaram sad u jednoj rečenici. **Ono što želim reći**, vrlo jasno **dakle**, Bosna i Hercegovina bez obzira na nečije želje, ipak ima svoj ustav i svoje zakone. **Dakle**, to smo danas na sjednici Vlade, koja je praktički u trajnom zasjedanju, vrlo jasno istakli. **Pa** odstupanje s funkcije mene ili članova Vlade u ovom trenutku cijenimo da bi dovelo do paralize sistema Federacije BiH.*

Al Jazeera intervju sa Živkom Budimirom (7.2.2014.)⁶:

Nažalost (2 primjera), no (5 primjera), tako da (1 primjer), ali (2 primjera), evo (2 primjera),

jer (2 primjera), na koncu (1 primjer), u biti (1 primjer).

- ***No, ovaj**, da su ostavke rješenja i razrješenja treba, trebalo bi njima pristupiti odmah.*
- ***No, međutim**, najprije treba smiriti stanje pa tek onda...*

Centralni dnevnik Face TV-a s Fahrudinom Radončićem (7.2.2014.)⁷:

Ali (10 primjera), a (7 primjera), pa (11 primjera), evo (2 primjera), jer (2 primjera), ja mislim (5 primjera), ako (2 primjera).

- ***Ja mislim, ja mislim** da će ova situacija koja se dogodila probuditi i svijest i na nižim nivoima.*

⁵ <<https://www.youtube.com/watch?v=RyOoGN4v-FQ>> (27. 4. 2014.)

⁶ <<https://www.youtube.com/watch?v=kX5DROgKEGE>> (28. 4. 2014.)

⁷ <<https://www.youtube.com/watch?v=CgJcWk6eooI>> (28. 4. 2014.)

- *Da vam kažem, u Bosni i Hercegovini ne postoji jedan ozbiljan sistem u smislu suporta dnevnog tipa, ali ja mogu odgovorno reći da su to djeca koja nemaju hljeba...*
- *Pa evo reći ćemo uzmete konkretno u Tuzli...*
- *Koristim namjerno tako teške riječi jer između njegove fotelje i mase povrijeđenih policajaca i građana on je birao svoju fotelju.*

BBC intervju s Barackom Obamom⁸:

well (10 primjera), and (10 primjera), but (11 primjera), I think (6 primjera), you know (9 primjera), so (6 primjera), now (3 primjera), look (1 primjer).

- *And I think it's incumbent on them to investigate this thoroughly and take it very seriously, and we're in close consultation with them at this point in terms of how we move forward.*
- *You know, what we've done is I think work with a wide range of parties in the region.*
- *So our argument is let's get started on a conversation about territory and about security.*

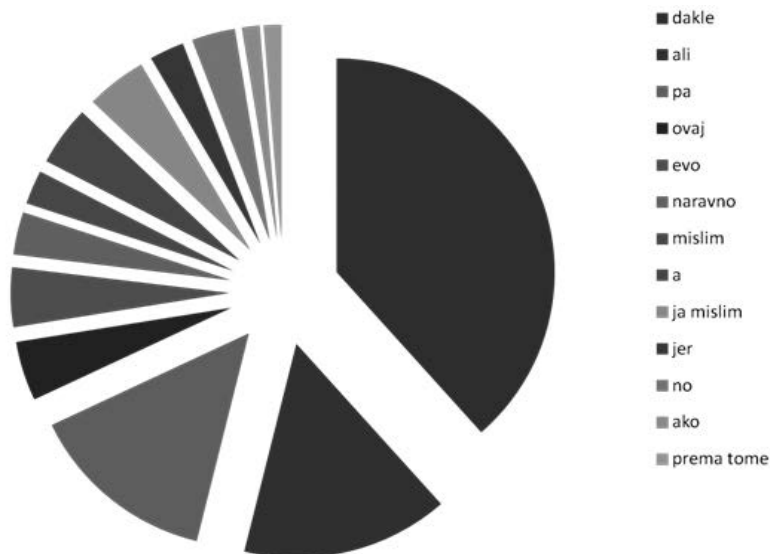
BBC intervju s Georgeom Bushom⁹:

I mean (12 primjera), and (10 primjera), so (3 primjera), you know (24 primjera), but (8 primjera), and so (5 primjera), and then (1 primjer), well (3 primjera), see (1 primjer), look (2 primjera), and yeah (2 primjera), of course (2 primjera), now (2 primjera).

- *See, I happen to believe we're in an ideological struggle.*
- *Look, not everything is perfect in this world.*
- *And yeah, there's a lot of frustrations in this world.*
- *Of course... the change in the way we... to date in Africa is substantial and different, and lives will have been saved.*
- *Now, I recognize some say that these - terrorists - really aren't that big a threat to the United States anymore. I fully disagree.*

⁸ Marr, Andrew (2011). US "would repeat Bin Laden raid" <www.bbc.co.uk/news/uk-13473065> (27.4.2014.)

⁹ Frei, Matt (2008), In full: George W Bush's BBC intervju <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7245670.stm>> (28. 4. 2014.)

Prikaz 1. Učestale diskursne oznake bosanskohercegovačkih političara

Zaključci

Rezultati ove pilot studije pokazuju da se diskursne oznake jako često koriste kako u političkome diskursu Bosne i Hercegovine iz navedenog razdoblja tako i u političkome diskursu engleskog govornog područja, ali s nekim razlikama u njihovoj upotrebi. Za diskursnu oznaku *dakle* koju podjednako često koriste B. Izetbegović (33), Ž. Komšić (11) i N. Nikšić (15), možemo naći tri ekvivalenta u engleskom jeziku: *so*, *therefore* i u nekim slučajevima *well*. Naš ekvivalent oznake *well* jest *pa*, najčešći kod F. Radončića (11). Englesku oznaku *well* češće koristi B. Obama.

BiH političari skloni su korištenju diskursnih oznaka: *prije svega*, *što se tiče*, *prema tome*, *sve u svemu* za koje možemo naći ekvivalente u engleskim oznakama *first of all*, *concerning / as for*, *consequently / accordingly*, *all in all*. Naše diskursne oznake *ja mislim*, *naravno*, *i*, *ali / no*, *evo* i njihovi engleski ekvivalenti *I think*, *of course*, *and*, *but*, *look* korišteni su u skoro svim intervjuima.

Diskursne oznake se često koriste ne samo u neformalnim svakidašnjim razgovorima nego i u formalnim intervjuima na TV-u ili u novinama i u svim jezicima. Njihova upotreba može pomoći slušateljima da lakše slijede ono što im govornici, u našem slučaju političari, žele reći, na što im žele ukazati pozornost. Diskursne oznake razgovor čine puno slikovitijim ili realnijim bez obzira na kojem se jeziku razgovor vodi. Kad su u pitanju pojedini bosanskohercegovački političari možemo reći da im upotreba diskursnih oznaka vrlo često pomaže kada žele napraviti kratku stanku u intervjuima kako bi izbjegli odgovore na neugodna pitanja ili dobili na vremenu kako bi mogli smisliti što bolji odgovor na postavljeno pitanje.

Literatura:

Aijmer Karin - Simon-Vandenbergen Anne Marie (2006), *Pragmatic Markers in Contrast*. Oxford: Elsevier.

Aijmer, Karin (2002), *English Discourse particles: evidence from a corpus*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Al Jazeera intervju (7. 2. 2014.) <<https://www.youtube.com/watch?v=kX5DROgKEGE>> (28. 4. 2014.)

Badurina, Lada (2008), *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*. Zagreb-Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, Izdavački centar Rijeka.

Centralni dnevnik Face TV-a (7. 2. 2014.) <<https://www.youtube.com/watch?v=CgJcWk6eooI>> (28. 4. 2014.)

Fraser, Bruce (1999), „What are Discourse Markers?“, *Journal of Pragmatics*, br. 31, str. 931-952.

Fraser, Bruce (2006), „Towards a theory of discourse markers“, u: Kerstin Fischer (ur.), *Approaches to discourse particles*, Amsterdam: Elsevier, str. 189–204.

Frei, Matt (2008), In full: George W Bush's BBC intervju <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7245670.stm>> (28. 4. 2014.)

FTV intervju (10. 2. 2014.) <<https://www.youtube.com/watch?v=RyOoGN4v-FQ>> (27. 4. 2014.)

FTV intervju (7. 2. 2014.) <<https://www.youtube.com/watch?v=6jMo9OFWkaQ>> (26. 4. 2014.)

FTV intervju (9. 2. 2014.) <<https://www.youtube.com/watch?v=MG3Frt4nwiM>> (27. 4. 2014.)

Halliday, Michael Alexander Kirkwood (1994), *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.

Marr, Andrew (2011). US “would repeat Bin Laden raid” <www.bbc.co.uk/news/uk-13473065> (27.4.2014.)

Müller, Simone (2005), *Discourse markers in Native and Non-native English Discourse*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Nigoevic, Magdalena (2011), „Neka načela određivanja diskursnih oznaka“, *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/1, str. 121-146.

Pintarić, Neda (2002), *Pragmemi u komunikaciji*, Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Redeker, Gisela (1990), „Ideational and pragmatic markers of discourse structure“, *Journal of Pragmatics*, 14, str. 367-381.

Schiffrin, Deborah (1987), *Discourse Markers (Studies in Interactional Sociolinguistics 5)*, Cambridge: Cambridge University Press.

Schiffrin, Deborah (2001), „Discourse Markers: Language, Meaning and Context“, Schiffrin, D., Tannen, D. & Hamilton, H.E. (Ur.), *The Handbook of Discourse Analysis* (str. 54-75). Oxford: Blackwell Publishing.

Schourup, Lawrence (1999), “Discourse Markers”, *Lingua*, br. 107, str. 227-265.

Vickov, Gloria (2010), „Terminološka previranja u teorijskom određivanju diskursnih oznaka“, *Fluminensia*, god. 22, br. 2, str. 95-110.

Zovko, Ivana (2012), „Contrastive Analysis Discourse Markers in the Interview with Presidents of Bosnia and Herzegovina and the USA“, *Approaches and Methods in Second and Foreign Language Teaching*, Sarajevo, str. 299-308.

IVANA ZOVKO*
JELENA OSTOJIĆ*
MATEA KARADŽA*

DISCOURSE MARKERS IN MEDIA STATEMENTS OF BOSNIAN-HERZEGOVINIAN POLITICIANS

Abstract

Living in a complex country such as Bosnia and Herzegovina, where politicians are one of the most influential people, we shall try to make analysis of those politicians' media statements, but from the linguistic point of view. The emphasis will be put on the usage of discourse markers in the statements in which politicians commented demonstrations held in all bigger cities in February, 2014. We shall also make the comparison with the markers used in the political discourse of the English speaking area. The introductory part will give theoretical hypotheses on the usage of discourse markers in Croatian and English, their function and the basic purpose. We shall try to prove that they are used very often in the political discourse in order to draw attention of collocutors to what they want to say or point out. The final chapters will give the statistical analysis of the mentioned markers usage and authors' conclusions about which markers were used the most by BiH politicians, did they use them more or less than politicians from the English speaking area and did they manage to draw attention of demonstrators and other people who followed their statements in the media.

Key words: *politicians, discourse markers, demonstrations, BiH.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 811.163.42'373.23(497.6)(047.3)

811.163.42'282(497.6)(047.3)

STRUČNI ČLANAK

MARTINA MATIĆ*

IVONA BAKOVIĆ**

OBITELJSKO NAZIVLJE U IDIOMIMA STUDENATA SVEUČILIŠTA U MOSTARU

Sažetak

U radu se analizira obiteljsko nazivlje te njihovo razumijevanje u određenoj idiomu. Provedena je anketa među studentima dvaju studija Sveučilišta u Mostaru. Analizira se pojavnost pojedinih naziva u određenoj regiji i njihov odnos prema leksičkoj normi hrvatskoga standardnog jezika.

Ključne riječi: *obiteljsko nazivlje, rodbina, svojta, idiom.*

* Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Sveučilište u Mostaru

** Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

U svakodnevnoj komunikaciji primjećuje se da govornici hrvatskoga jezika koji dolaze iz različitih hrvatskih govornih područja, rabe različite nazive za istu vrstu srodstva. Upravo ta činjenica potaknula nas je da analiziramo koje nazive rabe studenti Sveučilišta u Mostaru.¹ Slični poticaji za obrađivanje obiteljskoga nazivlja zabilježeni su i prije:

Imao sam prilike da čujem kako neki ženu svoga strica nazivaju tetkom, a sebe njenim nećakom. Žena strica može biti samo strina, a nipošto tetka, jer tetkom naš narod nazivlje sestru očevu ili materinu. Prema svom stricu ne može biti nećak nego samo sinovac ili bratić tj. bratov sin, a nećak je samo ujaku tj. bratu materinu. A zar ne čujemo često u svakdanjem životu, kako se nazivlje muž tetke ujakom, bratova žena šogoricom itd., da ne govorimo o tuđinskim izrazima – Onkel – cousin etc.²

1. Obiteljsko nazivlje³

Obitelj označava „osnovnu društvenu skupinu, povezanu srodstvom, utemeljenu na braku i zajedničkom životu užega kruga srodnika“⁴. Budući da ima korijen u riječi *obitavati*, može označavati i „životnu zajednicu bez obzira na srodstvo“⁵. Srodstvom se smatraju „društveno pre-

¹ Anketirani su studenti prve godine Studija razredne nastave na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti te studenti prve godine Studija hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu. Primijetile smo da na ove studije dolaze studenti iz gotovo svih krajeva BiH i RH. Razlozi tomu mogu biti različiti, ali svakako jedan od najvažnijih jest taj da je Sveučilište u Mostaru jedino sveučilište u BiH na kojemu se obrazuju budući učitelji hrvatskoga jezika.

² F. K., „Hrvatski narodni nazivi za rodbinu i svojtu“, *Obzor*, 79, 1939. god., br. 135, 16. lipnja, str. 1, citirano prema TIKVICA, Lj. „O hrvatskoj terminologiji srodstva. Neki aspekti obradbe u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika“, *Hum*, 5, 2009. god., str. 111.

³ U radovima koji su obrađivali sličnu tematiku nalazimo pojmove *terminologija srodstva* (Pleše, 1998., Tikvica, 2009.), *rodbinski nazivi* (Zovko, 2000.), *rodbinski i svojbinski nazivi* (Jozić, Vukša, Ćurković, 2011.), *obiteljsko-rodbinsko nazivlje* (Radulić, 1999.), *rodbinsko-svojbinski nazivi* (Šokota, 1998.).

⁴ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44557> (31. siječnja 2015.)

⁵ Usp. LADAN, T., *Riječi, značenje, uporaba, podrijetlo*, ABC naklada, Zagreb, 2000., str. 243. – 244.

poznati odnosi među ljudima utemeljeni na biološkim vezama, braku, posvajanju ili nekom drugom ritualu⁶, a unutar njih se razlikuju krvno srodstvo (rodbina) i nekrvno srodstvo (svojta, tazbina)⁷. Iako se pojmovi *obitelj* i *rodbina* često rabe kao sinonimi, u značenju šire mreže krvno i ženidbeno povezanih srodnika⁸, ipak *obitelj* znači emocionalnu bliskost i stanovanje u istome kućanstvu, dok *rodbina* označava zajednicu u širem smislu, tj. onu koja ne obitava na istome mjestu.⁹

Obiteljsko nazivlje razlikuje se od jezika do jezika. O bogatstvu hrvatskoga jezika svjedoči brojno nazivlje za gotovo svakoga člana rodbine i svojte, čemu u prilog idu i sljedeća zapažanja:

Kako je poznato, svatko, tko zaviri u bilo koji rječnik našega jezika ili našeg i kojega stranog jezika, sazna, da u našem književnom jeziku kao i u narodnim govorima štokavskog dijalekta postoji poseban naziv za svakoga člana rodbine i svojte.¹⁰

Tako u hrvatskom jeziku postoji u načelu poseban naziv za svakoga člana rodbine i svojte dok u mnogim europskim jezicima jedan naziv može pokrivati više značenja.¹¹

Usporedi li se obiteljsko nazivlje u hrvatskome jeziku s npr. njemačkim, engleskim ili talijanskim jezikom, uočava se da hrvatski jezik, posebice govori štokavskoga narječja imaju znatno više naziva: u njem. *der Onkel*, u engl. *uncle* i u tal. *lo zio* pokrivaju više značenjskih polja, tj. označavaju i *strica*, i *ujaka* i *tetka*. Zbog njemačkoga i talijanskoga utjecaja u kajkavskome i čakavskome narječju došlo je do smanjenja broja

⁶ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57640> (31. siječnja 2015.)

⁷ TANOČKI, F. *Rječnik rodbinskih naziva*, Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić“, Osijek, 1986. Osim srodstva po krvi i po braku, tj. rodbine i svojte, Tanocki je *Rječnikom* obuhvatio i ostale vrste srodstva: posvojenje, kumstvo, pobratimstvo, srodstvo po mlijeku, izvanbračno srodstvo i zaruke.

⁸ RUBIĆ, T. – BIRT, D. „Obiteljski život na području Krivog Puta od tridesetih godina 20. stoljeća do danas, Etnografski prilog i prijedlozi za buduća istraživanja“, *Senjski zbornik*, 33 2006., str. 315-352.

⁹ Usp. LADAN, T., *nav. dj.*, i M. Mamić, *Hrvatsko pravno nazivlje. Članci i rasprave*, LIN-CRO d.o.o., Zadar, 2004. god., str. 107.

¹⁰ HRASTE, M. „Nazivi za rodbinu i svojtu“, *Jezik*, br. 1/5, Zagreb, 1956. god., str. 1.

¹¹ TANOČKI, F. *nav. dj.*, str. 11.

naziva¹² pa tako u većini čakavskih govora spomenute nazive zamjenjuje naziv *barba*, a u kajkavskim govorima naziv *šogor* zamjenjuje nazive *zet*, *svak*, *djever*, *pašanac* i *šurjak*.

Još u prvoj polovini dvadesetoga stoljeća, nekoliko je autora pokušalo upozoriti na potrebu za očuvanjem nazivlja srodstva. Jedni su smatrali da je preuzimanje nazivlja iz drugih jezika zapravo gubitak hrvatskoga leksičkog blaga, dok su drugi raspravljali o razlozima sužavanja nazivlja.¹³ Zbog potrebe za očuvanjem nazivlja, Franjo Tanocki je u *Rječniku rodbinskih naziva* pokušao predstaviti „sustav rodbinskih naziva u našem književnom jeziku“¹⁴. Taj se sustav danas ne može uklopiti u sustav suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika jer brojni nazivi u njemu, označeni kao stilski neutralni, u suvremenim priručnicima su stilski obilježeni. S obzirom na velik broj izvora kojim se Tanocki služio u izradi *Rječnika*, uključujući normativne priručnike, književna djela i prikupljenu građu iz organskih idioma, u radu ćemo se služiti *Rječnikom* kako bismo potvrdili postojanje nekog naziva koje suvremeni priručnici ne donose.

2. Opis ankete

Anketa¹⁵ je provedena među sedamdeset ispitanika, a obuhvatila je 58 pitanja organiziranih u osam skupina. Traženi su nazivi:

1. *za rodbinu (do četvrtog koljena)¹⁶ u skupinama:*

¹² Usp. HRASTE, *nav. dj.*, str. 2.

¹³ Usp. TIKVICA, *nav. dj.*, str. 110-113.

¹⁴ TANOCKI, *nav. dj.*, str. 12.

¹⁵ Za potrebe rada i oblikovanje anketnih pitanja koristit će se izraz „ja“ (prema načelu *što je „ja“ tj. meni ta osoba*). I. Pleše riječju *ego* označava osobu od koje se računa srodstvo. Usp. I. Pleše, „Neki aspekti hrvatske terminologije srodstva“, *Etnološka tribina*, 21, Vol. 28, 1998., str. 6o.

¹⁶ Krvno srodstvo čini *rodbinu* ili ravnu lozu unutar koje se razlikuju uzlazna i silazna loza. Uzlaznu lozu čine predci (otac, majka, djed, baka, pradjed, prabaka itd.), a silaznu čine potomci (sin, kći, unuk, unuka, praunuk, praunuka itd.). Bočnu lozu čine srodnici koji ne potječu izravno jedni od drugih, ali koji imaju zajedničkoga pretka u određenom koljenu uzlazne loze. U okviru ravne, tj. uzlazne i silazne, i bočne loze, srodnici se dijele prema koljenima, a broj koljena računa se prema broju rođenja. Usp. Tanocki, *nav. dj.*, str. 7-9. Vidi J. Ivanišević, *Imenik narodnijeh naziva rodbine i srodbine*, Sarajevo, 1906.

- moji predci
 - rodbina s majčine strane
 - rodbina s očeve strane
 - muški potomci mojih roditelja
 - ženski potomci mojih roditelja
 - moji potomci
2. *za svojtu:*
- mužev rod
 - ženin rod

Ispitanici su trebali navesti mjesto iz kojeg dolaze, a na osnovi toga podatka zaključujemo da se radi o govornicima *zapadnoga dijalekta – novoštokavskoga ikavskog dijalekta*¹⁷.

3. Analiza ankete

1. Moji predci

U ovoj skupini većina ispitanika je za muškoga roditelja ponudila nazive *tata* i *otac* te regionalizam *ćaća*. Ponuđen je i žargonizam *stari* (Busovača, Vitez, Travnik, Grude, Široki Brijeg, Posušje, Tomislavgrad, Livno, Čapljina) te odmilica *tajo* (Čapljina). Za ženskoga roditelja su najčešće ponuđena dva odgovora – *majka* i *mama* – a javlja se i imenica *mati* u akuzativnom obliku – *mater*. Ispitanici iz Livna, Tomislavgrada, Busovače, Viteza, Travnika su ponudili i žargonizam *stara*.

Za očeve i majčine roditelje dobili smo sljedeće nazive:

Za muškoga roditelja se javljaju nazivi *djed*, *dedo* te *did*. Osim njih ispitanici su ponudili i nazive *dida* (Dubrovnik, Metković, Vrgorac, Opuzen, Čapljina, Grude, Široki Brijeg, Posušje, Tomislavgrad, Livno, Busovača, Vitez, Travnik), *đed* (Čapljina, Stolac, Neum), *nono* (Dubrovnik, Metković, Opuzen, Vrgorac) i *dido* (Žepče, Busovača, Vitez, Travnik).

¹⁷ LISAC, Josip, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski govori i dijalekti štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003. god., str. 50.-51.

Za ženskoga roditelja svi ispitanici su naveli nazive *baba* i *baka*, a naziv *none* samo oni iz Dubrovnika, Metkovića, Vrgorca i Opuzena.

Nazivi za *djeda/baku moje majke/moga oca* se podudaraju s nazivima koje su ispitanici naveli za očeve i majčine roditelje, samo im je dodan prefiks *pra-* (*pradjed, pradedo, praidid, praidida, prađed, pranono, praidido – prabaka, prababa, pranone*), a za *prabaku/pradjeda moga oca/moje majke* su dodani prefiksi *šukun-* i *prapra-*, a ponegdje *čukun-* (Mostar, Kreševo, Busovača, Vitez, Travnik).

II. Majčina strana

Za majčina brata najveći broj ispitanika je ponudio nazive *ujak* i *ujko*, a uz to *daidža* (Livno, Tomislavgrad, Stolac, Neum, Ljubuški), *ujac* (Tomislavgrad, Livno, Imotski, Grude, Široki Brijeg, Posušje) te *dundo* (Dubrovnik, Metković, Vrgorac, Opuzen). Naziv *ujna* je uglavnom jedini ponuđen za ženu majčina brata, jedino su ispitanici iz Ljubuškog, Stoca i Neuma ponudili i naziv *dain(i)ca*. Za potomke majčina brata dobiveni su nazivi *rođak* i *rodica* kod većine ispitanika. Osim njih ponuđeni su nazivi *ujčević/ujčevka* (Grude, Široki Brijeg, Posušje, Čapljina, Kreševo, Busovača, Travnik, Tomislavgrad, Livno), *rođakinja, bratić /sestrična, nećak/nećakinja* te *rođeni rođak/rođena rodica* (samo u Čitluku i Mostaru). Za majčinu sestru je naveden naziv *tetka* i kao drugi se javljaju *teta* (Tomislavgrad, Livno, Imotski, Grude, Široki Brijeg, Posušje, Čapljina, Mostar) i *tête* (Busovača, Vitez, Travnik), a za njezina muža naziv *tetak* te *dundo* (Dubrovnik, Metković, Opuzen, Vrgorac). Za potomke majčine sestre svi ispitanici su naveli nazive *rođak/rodica*, a osim njih neki su naveli i *tetkić/tetkana* (Grude, Široki Brijeg, Posušje, Mostar, Čapljina, Kreševo, Busovača, Vitez, Travnik, Tomislavgrad, Livno) ili inačice tih naziva *tetić/tetišna* (Kreševo).

III. Očeva strana

Kao nazivi za očeva brata uglavnom su ponuđeni *stric* i hipokoristik *striko*, naziv *strikan* naveli su ispitanici iz Čitluka, a *dundo* iz Dubrovnika, Metkovića, Opuzena te Vrgorca.¹⁸ Za ženu očeva brata naveden je

¹⁸ Zanimljivo je da nitko od ispitanika nije naveo turcizme *amidža* i *adže* koji se često mogu čuti kod starije populacije.

naziv *strina* kod svih ispitanika. Kad su u pitanju potomci očeva brata onda je situacija slična kao i kod majčina brata te kod većine ispitanika nalazimo nazive *rođak* i *rodica*, a uz te su ponuđeni i nazivi *stričević*/*stričevka* (Grude, Široki Brijeg, Posušje, Mostar, Čapljina, Kreševo, Busovača, Vitez, Travnik, Livno, Tomislavgrad). Nazivi *bratić* i *sestrična* navedeni su kod ispitanika iz Tomislavgrada, Livna, Mostara. Za očevu sestru, njezina muža i njihove potomke dobiveni su isti rezultati kao za majčinu sestru, njezina muža i njihove potomke.

IV. Muški potomci mojih roditelja

Za muškoga potomka mojih roditelja svi su naveli naziv *brat*, a ponegdje se javlja i hipokoristik *braco* te žargonizam *buraz*¹⁹. Za bratovu suprugu svi su naveli naziv *nevjesta* ili ikavski oblik – *nevista*. Osim ovih dvaju navode se i *neva* (Busovača, Vitez, Travnik, Grude, Široki Brijeg, Posušje) te *snajka* (Busovača, Vitez, Travnik). Za bratove potomke, bez obzira na spol „ja“, svi ispitanici su naveli nazive *nećak* i *nećakinja*. Osim njih, naveli su i nazive *bratić* i *bratična*/*bratišna*/*bratička*/*bratana*. Naziv *sestrična* su ponudili ispitanici iz Tomislavgrada, Livna, Imotskoga, Gruda, Š. Brijega, Posušja samo za *kćer moga brata ženskoj osobi*.

V. Ženski potomci mojih roditelja

Naziv *sestra* za ženskoga potomka mojih roditelja su ponudili svi ispitanici, a na hipokoristik *seka* nailazimo kod ispitanika iz Tomislavgrada i Livna. Za sestrina muža ponuđeni su nazivi *zet* i *svak* (Kreševo, Tomislavgrad, Livno), a za sestrine potomke *nećak*/*nećakinja* i *sestrić*/*sestrična* i *sestrišna* (samo u Kreševu) bez obzira na spol „ja“. Naziv *bratić* za muškoga potomka moje sestre naveli su ispitanici iz Mostara, Tomislavgrada i Livna, a *bratana* i *sestrana* – za ženskoga sestrina potomka – ispitanici iz Livna i Tomislavgrada.

¹⁹ Skraćenica od naziva *burazer* (tur.)

VI. Moji potomci

Za muškoga potomka ponuđen je odgovor *sin*, a za ženskoga potomka naziv *kći* (uz akuzativni oblik *kćer* i regionalni *ćer*). Za sinovu suprugu najčešće je navođen naziv *nevjesta* (ili *nevista*), rjeđe *neva* (Žepče), *snaja* (Tomislavgrad, Livno) te *snajka* (Busovača, Vitez, Travnik). Za kćerina muža svi su naveli naziv *zet*. Za potomke moga sina/moje kćeri nije bilo dvojbi – svi su naveli nazive *unuk/unuka*. Taj oblik ostaje i do četvrtoga koljena, samo su za treće koljeno dodali prefiks *pra-*, a za četvrto koljeno prefikse *prapra-* i *šukun-*. Prefiks *čukun-* navode ispitanici iz Busovače, Viteza, Travnika, Tomislavgrada, Livna, Ljubuškoga, Mostara i Čitluka.

VII. Mužev rod

Za muževe roditelje ponuđeni su nazivi *svekar* i *svekrva*, a za muževa brata naziv *djever* (uz ikavski *diver* kod ispitanika iz Tomislavgrada, Livna, Dubrovnika, Metkovića, Vrgorca, Opuzena, Ljubuškoga, Imotskoga, Gruda, Širokoga Brijega, Posušja). Ispitanici iz Stoca i Neuma su, osim *djever*, naveli i *đever*, a iz Tomislavgrada i Livna i *svak*. Naziv *jetrva* se javlja za ženu brata moga muža kod svih ispitanika, ali navode i naziv *nevjesta* (ikavski oblik *nevista* u ispitanika iz Čitluka, Ljubuškoga, Imotskoga). Nekoliko ispitanika iz Livna i Tomislavgrada u toj skupini navodi i naziv *svastika*. Za muževu sestru svi su ispitanici naveli naziv *zava* uz koji se većinom javlja i regionalizam *zava*. Ispitanici su ponudili po nekoliko različitih naziva za zaovina muža:

badžo – Ljubuški, Imotski, Grude, Š. Brijeg, Posušje, Mostar (uz *badžan*), Čitluk, Stolac, Neum, Tomislavgrad, Livno, a u Busovači, Vitezu, Travniku i oblik *bađo*

zet – Dubrovnik, Metković, Opuzen, Vrgorac, Ljubuški, Imotski, Grude, Široki Brijeg, Mostar, Čitluk, Žepče, Kreševo, Busovača, Vitez, Travnik, Tomislavgrad, Livno

svak – Ljubuški, Imotski, Tomislavgrad, Livno

šogor – Čapljina, Stolac, Neum, Tomislavgrad, Livno, Imotski, Grude, Široki Brijeg, Posušje

šura – Stolac, Busovača, Vitez, Travnik, Tomislavgrad, Livno, Dubrovnik, Metković, Opuzen, Vrgorac

Nijedan od ispitanika nije ponudio naziv *zaovac*²⁰.

VIII. Ženin rod

Nazivi *punac/punica* su ponuđeni za ženine roditelje. Za ženina brata su svi ispitanici ponudili naziv *šura*, a među navedenim su još i *šurjak* (Dubrovnik, Metković, Opuzen, Vrgorac, Mostar), *šogor* (Tomislavgrad, Livno, Grude, Š. Brijeg, Posušje, Mostar), *svak* (Ljubuški, Stolac, Neum, Tomislavgrad, Livno), *badžo/badžanak* (Tomislavgrad, Livno, Mostar). Nazivi za ženu brata moje žene su različiti: najviše ispitanika je navelo nazive *nevjesta/nevista*, zatim *šurjakinja*, *šurin(i)ca* te *šogorica*. Naziv *svastika* su svi uporabili za ženinu sestru, a kod ispitanika iz Mostara nalazimo i nazive *zaova* i *šurjakinja*.²¹ Za *svastina/svastikina muža* navedeno je više naziva: *badžo* (*badžanak* – Mostar, Grude, Š. Brijeg, Posušje, *bađe* – Busovača, Vitez, Travnik), zatim *svak*, *zet*, *šura* (Mostar), *paše* (Stolac, Neum). Najbliže traženom nazivu su bili ispitanici koji su naveli naziv *paše* jer se *svastin/svastikin muž* zove *pašanac*.²²

Rezultati potvrđuju polisemičnost nekih naziva. Tako su nazivi *zet*, *snaha/nevjesta* (kao i njihove dijalektne inačice) korištene za imenovanje sljedećih odnosa:

1. *zet*

- sestrin muž
- kćerin muž
- zaovin muž
- svastin muž

2. *snaha/nevjesta*

- bratova žena
- sinova žena

²⁰ Naziv je preuzet od Tanockog, suvremeni priručnici korišteni za potrebe rada ne sadrže navedenu natuknicu (Usp. TANOČKI, *n. dj.*, str. 57.)

²¹ Uočili smo da nitko nije uporabio naziv *svast*.

²² Naziv je preuzet od Tanockog, a i suvremeni priručnici navode ga kao zasebnu natuknicu.

- djeverova žena
- šurjakova žena

Naziv *zet* je u značenju posljednjih dvaju navedenih primjera (*zaovin muž*, *svastin muž*) uporabljen vjerojatno zbog nepoznavanja odgovarajućih naziva, a to su *zaovac* i *pašanac*. Slično se može primijetiti i za *zaovina muža* (*zaovca*) gdje su kao odgovor ponuđeni: *zet*, *badžo*, *svak*, *šogor*, *šura*; te za *svastina muža* (*pašanca*): *badžo*, *zet*, *svak*, *badžanak*.

4. Obiteljsko nazivlje u normativnim priručnicima

Kada je riječ o nazivima kojima se imenuju predci, normativni priručnici nisu u potpunosti usklađeni. U *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* uz natuknicu *baka* je leksikografska odrednica *hipokoristik od baba*, a u *Rječniku Leksikografskoga zavoda Miroslava Krleže* te odrednice nema; te uz natuknicu *baba* u oba rječnika stoji odrednica *regionalno*. Postavlja se pitanje koji je od tih dvaju naziva stilski neobilježen. Spomenuti rječnici za imenovanje srodnika u četvrtome koljenu nude samo oblik *prapra-* kao prefiks, a ne cjelovite izraze kao što su *prapradjed*, *praprabaka*, *prapraunuk*, *prapraunuka*, dok se u *Hrvatskome jezičnom savjetniku* nalazi samo natuknica *prapraunuk*.

U novije vrijeme nazivi *bratić* i *sestrična*, koje u rječnicima nalazimo u značenju *stričev*, *ujakov ili tetkin sin*, odnosno *stričeva*, *ujakova ili tetkina kći*, istiskuju iz uporabe nazive s razgraničenim značenjem kao što su *stričević*, *ujčević* i *tetkić*. Za usporedbu, u Tanockog *bratić* je *bratov sin ženskoj osobi*, a *sestrična* je *sestrina kći ženskoj osobi*. Umjesto *bratića* i *sestrične* danas se nameću značenjski neutralnije riječi *nećak* i *nećakinja* pa one postaju nepotrebno višeznačne.²³

Nazivi za sestrina muža i njezine potomke razlikuju se u odnosu na spol „ja“. Ženskoj osobi sestrin muž je *svak*, a muškoj osobi je *zet*. Prema Tanockom, muškoj osobi sestrina djeca su *nećak* i *nećakinja*, a ženskoj osobi su *sestrić* i *sestrična*. Međutim, u *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* uz natuknicu *nećak* stoji *bratov ili sestrin sin; sinovac*, a uz *sino-*

²³ Usp. TANOČKI, *nav. dj.*, str. 11-12.

vac stoji *bratov sin drugom bratu ili drugoj braći*. Prema navedenom između naziva *nećak* i *sinovac* postoji tek djelomična sinonimija. S druge strane, nazivom *nećak* pokrivena su značenjska polja koja se ne razlikuju s obzirom na spol „ja“ i mogu ga neutralno rabiti osobe muškoga i ženskoga spola za označavanje rodbinskoga odnosa s bratovim i sestrinim muškim djetetom. U *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* pod natuknicom *sestrić* nalazimo definiciju *sin očeva ili majčina brata; nećak*, dok pod natuknicom *sestrična* stoji *kći očeva ili majčina brata ili sestre*.

Muškoj osobi ženini roditelji su *punac* ili *tast* i *punica* ili *tašta*²⁴, a ženskoj osobi muževi su roditelji *svekar* i *svekrva*. Ženin brat mužu je *šurjak*, a njegova supruga *šurjakinja*. Ženina sestra mu je *svast* ili *svastika*, a njezin muž *pašanac*.

U Tanockog nalazimo naziv *svekrbina*²⁵ za muževu rodbinu. Svekrbinu čine muževi roditelji: *svekar*, *svekrva*; mužev brat i njegova supruga: *djever* i *jetrva*; muževa sestra i njezin muž; *zaova* i *zaovac*.

Neki normativni priručnici prave razliku po spolu u imenovanju veze između sestrina muža i njezina brata i sestre (*Rječnik hrvatskoga jezika LZ* i *Hrvatski jezični savjetnik*) pa je prema tim priručnicima sestrin muž bratu / muškoj osobi *zet*, a sestri / ženskoj osobi *svak*.

U pregledanim priručnicima nisu podjednako zastupljeni ženski mocijski parnjaci (nalaze se nazivi *stričević*, *prapraunuk*, *bratić*, ali ne i njihovi mocijski parnjaci – *stričevićna* / *stričevićka*, *prapraunuka*, *bratična*).

Zaključak

Na osnovi rezultata dobivenih u anketi može se zaključiti da je ispitanicima dobro poznato obiteljsko nazivlje, ali neke nazive ne razumiju, pa samim time i pogrešno rabe. Umjesto naziva koji imaju uže značenjsko polje (a ujedno bolje oslikavaju o kojoj obiteljskoj vezi se radi – *stričević*, *ujčević*), rabe one koji imaju šire značenjsko polje (*rođak*), a za nazive koji se razlikuju u odnosu na spol „ja“ rabe samo jedan

²⁴ Za hrvatski jezični standard običnije je *punac/punica*.

²⁵ TANOCKI, *nav. dj.*, str. 51.

(*zet – svak*). Hrvatski jezik ima nazive za gotovo sve vrste srodstva, stoga ne treba izbjegavati njihovu uporabu ili ih zamjenjivati višeznačnim, nepreciznim nazivima.

Literatura:

ANIĆ, Vladimir i sur., *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, EPH d.o.o. i Novi Liber d.o.o., Zagreb, 2004. god.

HRASTE, Mate, „Nazivi za rodbinu i svojtu“, *Jezik*, br. 1/5, Zagreb, 1956. god.

HUDEČEK, Lana – Mihaljević, Milica – Vukojević, Luka, *Hrvatski jezični savjetnik*, IHJJ – Pergamena – Školske novine, Zagreb, 1999. god.

IVANIŠEVIĆ, Jovan, *Imenik narodnih naziva rodbine i srodbine*, Sarajevo, 1906. god.

JONKE, Ljudevit, „Rodbina i svojta“, *Telegram*, IV., br. 90, 1963. god.

JOZIĆ, Željko – Vukša, Perina – Čurković, Dijana, „Nazivi za bratova sina u hrvatskome jeziku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37/2, 2011. god.

LADAN, Tomislav, *Riječi, značenje, uporaba, podrijetlo*, ABC naklada, Zagreb, 2000. god.

LISAC, Josip, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski govori i dijalekti štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003. god.

MIHALJEVIĆ, Milica, „O terminološkom nazivlju“, *Rasprave ZJ*, sv. 16, Zagreb, 1990. god.

PLEŠE, Iva, „Neki aspekti hrvatske terminologije srodstva“, *Etnološka tribina*, 21, Vol. 28, 1998. god.

RADULIĆ, Ladislav, „Obiteljsko-rodbinsko i drugo međusobno nazivlje na otoku Rivnju“, *Zadarska smotra*, 4-6 (*Domaća rič* 6), 1999. god.

Rječnik hrvatskoga jezika, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ i Školska knjiga, Jure Šonje (ur.), Zagreb, 2000. god.

RUBIĆ, Tihana – Birt, Danijela, „Obiteljski život na području Krivog Puta od tridestih godina 20. stoljeća do danas. Etnografski prilog i prijedlozi za buduća istraživanja“, *Senjski zbornik*, 33, 2006. god.

ŠOKOTA, Mirjana, „Rodbinsko-svojbinski i slični nazivi u Ždrelcu“, *Čakavska rič*, XXVI, br. 1-2, 1998. god.

TANOČKI, Franjo, *Rječnik rodbinskih naziva*, Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić“, Osijek, 1986. god.

TIKVICA, Ljubica, „O hrvatskoj terminologiji srodstva. Neki aspekti obradbe u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika“, *Hum*, br. 5, 2009. god.

ZOVKO, Ivan, „Rodbinski nazivi u Herceg-Bosni“, Uvjerice, Matica hrvatska, Mostar, 2000. god.

Internetski izvori

<http://www.enciklopedija.hr/> (31. siječnja 2015.)

<http://hjp.novi-liber.hr/> (31. siječnja 2015.)

MARTINA MATIĆ*
IVONA BAKOVIĆ**

KINSHIP TERMINOLOGY IN IDIOMS OF THE UNIVERSITY OF MOSTAR STUDENTS

Abstract

Different terms for marking kinship types are used in different parts of the Croatian speaking areas. The paper analyzes kinship terminology and its understanding in a certain idiom. Kinship terminology (to a certain level) is grouped according to family and in-laws relationship. We make family relationships through father and mother and in-law relationships through entering into marriage. The survey covered students (and their idioms) of different study groups of the University of Mostar. We analyze frequency of particular terms in a certain region and their relation to lexical norm of the Croatian standard language.

Key words: *kinship terminology, relatives, in-laws, idiom.*

* Faculty of Science and Education, University of Mostar

** Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 159.913-055.5/.7

159.922.7:37

316.356.2

173

STRUČNI ČLANAK

KATARINA PINJUH*

OBITELJSKA KOMUNIKACIJA

“Razlog zbog kojeg imamo dva uha i samo jedna usta jest da bismo mogli više slušati, a manje govoriti.”

Latinska poslovice

Sažetak

Proces razmjene ideja i informacija naziva se komunikacija. Komuniciramo cijelim svojim bićem šaljući sugovorniku poruke verbalno, paraverbalno i neverbalno. Komunikacija nam omogućuje bolje upoznavanje, pomoću nje možemo izbjeći konflikte i nesuglasice, ali ih i prouzročiti. Stimulirajuću odgojnu sredinu čini ugodno obiteljsko ozračje koje nas upućuje da se radi o funkcionalnoj obitelji u kojoj je komunikacija oslobođena «ubojitih» navika u komunikaciji. Prednost u ovakvoj obitelji imaju «skrbne» navike koje pozitivno djeluju na cjelokupni razvoj djeteta i skladnih obiteljskih odnosa. Uspješnu komunikaciju u dijadi roditelj – dijete moguće je postići pomoću aktivnog slušanja sugovornika, prateći riječi koje sugovornik izgovara, ali i njegovu neverbalnu poruku koju nam sugovornik upućuje. Roditelji djeci služe kao model identifikacije za učenje govora, pravila komuniciranja, poštivanja i negubitničke metode rješavanja sukoba te razvoj empatije. Sposobnost poznavanja vlastitih osjećaja i mogućnost njihovog prepoznavanja vodi uspješnoj komunikaciji.

Ključne riječi: komunikacija, obiteljsko ozračje, «ubojite» i «skrbne» navike.

* Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Učinkovita komunikacija je važno obilježje jake, funkcionalne obitelji. Obiteljska komunikacija je način verbalne i neverbalne razmjene informacija između članova obitelji (Epstein i sur., 1993). Uključujući i paraverbalnu komunikaciju poput tona, brzine i visine glasa, koja sugovornicima šalje jasnu poruku kako se pošiljalatelj osjeća dok izgovara neki sadržaj.

Komunikacija uključuje sposobnost da obratite pozornost na ono što drugi misli i osjeća. Drugim riječima, važan dio komunikacije ne odnosi se samo na govor, već slušanje onog što drugi imaju za reći. Obiteljska komunikacija je iznimno važna jer omogućuje članovima da izraze svoje potrebe, želje, u odnosu na nekog drugog. Otvorena i iskrena komunikacija stvara atmosferu koja omogućuje članovima obitelji da izraze svoje razlike, kao i ljubav i divljenje jedni za druge. Također, takva komunikacija je način da članovi obitelji riješe probleme koji se javljaju kao nezaobilazni u svim obiteljima. Kao što se učinkovita komunikacija gotovo uvijek nalazi u funkcionalnim obiteljima, loša komunikacija se obično nalazi u disfunkcionalnim obiteljima. Bračni i obiteljski terapeuti često navode da je loša komunikacija čest prigovor obitelji koje imaju poteškoće (Brajša, 2005). Loša komunikacija je nejasna i neizravna. To može dovesti do brojnih obiteljskih problema, uključujući i prekomjerne obiteljske sukobe, neučinkovitog rješavanja problema, nedostatak intimnosti i slabog emocionalnog povezivanja.

Istraživači su otkrili snažnu vezu između komunikacijskih uzroka i zadovoljstva u obiteljskim odnosima (Noller & Fitzpatrick, 1990). Ustvari, što su pozitivnije parovi ocijenili njihovu komunikaciju, zadovoljniji su svojim međusobnim odnosom (Markman, 1981). Loša obiteljska komunikacija povezuje se s povećanim rizikom od razvoda i bračne odvojenosti kao i s više problema u ponašanju djece. Proces komunikacije čini pet elemenata i pet procesa. Elementi komunikacijskog procesa su pošiljalatelj poruke, primatelj poruke, sama poruka, kanal komuniciranja, te barijere pri komuniciranju, dok su procesi pri komuniciranju: kodiranje, odašiljanje, primanje i dekodiranje poruke, te povratna veza.

Proces komunikacije počinje kada pošiljalatelj želi prenijeti određenu informaciju (poruku, ideju ili mišljenje) drugoj osobi, to jest, primatelju te informacije.

Da bi se informacija mogla prenijeti pošiljalatelju prvo kodiramo, zatim slijedi uobličavanje u riječi (izraz lica, gesta, slike, simboli, znakovi itd.). Nakon kodiranja nastupa odašiljanje te informacije kroz različite komunikacijske kanale, odnosno kroz medije (npr. fiksni telefon, elektronička pošta, mobilni telefon, pisma, sastanci ili komunikacija licem u lice itd.). Nakon što poruka dođe do osobe kojoj je ista upućena, potrebno je da ju ta osoba primi odnosno dekodira (shvati sadržaj iste), te da do pošiljalatelja dođe “povratna informacija” da je poruka došla do onoga kome je upućena.

1. Razvoj obitelj kroz povijest

Tijekom povijesti obitelj je mijenjala svoju funkciju i strukturu, nastali su i novi tipovi obitelji (jednoroditeljske obitelji, grandfamily, kohabitacija, homoseksualni brakovi). Obitelj u kojoj glavnu ulogu ima majka naziva se matrijarhalna obitelj. Majka predstavlja centralnu osobu u obitelji. Bavila se zemljoradnjom, a otac je bilo lovac. Za vrijeme matrijarhata djeca su dobivala imena po majci, rodbinski su se odnosi također pratili po majci kao i nasljeđivanje imovine (Rosić i Zloković, 2002, 12). Vrijednost majke u ovakvoj obitelji slabi i njezina jedina uloga bila je reproduktivna. U razdoblju patrijarhata otac je donosio odluke o svemu, članovi obitelji bili su ovisni isključivo o njegovim odlukama. Nakon njegove smrti ulogu bi preuzimao drugi muški član obitelji. Poglavnik kuće bio je otac ili svećanik. Obitelj u ovom razdoblju nije bila na cijeni. Žene nisu imale povlašteni položaj, nisu imale pravo glasa, kao u doba Homera. Helenističko doba donosi povoljniji položaj prema ženi. Sve više se govori o ravnopravnosti između žene i muškarca. U grčke filozofe koji su pridavali pozornost obitelji svrstavaju se Aristotel i Platon. Društvene promjene koje su se dogodile, za vrijeme dvije revolucije, utjecale su na obitelj. Prva revolucija tzv. neolitska revolucija nastala je kada su ljudi otkrili oruđe i počeli uzgajati biljke, pripito-

mljavati životinje i osnivati prva naselja (Benvin, 1972). U ovom razdoblju dolazi do poboljšanja položaja čovjeka u društvu. Druga, industrijska revolucija, još više poboljšava život čovjeka. Dolazi do pojave radničke klase koji osim muškaraca čine i žene i djeca (Ljubetić, 2006). U Grčkoj i Rimu susrećemo dvije vrste obitelji: malu i veliku. Veliku obitelj čini porodična zadruga, utemeljan na zajedničkom podrijetlu, stvarnom ili fiktivnom, gdje su članovi međusobno povezani imovinskim, gospodarskim, vjerskim, političkim ili aristokratskim vezama. U manju obitelj spadaju redovito roditelji sa svojom djecom, ponekad su tu još i djedovi, stričevi i nećaci. Industrijska revolucija je razorila tradicionalnu obitelj (Rotenberg, 2001). Uloga oca u obitelji više nije toliko dominantna, iako je uvijek bila pristuna uloga majke u odgoju i obrazovanju djece, sada još više dolazi do izražaja. Interdisciplinarni pristup u proučavanju obitelji navodi kako promjene u obitelji dovode do razvoda, delikvencije, maloljetničkih trudnoća i slično.

1.1. Definiranje pojma obitelj

Definiranjem pojma obitelji bavili su se mnogi autori koji su govorili o obitelji i njezinim odnosima, procesima, djelovanjima, ali definirati obitelj nije lako. Sociologija, pedagogija, psihologija, pravo, filozofija i ostale znanosti dale su jedinstvene definicije pojma obitelji. Jedna od njih, obitelj stoljećima vidi kao strukturu moći u kojoj muškarac ima apsolutnu moć nad ženom a odrasli nad djecom i to u pogledu svih društvenih, političkih i psiholoških aspekata života (Jull, 2008). Sociološka perspektiva razmatra obitelj kao samostalnu jedinicu i društvenu instituciju koja sadrži niz uloga i pravila koje određuju važnost prema društvu, utjecaju vanjskih čimbenika na obitelj. Murdock 1949. godine (prema Haralambos; Holborn, 2002, 504) definira obitelj kao *“društvenu skupinu koju karakterizira zajedničko prebivanje, ekonomska suradnja i reprodukcija”*, a obitelj pritom *“obuhvaća odrasle osobe oba spola od kojih barem dvije održavaju društveno prihvaćenu spolnu vezu, plus jedno ili više djece, vlastite ili usvojene, odraslih osoba koje seksualno kohabitiraju”*.

Najmanju društvenu stranicu, prema Vukasoviću (1999) čini obitelj, kao temelj svakog društva; u njoj se nalaze krvnim srodstvom povezani pojedinci, roditelji i djeca čineći emocionalnu i intimnu povezanost jednih s drugima. Postoje i definicije obitelji koje nisu adekvatne zbog promjena koje su se događale s obitelji. Jedna od njih je, definicija Olsonova i DeFrainova (1994, 9) prema kojoj obitelj čine dvoje ili više osoba koji zajednički privređuju, dijele intimu i donose zajedničke životne odluke. Navedena definicija odnosi se na tradicionalnu obitelj, stoga je to ujedno i obrazloženje zašto više nije adekvatna jer se u njoj nemamo samohranih roditelja ili bilo koji drugi oblik suvremenih obitelji. Wynne (1988) definirajući obitelj naglašava važnost obiteljske komunikacije kao sredstvo uspješnog rješavanja problema kao i cjelokupnog zadovoljstva.

1.2. Tradicionalna i suvremena obitelj

Tradicionalna obitelj ili obitelj u širem smislu, sastojala se od muža i žene, kao bračnog para i njihovih potomaka/djece kao i njihovih krvnih srodnika (bake, djedovi, stričevi i strine). U tradicionalnoj obitelji najstariji član obitelji imao je autoritet. Ostali članovi obitelji nisu mogli odlučivati o odlukama vezanim za obitelj (Rosić i Zloković, 2002). Žena je bila domaćica, preuzimala je na sebe brigu o djeci i kućanstvu, za razliku od uloge oca koji je bio hranitelj obitelji. Obitelj je primarna društvena zajednica u kojoj se stvaraju temelji za daljnji život. Uči nas prepoznavanju emocija, tuđih i vlastitih, empatiji, razvoju socijalnih odnosa, moralnih vrijednosti, radnih navika i slično. Sociolog A. Gudions tradicionalnu obitelj vidi kao sklapanje veze između muškarca i žene radi ekonomske koristi, gdje žena u bračnom odnosu ima samo reproduktivnu ulogu, a muškarac donosi odluke i žena mu je podčinjena (Nimac, 2010). Uz tradicionalnu obitelj često se povezuje i veći broj djece u obitelji. Odrastanje djece u tradicionalom obiteljskom ozračju povezuje se sa slogom među članovima. Postojalo je poštivanje starijih članova. Djeca su sudjelovala u kućanskim poslovima i na taj način stjecali radne navike. Igrali su se u prirodi čuvajući stoku. Nisu sudjelovala u nikakvim odlukama, razgovarali su samo kad bi dobili dopuštenje roditelja. Otac i majka predstavljali su najveći autoritet. Socijalizacija se odvijala u krugu obitelji. Slobodno

vrijeme koje su djeca imala na raspolaganju također je bilo vezano za obitelj.

Društvene promjene reflektiraju se i na obitelj. U suvremenim obiteljima susrećemo jednoroditeljske obitelji do kojih može doći razvodom roditelja, smrti jednog od roditelja, izvanbračnom djecom ili nekim drugim oblikom izostanka jednog roditelja. Pojavljuje se i jedan broj onih koji žele djecu, ali ne i partnera (susrećemo ovakav način razmišljanja i kod žena i kod muškaraca). Suvremene obitelji su male obitelji koje imaju jedno ili dvoje djece (Rosić i Zloković, 2002). Stil odgoja u ovakvim obiteljima je autoritativni, autoritarni i permisivni. Odgojna uloga više nije vezana samo za majku. Uključuje se i otac u odgoj, kao i ostali članovi obitelji. Obitelji u kojima nalazimo suvremena obilježja sve se više odgojna ulogu prebacuje na institucije. Djeca slobodno vrijeme provode izvan kuće, socijalizacija se ne odvija više u obitelji. Otac i majka ekonomski doprinose obitelji. Javljaju se i obitelji bez djece u kojoj roditelji nemaju djecu po vlastitoj odluci.

Osim njih, imamo i obitelji koje nemaju djecu iz zdravstvenih razloga. Odstupa se stupanje u brak, reprodukcija zbog poslovnih obveza, što ujedno i povećava broj samaca. Brojne promjene dovode i do porasta razvoda, a samim time utječu na obitelj. Nakon razvoda, mogući su i "ponovljeni brakovi" u kojima djeca imaju maćehu ili očuha, te njihovu djecu iz prvog braka, ukoliko ih imaju. "Grandfamily" obitelji su one obitelji u kojima baka i djed preuzimaju ulogu roditelja. Razlozi mogu biti različiti, najčešće zbog zaposlenosti roditelja (Edwards, 2001). Suvremena obitelj pojavljuje se u svim razvijenijim zemljama. Iako su se dogodile brojne promjene koju su utjecale na različite načine na obitelj, nikad se nisu izgubile njezine temeljne funkcije kao što su: reprodukcija, osiguravanje ekonomske sigurnosti, održavanje odnosa među članovima obitelji, socijalizacija i emocionalna podrška (Rosić i Zloković, 2002).

2. Komunikacija u bračnim odnosima

Komunikacija bračnih partnera temelj je bračnog odnosa. Bez komunikacije nemoguće je postići intiman odnos. Samo komunicirajući

s drugima možemo izraziti svoje želje i potrebe. Nejasna komunikacija često dovodi do sukoba. No unatoč ovako važnoj ulozi komunikacije, često zaboravljamo posvetiti više pozornosti tome kako komuniciramo, kako izražavamo svoje misli, želje, osjećaje, ali i kako slušamo druge. Postoji snažna, univerzalna i trajna potreba i/ili želja među ljudskim bićima da stupaju u interakciju jedni s drugima i međusobno komuniciraju. (Harge&Dickson, 2004).

Iako intimni odnosi zahtijevaju najviše ulaganja, skloni smo zamijeniti slušanje svojih bližnjih koristeći pretpostavke kako unaprijed znamo njihove potrebe i želje. Često takvo svoje ponašanje potkrepljujemo govoreći kako je upravo to dokaz naše povezanosti, dokaz kako se međusobno dobro poznajemo. No upravo se podrazumijevanje (da znamo sve o partneru/ici) može pretvoriti u zamku u kojoj se nakuplja nezadovoljstvo, osjećaj udaljenosti, osamljenosti, dojam da partneru nije stalo do nas. Istraživanje iz 2000. godine, autora Olson i Olson (provedeno na 21501 bračnih partnera) potvrđuje hipotezu o postojanju razlike u komuniciranju između partnera u „sretnim” i „nesretnim” brakovima.

Naime, u sretnim brakovima 90% partnera izjavljuje da nemaju problema u komuniciranju i 79% partnera izjavljuje kako partner/ica razumije njihove osjećaje. U sretnim brakovima 96% partnera izjavljuju da lako izražavaju osjećaje prema partneru/ici. Za jasnije komuniciranje, važno je prepoznati i razlike u načinu komuniciranja muškaraca i žena. Istraživanje Olson i DeFrain-a iz 2003. godine pokazuje razlike u komuniciranju u odnosu na spol. Razlike su prisutne u načinu govora. Na primjer, žene će tijekom govorenja držati kontakt očima, prikazivati neverbalne znakove (kimanje glavom), prekinut će aktivnost koju obavljaju kako bi slušale i postavljati potpitanja. Za razliku od žena, muškarci govore malo. Često čine kratke stanke, naglo mijenjaju temu razgovora, govore dok ih se ne prekine. Do nesporazuma između žena i muškaraca može doći i iz razlike u načinu komuniciranja. Kada žene govore o nekim osobnim problemima, one prije svega očekuju da budu pažljivo saslušane i da dobiju potvrdu svojih razmišljanja te razumijevanje. Za muškarce je karakteristično da odgovaraju na problem dajući informacije i nudeći savjet za rješavanje problema. Upravo iz ovih razlika kod muškaraca će se

javiti dojam da žene samo pričaju o problemima umjesto da raspravljaju o praktičnim koracima rješavanja, dok su za žene muškarci ti koji ne shvaćaju bit problema i nisu spremni potruditi se razumjeti ženu. Prema Epsteinu i sur., (1993) postoje četiri stila komunikacije u:

a) Jasna i izravna komunikacija

Jasna i izravna komunikacija je zdravi oblik komunikacije i nastaje kada se sama poruka otvoreno i izravno odnosi na odgovarajućeg člana obitelji. Primjer ovog stila komunikacije je kada je otac, razočaran što njegov sin nije uspio dovršiti svoj sitan posao, kaže, *“Sine, ja sam razočaran što si zaboravio iznijeti smeće danas bez moje potrebe da te podsjetim.”*

b) Jasna i neizravna komunikacija

U ovom, drugom stilu komunikacije, poruka je jasna, ali to nije usmjereno na osobe za koje je namijenjena. Koristeći prethodni primjer, otac bi u ovom primjeru rekao: *“To je stvarno razočaravajuće kada ljudi zaboravljaju svoje poslove.”* U ovoj poruci sin ne može znati da je njegov otac misli na njega.

c) Maskirana i izravna komunikacija

Maskirana i izravna komunikacija se događa kada sadržaj poruke nije jasan, ali je usmjeren na odgovarajućeg člana obitelji. Otac bi u ovom našem primjeru mogao reći nešto poput: *“Sine, ljudi jednostavno ne rade tako teško kao što su običavali prije.”*

d) Maskirana i neizravna komunikacija

Maskirana i neizravna komunikacija događa se kada su poruke i primatelj nejasni. Kod nezdravih obiteljskih odnosa, komunikacija ima tendenciju da je vrlo maskirana i neizravna. Primjer ove vrste komunikacije može biti slučaj kad otac navodi: *“Mladi su danas vrlo lijeni.”*

3. Obiteljska komunikacija u dijadi roditelj/i – dijete

Roditelji svakodnevno razgovaraju sa svojim djecom. Ponekad ti razgovori teku jednostavno, brzo se dolazi do zajedničkih tema i zaključaka, a nekad vode ka sukobima. Roditelji i djeca se međusobno optužuju. Neslaganja s roditeljima najčešće se događaju u razdoblju adolescencije. Naravno da su neslaganja prisutna i u ranijim životnim razdobljima djeteta, samo je način i razlog neslaganja drugačiji. Znati razgovarati s djecom je temeljno roditeljsko umijeće (Brajša, 2005). U razgovoru s djetetom trebamo se prologoditi njemu, spustiti se na razinu djeteta. Djeca teže za tim da im roditelji upute i daju konkretne, jasne informacije ne dopuštajući im da sami pokušavaju shvatiti što je roditelj htio reći.

Jedan od socijalnih oblika učenja je i učenje po modelu koje možemo primijeniti i u komunikaciji s djecom. Roditelji djeci daju primjer, na koji način prenijeti informacije i obavijesti drugoj osobi kao i samom načinu komunikacije s primateljem poruke (Brajša, 2009). Ukoliko kao roditelji nismo pokazali djetetu na koji način možemo pravilno komunicirati kako bismo izgradili i razvijali kvalitetne odnose s ljudim iz svoje okoline, bilo bi nepravedno to isto tražiti od djece. Izgrađujući dijete roditelj izgrađuje i sam sebe.

S djecom se trebamo dogovarati. Ona nisu toliko slaba i neiskusna da nas ne mogu razumjeti. Naprotiv, djeca su divni sugovornici koji su za razliku od odraslih, iskreni. Razgovarajući s djecom trebali bismo se više služiti primjerima, biti kratki, jasni, izbjegavati «ubojite navike» u komunikaciji pribjegavajući «skrbnim navikama». «Ubojite navike» u komunikaciji su: kritiziranje, okrivljavanje, prigovaranje, prijetnje, kažnjavanje i potkupljivanje (Glasser&Glasser, 2001). Služeći se ovim navikama u komunikaciji potičemo sugovornika na prekid komunikacije. «Skrbne navike» su suprotne, one potiču komunikaciju i stvaraju ugodno, prijateljsko ozračje. «Skrbne navike» u komunikaciji čine: slušanje, podržavanje, ohrabivanje, poštivanje, vjerovanje i prihvaćanje (Glasser&Glasser,2001).

Roditelji su skloni izjavama kako njihova djeca ne žele razgovarati s njima. S druge strane, djeca su mišljnja kako ne mogu u razgovoru s

roditeljima iznijeti svoj stav i dolazi do konflikta. Da bi nas dijete izabralo za sugovornika, trebali bismo ga nečim pridobiti. Aktivno slušanje je jedna od provjerenih metoda kojom roditelj upoznaje svoje dijete istovremeno mu omogućujući da bude onakvo kakvo ono uistinu i jest. Djeci dajemo mogućnost da nam kažu kako se osjećaju, a ne da ih neprestano optužujemo. Svi govore kako u našim obiteljima nema dovoljno razgovora. Razgovora ima, ali nema kvalitetnog i stvarnog slušanja. Stoga, manjkaju nam slušajuće obitelji (Brajša, 2005). Netko će reći bolja je obitelj u kojoj se svađa nego obitelj u kojoj se šuti. I svađa je svakako način razgovora, ali postoji i ovdje jedna opasnost, a to je na koji način se svađamo. Prilikom kvalitetne svađe težimo naći rješenje bez galame, vike i optuživanja. Pokušavamo sukob riješiti kompromisom. Komunikacija s djecom treba biti uvažavajuća, jednostavna i nepresuđujuća. Pokazati da dijete uvažavamo kao sugovornika, uvažavajući njegove osjećaje i želje, bez obzira na njegovu životnu dob (Slunjski, 2013).

O obiteljskoj komunikaciji razgovarali smo sa studentima Studija predškolski odgoj (4. godina) u Orašju te ih zamolili da nam ukratko opišu komunikaciju u njihovoj obitelji. Navesti ćemo samo neke od njih.

Obitelj me je uvijek poticala da iznesem svoje mišljenje o svemu, da imam svoj stav. Smatram da je to važno i da mi je pomoglo kako bih se izgradila kao osoba.

(M. M.)

U mojoj obitelji vlada iskren i otvoren odnos. Roditelji nas potiču na otvoren odnos na način da s njima podjelimo svoj dan, raspoloženje, strahove i nade. Upravo zbog toga smo stekli povjerenje u svoje roditelje.

(B. K.)

Obitelj me poticala na komunikaciju, davala mi ulogu u svemu što smo radili. Slušali su mene što govorim i ja njih. Imam otvoren odnos s roditeljima, ali više s majkom. Sviđa mi se odgoj mojih roditelja, iako su nekad griješili.

(M. S.)

4. Predrasude o komunikaciji

Najčešće predrasude u komunikaciji jesu kako svi znaju dobro komunicirati i kako se komunicira isključivo riječima. Međutim za dobru komunikaciju potrebne su brojne vještine koje usvajamo i razvijamo tijekom života. Ne rađamo se s vještinama dobre komunikacije. Komunikacija je proces koji se sastoji i od slušanja, a velik dio komunikacije čine upravo neverbalne poruke/znakovi (mimika lica, pokreti glavom, držanje tijela, glasnoća i sl). Poruka *Dobro sam!* nije ista ako ju kažemo spuštenih ramena, tiha glasa i onako ravnodušno u prolazu ili kada sa sugovornikom/icom ne držimo kontakt s očima. Poruka dakle nije identična s onom koju izgovaramo veselim glasom s podizućim pogledom i osmjehom na licu.

Predrasuda je da komunikaciju možemo izbjeći na primjer šutnjom ili okrećući glavu. I to su neverbalne poruke kojima odgovarate sugovorniku/ici. Nemoguće je ne komunicirati ako se nalazite u istoj prostoriji. Komunikacija nije uvijek namjerna. Kada nam je neugodno, iako ćemo možda i nastojati prikriti neugodnost riječima, rumeni obrazi, sramežljiv pogled otkriti će sugovorniku/ici naše emocije. Isto tako ako se ljutimo na partera/icu teško ćemo uvjeriti partnera/icu da nismo ljuti govoreći: „Ma sve je u redu“, glasnim i grubim glasom i izlazeći iz prostorije.

5. Istraživanja komunikacije u obitelji

Istražujući komunikaciju u obitelji naglasak se stavlja prije svega na koji način prenosimo poruku našem sugovorniku kao i na odnose koji se njome izgrađuju. Komunikacija se uči u obitelji. U razvojnoj dobi djeca teže prisutnosti roditelja kao i stalnu komunikaciju s njima (Kordić-Vuković, 1998, prema Lebedina-Manzoni, Delić, Žižak, 2001). Problemske situacije koje svaka obitelj ima u većoj ili manjoj mjeri, mogu se riješiti ako imamo adekvatnu komunikaciju s našim sugovornicima. Učinkovita komunikacija je ključna za funkcionalnu obitelj (Peterson, 1999). Komunikacijom roditelji i djeca izgrađuju odnose jedni s drugima, razmjenjuju informacije i ideje. Otvorenom komunikacijom svatko ima pravo na mišljenje te se stvara sloboda govora

Prema Petersonu (1999), neučinkovita komunikacija u obitelji dovodi do razvoda braka i disfunkcionalnih obitelji. Ukoliko želimo vidjeti na koji su način povezani članovi obitelji to možemo vidjeti prema kvaliteti njihove komunikacije. U priručniku *O čemu razgovarati u obitelji*, Longo ističe kako roditelji moraju naučiti slušati, spoznajući pri tome probleme koje imaju mladi (Longo, 2004).

U knjizi *Brak i obitelj iz drugog kruga* (Brajša, 2009), naglašava se važnost razgovora između roditelja. Što je uspješniji razgovor između supružnika, povećava se kvaliteta razgovora s djecom. Komunikacija započinje odnosom i upravo odnos međusobno razlikuje obitelji. Tu se daju i primaju informacije koje utječu na ponašanje i razumijevanje sebe i drugih (Brajša, 1985).

Zaključak

Jedan od najtežih izazova obitelji danas je pronalaženje vremena. Prema nedavnom istraživanju Wall Street Journala, 40% ispitanika navodi da je nedostatak vremena bio veći problem za njih od nedostatka novca (Graham i Crossan, 1996). Ovakva slika je i u našim obiteljima. Roditelji su zauzeti poslovnim obvezama, poslovnim postignućima i napretkom, željom za moći. Djeca su prepuštena sama sebi i odgovore koje žele dobiti ne traže u obiteljima nego na drugim mjestima, najčešće pogrešnim. I u onim rijetkim trenucima kada je obitelj na okupu dolazi do svađa jer ne slušaju jedni druge. Svatko ima svoje potrebe i njih stavlja na prvo mjesto, zanemarujući druge.

Iznimno je važno za obitelji da odvoje vrijeme za komunikaciju. Funkcionalne obitelji komunikaciju stavljaju visoko na listu svojih prioriteta. Roditelji koji u ovakvim obitelji odgajaju svoju djecu i sami su emocionalno i socijalno stabilne ličnosti. Uvažavaju dijete, dopuštaju da dijete iznese svoje mišljenje i stav, a odluke donose zajedničkim snagama uz čvrste argumente. Neizravna i nejasna komunikacija neće uspjeti riješiti probleme, a ista će pridonijeti nedostatku intimnosti i emocionalne veza među članovima obitelji, kao što je slučaj s disfunkcionalnim obiteljima. Slušanje je bitan element komunikacije. Važno je obratiti

pozornost na verbalne i neverbalne poruke sugovornika. Kao aktivni slušatelj, morate priznati i poštovati perspektivu druge osobe. Može se dogoditi da nam netko verbalno govori jedno, a neverbalno poručuje nešto sasvim drugo. Povjerljiv odnos između roditelja i njihove djece može se postići samo otvorenom i jasnom komunikacijom. Ako u obitelji nemamo povjerenja, dijete ne može ostvariti bliske veze sa svojim roditeljima, a ponekad ni sa drugim osobama što dolazi do izražaja u intimnim vezama. Odrasli koji prihvaćaju dijete kao aktivnog sudionika u odrastanju, a ne pasivnog promatrača mogu izgraditi kvalitetan odnos s djecom te im omogućiti uspješan i cjelovit razvoj. Dijete će u nama naći dobrog sugovornika samo ako uoči kako su nam njegovi interesi bitni.

Literatura:

- BENVIN, A. (1972): Obitelj kroz povijest: Bogoslovska smotra: Vol. 42. NO 1.
- BRAJŠA, P. (2005): Roditelji i djeca, Glas koncila, Zagreb.
- BRAJŠA, P. (2009): Brak i obitelj iz drugog kuta. Glas koncila. Zagreb.
- BRAJŠA, P. (1985): Ljubav i svađa u dvoje. Nišro. Varaždin. Century. ([http:// www.planetpapers.com/Assets/3959.php](http://www.planetpapers.com/Assets/3959.php))
- EDWARDS, W. O., (2001): Grandparents Raising Grandchildren. In: Fine, M. J. & Lee, S.
- EPSTEIN, N. B. Bishop, D., Ryan, C., Miller, & Keitner, G., (1993): The McMaster Model View of Healthy Family Functioning. In Froma Walsh (Eds.), Normal Family Processes (pp. 138-160). The Guilford Press: New York/London.
- GLASSER, W., Galsser, C. (2001): Naći se i ostati zajedno – rješavanje zagonetke braka. Alinea. Zagreb.
- GRAHAM, E., & CROSSAN, C. (1996): Too much to do, too little time. Wall Street Journal, March 8, R1-R4.
- HARALAMBOS, M., HOLBORN, M. (2002): Sociologija – teme i perspektive. Golden marketing. Zagreb.

- JULL, J. (2008): Vaše kompetentno dijete, prema novim temeljnim vrijednostima obitelji. Naklada Pelago. Zagreb.
- KORDIĆ-VUKOVIĆ, V. (1998): Postanite uspješan roditelj sretnog djeteta. Akvamarine. Zagreb.
- LONGO, I. (2004): O čemu razgovarati u obitelji. MiRTa. Split.
- LJUBETIĆ, M. (2006): Obitelj u povijesnom i suvremenom kontekstu. Web predavanje. Split.
- MARKMAN, H. J. (1981): Prediction of marital distress: A 5-year follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 49, 760-762.
- NOLLER, P., & Fitzpatrick, M. A. (1990): Marital communication in the eighties. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 832-843.
- OLSON, D. H.; DeFrain, J. (1994): Marriage and family. Diversity and strengths. Mountain View, CA. Mayfield, str.9.
- PATTERSON, G.R. (1982) *Coercive Family Process*, Eugene, OR: Castalia
- ROSIĆ, V.; Zloković, J. (2002): Prilozi obiteljskoj pedagogiji. Graftrade. Rijeka.
- ROTENBERG, A. (2001): The Modern Family in Comparison With family in the 19th
- SLUNJSKI, E. (2013): Kako s djetetom... razgovarati i razvijati kvalitetan odnos, priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje. Element. Zagreb.
- Vukasović, A. (1999): Obitelj- vrelo i nositeljica života. Katolički zbor MI. Zagreb.
- W. (Eds.) Handbook of Diversity in Parent Education. Accademic Press.
- Wynne, L.C. (1988): An epigenetic model of family processes. U.C. J.Falicov (ED), Family transitions: Continuity and change over the life cycle. New York: Guilfoord Press.

FAMILY COMMUNICATION

“Why we have two ears and only one mouth is that we could do more listening and less speaking”.

Latin proverb

Abstract

The process of exchanging ideas and information is called communication. We communicate with our whole being by sending messages to our collocutor verbally, paraverbally and non-verbally. Communication allows us better knowledge, it can help us avoid conflicts and disagreements but it can also cause them. Stimulating educational environment is made by a pleasant family atmosphere which indicates that that is a functional family in which communication is free of “withering” communication habits. “Guarding” habits, which positively effect on the overall development of children, have the advantage in this family. Successful communication in diade parent - child may be achieved by using active listening interlocutor, following the words the interlocutor pronounces, but also its non-verbal message that the interlocutor sends to us. Children’s parents serve as a model for identifying learning of speech, rules of communication, respect and non-losing methods of conflict resolution and development of empathy. The ability of knowing your own feelings and the possibility of their recognition leads to successful communication.

Keywords: *communication, family atmosphere, “murderous” and “guarding” habits.*

* Faculty of Science and Education, University of Mostar

UDK 130.2

1 FREUD S.

141

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

KREŠIMIR TABAK*

RAZVOJ KULTURE I NJEZINA ULOGA U ŽIVOTU SUVREMENOG ČOVJEKA

Sažetak

*Shvaćanje po kojem je svijet zao predstavlja jadicovku staru koliko i povijest. Ta misao ima toliku težinu da i Kant njome započinje jedno od svojih djela, a čitav suvremeni diskurs filozofije, počevši od Schopenhauera i Kierkegaarda naovamo, navedenu tvrdnju ne dovodi u pitanje nego je naprotiv, uzima kao lajtmotiv vlastitoga umovanja. Jasno je eo ipso da se u pretpovijesnom i na početku povijesnog razdoblja ljudi nisu mogli osjećati drugačije. Nadmoć prirode, kontingentnost vlastitog bića i plemenska hijerarhija nisu ostavljali izbora. Zagonetnim ostaje zašto danas njihovi potomci, u vremenu u kojem su i telefoni pametni, čvršće od svih svojih predaka pristaju uz misao s početka teksta? Civilizacijska su dostignuća omogućila čovjeku put preko oceana, odlazak na Mjesec, komunikaciju na daljinu kao i niz drugih mogućnosti koje su se i u bajkama teško mogle zamisliti. Upitnim ostaje, jesu li današnjeg čovjeka, stoljetne rukotvorine učinile sretnijim i zadovoljnijim te je li mu život potpuniji od života njegovih predaka? Referirajući se na odabrani kritički pristup, ovaj rad želi osvjetliti zadanu problematiku. To čini oživljavajući Freudovo nagrađeno djelo iz 1930. god. pod naslovom *Das Unbehagen in der Kultur*. Skromna se pak inovativnost rada očituje u stavljanju Freudovih postavki o razvoju kulture u izabrani diskurs, odnosno u društvo značajnikovih suvremenika poput Nicolaia Hartmanna i Alberta Camusa. Na toj je humanističkoj osnovi nastao interdisciplinarni uvid u kriznu situaciju vremena koja se osjećala u svim znanostima i umjetnostima, a ovdje je potkrijepljena Freudovim mislima, kao i stavovima navedenih filozofa.*

Ključne riječi: *kultura, ljudska priroda, užitak, agresija, zbilja, sublimacija, skepticizam, etika.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

U antičkoj i srednjovjekovnoj filozofiji ljudskih stvari i ukupnoj aristotelovskoj tradiciji dominira ideja o čovjeku kao društvenom biću i politici kao areni koja će svakom (slobodnom) pojedincu omogućiti samoostvarenje i samopotvrdu vlastitih potencijala. U temelju je takvoga učenja i misao o umnosti samoga kozmosa s kojim pojedinac treba postići sinkronicitet. O tome svjedoči i zgoda iz Aristotelova života koji na pitanje jednoga sugrađanina: „Kakvu ti je korist donijela filozofija?“ odgovara: „Da bez naređenja činim ono što drugi čine iz straha prema zakonima”.¹ Međuovisnost disciplina unutar Aristotelova sustava primjećuje i Habermas kada kaže da su Aristotelova etika i politika nezamislive bez povezanosti s fizikom i metafizikom kao što i MacIntyre uočava da Aristotelova etika pretpostavlja njegovu metafizičku biologiju.² Srednji će vijek ostati u kolosijeku uvjerenja da je čovjek od prirode uključen u jedan svjetski božanski poredak, čiji je sastavni dio i država. Iako nije savršena kao crkva, država je savršena prirodna zajednica, preduvjet moralnog života i sreće ljudi. Ona nije samo neka moralna ili pravna obveza ili norma, nego jedna konkretna realnost, koja je dana prije pojedinca i izvan koje pojedinac ne može egzistirati.

Novovjekovna politička filozofija u odnosu na antičku i srednjovjekovnu političku misao predstavlja paradigmatički zaokret. Hobbes, naime, utemeljuje shvaćanje kako prva realnost nije država nego pojedinac. Prirodno stanje čovjeka nije državno ni društveno stanje. Čovjek je po prirodi slobodan pojedinac, a država nije prirodna zajednica, nego umjetna tvorevina koja ima svoj smisao i opravdanje, jedino ukoliko zadovoljava i osigurava određene realne potrebe pojedinca.

Govoreći o razlici između antičkog i novovjekovnog poimanja političke filozofije, Habermas zaključuje da novovjekovna politička misao nastaje po uzoru na neku iskustvenu znanost i s onom starom politikom ne dijeli ništa osim imena.³ Toj tvrdnji u prilog idu i metode koji-

¹ LAERTIJE, Diogen, *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1985. god., str. 145. (preveo autor)

² Usp. PLANT, Raymond, *Suvremena politička misao*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002. god., str. 32.

³ Usp. HABERMAS, Jurgen, *Teorija i praksa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980. god., str. 47.

ma novovjekovni filozofi pristupaju političkim fenomenima pa tako kao suprotnost Aristotelovu grubom ocrtu teme, Hobbes i Spinoza suprotstavljaju strogu empirijsku, odnosno geometrijsku metodu. Kada Hobbes govori o komponentama države, on to ne čini na Aristotelov način, nego na način nečega što će od tada biti poznato kao *social philosophy*.

Uprkos navedenim razlikama, kada izlažu što pokreće ljude i kako se mogu objasniti institucije, i stare i nove političke teorije dijele jednu zajedničku karakteristiku, a ta je ovisnost svake teorije te vrste o nekom modelu čovjeka, od kojega redovito ovisi razvoj, a najčešće i ishod same teorije. Martin Hollis naglašava da su takvi modeli ponekad skriveni ali nikad ne izostaju. Razvoj biheviorističke političke znanosti samo je povećao njihov broj.⁴ Ta je međuovisnost političke teorije i modela ljudske prirode zasigurno jedan od temeljnih razloga za postojanje i preko 300 lica pojma kultura. Jedinstvena definicija ne postoji ponajprije zato što se pojedini fenomeni, budući da ovise o različitim stajalištima, nikada ne mogu egzaktno odrediti.

1. Teorija ljudske prirode Sigmunda Freuda

Iako nije bio ni filozof ni sociolog u punom značenju tih riječi, vlastitim je sadržajem opusa Freud zadužio socijalnu filozofiju da ga se razmotri i s tog vidika.⁵ Svojom teorijom postanka svijeta kao i modelom čovjeka kako ga predstavlja, Freud se uklapa u paradigmu novovjekovnog poimanja pojedinca i države s izraženom ambicioznom odstupanja od aristotelovsko-tomističkog koncepta.

1.1. Freudovo intelektualno zaleđe

U protočnosti prosvjetiteljskih ideja u XIX. stoljeću, najprije su se francuski *philosophes* oduševili Lockeovim stavovima koje su razvili na radikalnan način, da bi ti proizvodi na koncu opet završili u Engleskoj. „No engleski su radikali kasnog XVIII. i ranog XIX. vijeka bili pod utjecajem svojih francuskih parnjaka. Npr. Jeremy Bentham je dugovao Hel-

⁴ Usp. PLANT, R., *nav. dj.*, str. 29.

⁵ Usp. HABERMAS, J., *Saznanje i interes*, Nolit, Beograd, 1975. god., str. 324.

vetiusu, od koga je izveo neke od svojih utilitarističkih ideja.⁶ U djelu „O duhu“ Helvetius razvija hipotezu o društvu kao mehaničkom agregatu pojedinaca koji se udružuju zbog uzajamne koristi. Osnovna su svojstva čovjeka kao fizičkog bića težnja za samoodržanjem, sklonost k zadovoljstvima i odvratnost prema patnjama.⁷ Na tom će temelju Bentham razviti čitav koncept jedne drugorazredne teorije morala, poznate kao utilitarizam, koja će do sedamdesetih godina XX. stoljeća proći niz modifikacija i biti dominantna politička doktrina.

Na Freuda se može gledati kao na nastavljača, produženu ruku ili svojevrstu reinkarnaciju europskih, u prvom redu francuskih prosvjetitelja i to one grupe okupljene oko Enciklopedije, upamćene po razvijanju materijalističkog i ateističkog nazora na svijet. Jedan je engleski povjesničar filozofije postavio hipotetsko pitanje koje glasi: Što bi francuski prosvjetitelji rekli o toliko priželjkivanoj revoluciji da su doživjeli njen tijek i učinak?⁸ U odgovoru na to pitanje isti autor implicira na to da bi došli do zaključaka sličnih Freudovim.

1.2. Načelo užitka nasuprot načelu zbiljnosti

Freudovu teoriju ljudske prirode i njegovo tumačenje razvoja čovjeka kroz povijest treba razmatrati u širem kontekstu njegova razumijevanja postanka svijeta, koje je načelno blisko evolucionističkom taboru. Na tim će osnovama nastati i konzistentno se razviti cijela Freudova politička teorija te svojom zaokruženošću upotpuniti u ono vrijeme dominantnu socijaldarvinističku poziciju.

Izlažući svoje učenje o ljudskoj prirodi, na tragu materijalista, Freud ostaje u okviru antimetafizičkih koordinata te ističe kako u temelju ljudske naravi stoji *načelo užitka*. To znači da su ljudska bića u prvom redu stvorenja životinjskih poriva, posebno zaokupljena spolnom ugodom, pri čemu nastoje maksimizirati ugodu i izbjeći bol. Ti nagoni, kako tvrdi Freud, „ne teže ni za čim drugim, osim za postizanjem užitka; duhov-

⁶ BROWN, Stewart, *Britanska filozofija i doba prosvjetiteljstva*, Plato, Beograd, 2008. god., str. 46. (preveo autor)

⁷ Usp. CVJETIČANIN, Veljko, Predgovor u HELVETIUS, Claude-Adrien, *O duhu*, Naprijed, Zagreb, 1978. god., str. VI.

⁸ Usp. BROWN, S., *nav. dj.*, str. 289.

na se aktivnost povlači od svakog djelovanja koje bi moglo dovesti do neugode.“⁹ Opstojnost i održivost takve sfere podrazumijeva egoizam, sklonost senzaciji i agresiju kao bitne odrednice ljudskog bića. Zbog pridavanja tih „epiteta“ ljudskoj prirodi, postaje jasno kako Freudova teorija nosi crtu ciničnog prezira prema ljudima, za koji Treitschke kaže da je opravdan ukoliko nije prevelik.

Po uzoru na Hobbesa, prvotno stanje čovjekovo Freud naziva prirodnim stanjem, podrazumijevajući da u njemu vlada apsolutna sloboda i pravo svih na sve. U takvom sustavu *načelo užitka* ima povlaštenu ulogu te potpuno dominira ovim stanjem. Što čovjek želi to i uzme. Međutim, zbog velikih apetita i ograničenosti resursa, već je Hobbes ukazao na nedostatke ovoga stanja, ocjenjujući ga kao *bellum omnium contra omnes*, što upućuje na potrebu suzbijanja čovjekova iskonskog načela – načela užitka.

Ukoliko ljudi žele živjeti i preživjeti jedni pored drugih, primorani su ograničiti dimenziju užitka i prihvatiti *sferu zbiljnosti*¹⁰, koja (u interesu društvene stabilnosti) implicira prevrednovanje ljudskih primarnih nagona, odnosno njihovu transformaciju u društveno prihvatljive prakse. Takav se mehanizam naziva sublimacija i oko njega će se ispreplesti sva problematika odnosa pojedinca i društva kao i položaja pojedinca u kulturi.¹¹

1.3. Čovjek kao biće senzacije

Na pitanje što ljudi traže od života ili što žele postići Freud će odgovoriti: „Teže za srećom, žele postati sretni i takvi ostati. Smisao života, jednostavno proizlazi iz programa principa zadovoljstva.“¹² Pod zadovoljstvom podrazumijeva intenzivan užitak koji je moguć samo u kontrastu, jer koliko god bila ugodna, svaka praksa na koncu prijeđe u dosadu.

⁹ PLANT, R., *nav. dj.*, str. 69.

¹⁰ Ovo je načelo otjelotvoreno u institucijama, običajima i standardima unutar kojih roditelji, učitelji i drugi pomažu pojedincu da ga prihvati.

¹¹ Usp. FREUD, Sigmund, *Uvod u psihoanalizu*, Matica srpska, Beograd, 1979. god., str. 18.

¹² FREUD, S., *Iz kulture i umetnosti*, Matica srpska, 1979. god., Beograd, str. 277. (preveo autor)

Iako je to karakteristika čovjeka kao čovjeka, ona je više izražena kod ljudi modernog doba, nego kod iste vrste prethodnih epoha. Moderni je čovjek biće senzacije, njegovu srcu uvijek treba nešto novo, kako bi to rekao Petar Preradović. Jedan drugi Freudov istomišljenik (kada je u pitanju ocjena moderne epohe) dodaje: „I kao što se smjenjuju zahtjevi izvanjskog života, tako se smjenjuju i dojmovi, doživljaji, senzacije. Uvijek gledamo na ono najnovije, nama vlada ono posljednje, a pretposljednje je zaboravljeno, još prije nego je pravo viđeno, da ne govorimo pojmljeno. U životu od senzacije do senzacije ulaženje u stvar je površno, a vrijednosni se osjećaj otupljuje u lovu na ono senzacionalno.“¹³

Brojna književna djela ovog razdoblja još plastičnije potvrđuju potrebu za novim. Najsnažniji prikaz ljudske potrebe za „novim“ vjerojatno je dao Camus u svojem romanu „Pad“ gdje kaže:

Konačno, nije točno, da nisam nikad volio. Gajio sam u svom životu barem jednu veliku ljubav, a predmet te ljubavi sam uvijek bio ja sam. (...) senzualnost, i samo senzualnost vladala je u mom ljubavnom životu. Tražio sam samo predmete užitka i osvajanja. (...) U svim je slučajevima moja senzualnost – govorimo samo o njoj – bila tako stvarna, da bih, čak za neku avanturu od deset minuta, bio porekao oca i majku, oslobođen gorkog žaljenja. Što to govorim! Pogotovu za avanturu od deset minuta, a još više ako bih bio siguran, da će biti bez sutrašnjice. (...) Vidite, ja nisam mogao podnijeti da se dosađujem, i u životu sam cijenio samo razonodu. Svako me društvo, čak i kad je blistavo, ubrzo utuče, a nikad se nisam dosađivao sa ženama, koje su mi se sviđale. Mučno mi je da to priznam, ali bio bih dao deset razgovora sa Einsteinom za jedan prvi sastanak s nekom lijepom statistkinjom. Istina je doduše, da sam kod desetog sastanka uzdisao za Einsteinom, ili snažnom lektirom.¹⁴

1.4. (Ne)zadovoljstvo kao čovjekov usud

Sfera zbiljnosti priječi ostvarenje programa zadovoljstva i stoga je mogućnost ostvarenja sreće iznimno mala. Program je zadovoljstva, čiji je sadržaj spolna uгода i izbjegavanje boli u sukobu s cijelim svijetom, makrokozmosom i mikrokozmosom. „Moglo bi se reći da plan stvaranja

¹³ HARTMANN, Nicolai, *Etika*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003. god. str. 21.

¹⁴ CAMUS, Albert, *Pad*, Mladost, Zagreb, 1958. god., str. 43.

svijeta nije sadržavao namjeru da čovjeku dadne sreću.¹⁵ Život kakav je dosuđen čovjeku, za njega je suviše težak. Zahtjevi zbiljnosti toliko su veliki da čovjeku ne ostane ništa doli razočaranja, boli i nerješivih zadataka. Da bi čovjek podnio breme života potrebna su ublažavajuća sredstva koja on pronalazi u odricanju, zamjeni za zadovoljenje i opojnim sredstvima. To su modeli i pomoćni konstrukti koji život čine podnošljivim¹⁶, misli Freud.

Čovjek je dakle primoran revidirati svoj program zadovoljstva na način da smanji zahtjeve za vlastitom ugodom te će se osjećati sretnim izbjegne li nesreću i prebrodi nevolju. Iako zadovoljenje svih potreba izgleda kao najprimamljiviji način života, njegov bi izbor značio pretpostaviti zadovoljstvo opreznosti što se nakon kratkog vremena osveti. Najneposrednija zaštita od patnje, koja može proisteći iz ljudskih odnosa dobrovoljno je osamljenje, udaljavanje od drugih. Sreća koja se tim putrm postiže, sreća je spokojstva.

Postoji drugi i bolji put, a taj je da uz pomoć tehnike predvođene znanostu kao član ljudske zajednice krenemo u napad na prirodu i potčinimo je ljudskoj volji. Tada surađujemo sa svima, na postizanju sreće svih. „Najviše postiže tko umije dovoljno povisiti udio zadovoljstva iz izvora psihičkog i intelektualnog rada. Sudbina mu tada ne može mnogo naškoditi.“¹⁷ Intenzitet takvih zadovoljstava je kvalitetan, ali i prigušen u poređenju s intenzitetom zadovoljenja sirovijih, primarnijih nagona. Slabost je ove metode nemogućnost široke primjene. Pristupačna je samo malobrojnima. Preduvjeti su naročita podloga i nadarenost, koji su rijetko prisutni u djelotvornim razmjerima. Iz toga je ipak jasno koliko je značaj rada za ekonomiju libida. Ni jedna druga životna tehnika ne vezuje pojedinca toliko čvrsto za realnost koliko oslanjanje na rad.

Naročito zadovoljstvo pruža poziv koji je slobodno izabran, što u stvari omogućuje da se putem sublimacije korisnima učine postojeće sklonosti i još uvijek prisutni ili konstitucionalno pojačani nagoni. I pored svega, ljudi slabo cijene rad kao put ka sreći. Ne otimaju se da rade kao što čine s drugim mogućnostima zadovoljenja. Većina ljudi radi iz

¹⁵ FREUD, S., *Iz kulture i umetnosti*, nav. mj. (preveo autor)

¹⁶ Usp. *isto*, str. 279.

¹⁷ *Isto*, str. 281. (preveo autor)

nužnosti. Iz te prirodne odvratnosti koju imaju ljudi prema radu proi-
stječu najteži socijalni problemi.¹⁸

Ipak, Freudu su najinteresantnije one metode zaštite od patnje koje pokušavaju utjecati na vlastiti organizam. To se postiže uzimanjem opojnih sredstava čiji učinak nije samo neposredno zadovoljstvo nego se u izvjesnom stupnju ostvaruje i žarko željena nezavisnost od vanjskog svijeta.

2. Utjecaj kulture na čovjekovu (ne)sreću

Kultura je fenomen koji za Freuda isključivo pripada ljudskoj vrsti. Čovjek se naime uzdigao iznad životinjskih uvjeta egzistencije time što je nadišao granice životinjske društvenosti i što je ponašanje kojim upravlja instinkt mogao pretvoriti u komunikativno djelovanje.¹⁹ Stoga će pod kulturom Freud podrazumijevati „cjelokupni zbroj postignuća i ustanova u kojima se naš život razlikuje od života naših životinjskih pre-
daka i koje služe dvjema svrhama: zaštititi čovjeka od prirode i uređenju odnosa među ljudima.“²⁰

2.1. Prvi kulturni koraci

Razvoj kulture podrazumijeva ispunjenje određenih preduvjeta. *Inter arma silent musae*. Hobbes je bio svjestan da u prirodnom stanju, gdje nema cjeline koja je jača od pojedinca, kultura ne može postojati. Tu je ljudski život sveden na borbu za golu egzistenciju. Tek nakon sređivanja ljudskih odnosa, javlja se plodno tlo za razvoj kulture. Freud u potpunosti prihvaća Hobbesovu argumentaciju. Kultura se prvi put pojavljuje u trenutku prvog pokušaja da se urede društveni odnosi.

Zajednički je život ljudi moguć tek kada se skupi većina koja je jača od bilo kojeg pojedinca i koja je ujedinjena protiv svakog pojedinca. Moć zajednice sada se postavlja kao „pravo“ nasuprot moći pojedinca, koja se osuđuje kao gruba sila. Zamjena moći pojedinca zajednicom predstavlja

¹⁸ Usp. *isto*, str. 282.

¹⁹ Usp. HABERMAS, J., *Saznanje i interes, nav. dj.*, str. 333.

²⁰ FREUD, S., *Iz kulture...*, *nav. dj.*, str. 293. (preveo autor)

odlučan korak za kulturu. Bit leži u ograničenju mogućnosti zadovoljnija članova zajednice.

Pojedinac nije poznao takve ograde. Pravednost je sljedeći zahtjev kulture, tj. osiguranje stvorenog poretka od mogućeg kršenja nekog drugog pojedinca. U daljem razvoju kultura teži da ovo pravo vrijedi ne za jednu grupu koja će tlačiti ostale, nego za sve, a krajnji ishod treba biti zakon kojemu su svi doprinijeli žrtvom svojega nagona i koji ne dopušta da netko postane žrtvom grube sile.

Pračovjek je shvatio da od njega samog ovisi hoće li radom poboljšati svoju sudbinu na zemlji i zbog toga mu nije moglo biti svejedno radi li netko s njim ili protiv njega. Onaj s kim je korisno živjeti zajedno, dobiva suradnika. Obitelj je pračovjek osnovao zbog postojane potrebe za spolnim zadovoljenjem. Mužjak time dobiva motiv da uza se zadrži ženu (seksualni objekt). Ženke su zbog zaštite vlastitih mladunaca ostajale uz jače mužjake. Obitelj pračovjeka nema jedno bitno obilježje kulture. Volja poglavice ostaje neograničena.

Sljedeći se stupanj razvoja društva sastoji u činjenici da su mlađi podanici uvidjeli kako ujedinjeni mogu biti jači od pojedinca. Nakon osvajanja vlasti, jedan drugom nameću ograničenja radi održavanja novog poretka. U tom reformiranom sustavu kultura doživljava svoj prvi uspjeh, ponajprije zato što sada veći broj ljudi može ostati u zajednici. U tom su procesu veliki utjecaj imale dvije kozmičke sile: Eros i Ananke, koje Freud smatra roditeljima kulture.²¹ U takvoj je situaciji bilo očekivati da će se dalji razvoj odvijati glatko u smislu sve uspješnijeg vladavanja vanjskog svijeta i daljeg povećanja broja ljudi obuhvaćenih zajednicom. To se, međutim, nije dogodilo jer u nastavku razvoja odnos ljubavi prema kulturi gubi svoju jednosmislenost. S jedne se strane ljubav suprotstavlja interesima kulture, s druge pak strane kultura ugrožava ljubav osjetnim ograničenjima.

To se razdvajanje najprije ostvaruje kao sukob obitelji i veće zajednice čiji je pripadnik pojedinac. Već je kazano da je jedno od glavnih nastojanja kulture udruživati ljude u velike zajednice. Obitelj, međutim, teško ispušta jediniku.

²¹ Usp. *isto*, str. 306.

Žene ubrzo dolaze u proturječnost s kulturnim stremljenjem i ostvaruju svoj usporavajući i zadržavajući utjecaj. Baš one koje su u početku zahtjevima svoje ljubavi postavile temelj kulture. Žene zastupaju interese obitelji i seksualnog života. Kulturna je djelatnost postala sve više stvar muškaraca, njima nameće sve teže zadatke, primorava ih da sublimiraju nagone, čemu su žene slabo dorasle. Kako čovjek ne raspolaže neograničenim količinama psihičke energije, on mora obavljati svoje zadatke raspodjeljujući cjeloviti libido. Sve što utroši u kulturne svrhe, on najvećim dijelom oduzima od žene i seksualnog života. Stalno druženje s muškarcima, zavisnost od odnosa s njima, otuđuju ga čak i od dužnosti muža i oca. Tako se zbog zahtjeva kulture žena osjeća potisnutom u pozadinu pa prema kulturi zauzima neprijateljski stav.

2.2. Kultura nasuprot seksualnosti

Tendencija kulture da ograniči seksualni život nije ništa manje očigledna od druge – da proširi krug kulture. Kultura se u tom pogledu odnosi prema seksualnosti kao jedno pleme ili jedan društveni sloj koji iskorištava drugi. Strah od pobune potlačenih nameće strože mjere opreznosti. Vrhunac takvog razvoja, prema Freudu, pokazuje naša zapadno-europska kultura. Psihološki je sasvim opravdano što počinje time da osuđuje pojave dječjeg seksualnog života, jer je obuzdavanje seksualnih prohtjeva odraslih bezizgledno – ako nije pripremljeno u djetinjstvu. Ali se ničim ne može opravdati što je kulturno društvo toliko daleko da poriče postojanje tih pojava, koje ne samo da se mogu lako dokazati, nego su, štoviše, i upadljive. Spolno zreloj osobi izbor objekata ograničen je na suprotni spol, a većina ekstragenitalnih načina zadovoljenja zabranjena je kao perverzija. Zahtjev, izražen ovim zabranama, da seksualni život bude za sve jednoobrazan – ne vodi računa o neujednačenostima urođene i stečene seksualne konstitucije ljudi i priličnom broju oduzima seksualno uživanje pa tako postaje izvor teške nepravde. Ishod bi ovih mjera ograničavanja mogao biti taj da svi seksualni interesi normalnih ljudi, onih koji u tome nisu spriječeni konstitucijom, teku neoštećeni kroz preostale otvorene kanale. Ali i heteroseksualna genitalna ljubav, koju je mimoišla zabrana, za Freuda je također okrnjena

ograničenjima legitimnosti monogamije. Današnja kultura daje jasno na znanje da dozvoljava seksualne odnose samo na osnovi jedne jedanput uspostavljene i neraskidive veze muškarca i žene, da ne trpi seksualnost kao izvor zadovoljenja, sam po sebi i da je riješena da je podnosi jedino kao vrelo razmnožavanja koje je do sada nezamjenjivo. Tako je značaj seksualnog života kao vrela osjećanja sreće za ispunjavanje našeg životnog cilja značajno umanjen,²² (dijelom zbog pritiska kulture).

2.3. Etika kao službenica kulture

Kultura se dakle može smatrati svojevrsnom suparnicom seksualnosti, koja traži modele da ostvari dominaciju nad čovjekovim iskonskim načelom. Jedan je od tih načina i ideal kulturnog društva koji nalazimo u svim optimističnim sustavima praktične filozofije, a taj je da volimo bližnjega svoga kao sebe samoga. Taj je stav poznat u cijelom svijetu i izvjesno stariji od kršćanstva, koje ga je proglasilo jednim od svojih najplemenitijih zahtjeva.

Kako bi se ponašao čovjek koji to čuje prvi put?, pita se Freud. Bio bi iznenađen i začuđen. Zašto bismo to činili? Što će nam to pomoći? Čime je drugi zaslužio moju ljubav? On zaslužuje ljubav, misli Freud, ako mi je po svojim glavnim osobinama toliko sličan da u njemu mogu voljeti sebe. Zaslužuje je ako je mnogo savršeniji od mene pa u njemu mogu voljeti ideal svoje vlastite ličnosti. Moram ga voljeti ako je sin mog prijatelja, ali ako mi je tuđ, ako me nije uspio privući nekom svojom vrijednošću ili značajem, koji je uspio steći u mom osjećajnom životu, teško ću ga moći voljeti. Također, ako se bližnje izjednači sa strancem, učinit će se šteta svojim, koji ljubav subejkta cijene kao naklonost. Ako tuđinca trebamo voljeti zato što je zemaljsko biće, tada će mu pripasti veoma mali dio ljubavi, a nemoguće onoliko koliko imamo prava da prema glasu razuma zadržimo za sebe, smatra Freud.

Ako se bolje razmisli – taj stranac uopće nije vrijedan ljubavi, štoviše, on prije zaslužuje moje neprijateljstvo, čak i mržnju. Izgleda da ne osjeća nimalo ljubavi za mene, ne pokazuje ni najmanji obzir prema meni. On će mi pričiniti štetu, ako mu to donosi korist. Ne vodi pri tome računa je

²² Usp. *isto*, str. 312.

li razmjer koristi u skladu s veličinom štete koju mi nanosi. Ali i ne mora imati koristi od toga, dovoljno je da mu pričinjava zadovoljstvo pa će me bezobzirno ismijavati, vrijeđati, klevetati i pokazivati svoju moć nada mnom. Iz te argumentacije Freud donosi zaključak o opasnosti same naklonosti, a pogotovo ljubavi za koju pravilo traži da se dadne strancu, kao i o mogućnosti zloporabe tog povjerenja, Camus kaže: „Napisao je na prag svoje kuće: ‘Odakle god da dolazite, uđite, i budite dobrodošli!’ Tko je, što mislite, odgovorio na ovaj lijepi poziv? Milicioneri, koji su ušli kao u svoju kuću, i rasporeili ga.“²³

Ukoliko bi stranac bio gostoljubiv, treba vratiti istom mjerom bez one zapovijedi i Freud ne bi prigovarao kada bi zapovijed govorila: „ljubi bližnjega svoga koliko on tebe ljubi“. Međutim, ona zapravo zvuči „ljubi neprijatelja svoga“ i znači isto što i *Credo quia absurdum*.²⁴

Vrlo će vjerojatno bližnji, na zahtjev da mene voli kao sebe, odgovoriti isto što i ja i da će me odbiti istim razlozima. Nadam se da on neće imati objektivnog prava koliko ja, ali i on će isto misliti, Freud konsekvantno zaključuje.

2.4. Agresivnost – neuništiva ljudska osobina

Djelić je rado poricane istine, koja se krije iza načela dobrog vladanja, činjenica da čovjek nije krotko biće kojemu je potrebna ljubav i koje se umije braniti ako ga netko napadne, već da se zbog svojih nagonskih svojstava mora smatrati u velikoj mjeri sklonim agresiji. Bližnji mu, stoga, ne predstavlja samo mogućeg pomagača i seksualni objekt, već i iskušenje da na njemu zadovolji svoju agresiju, da iskoristi bez naknade njegov rad, da ga bez njegove suglasnosti seksualno iskoristi, da prisvoji njegovu imovinu, da ga ponizi, da mu pričini bol, da ga muči i da ga ubije. *Homo homini lupus*. Ima li tkogod hrabrosti da porekne ovu izreku poslije svih životnih i povijesnih iskustava? Po pravilu, svirepa agresija iščekuje neku provokaciju, ili se stavlja u službu neke zamisli čiji bi se cilj mogao postići i blažim sredstvima. Pod okolnostima koje su za nju povoljne, kada otpadnu duhovne kontra-sile koje je obuzdavaju, ostvari se

²³ CAMUS, A., *Pad, nav. dj.* str. 11.

²⁴ Usp. FREUD, S., *Iz kulture..., nav. dj.* str. 317.

i spontano te razobličiti čovjeka kao divlju zvijer, koja ne zna štedjeti vlastitu vrstu. Tko god se sjeti grozota seobe naroda, prodora Huna, Mongola, osvajanja Jeruzalema pa i užasa posljednjeg svjetskog rata, morat će po istinitosti ovog gledišta ponizno pognuti glavu, smatra Freud.²⁵

Mimikrirane ambicije modernog čovjeka i dominantna vrijednost u njegovu životu, prikazana u književnosti ovoga vremena, dodatno afirmira Freudov postulat o čovjeku kao agresivnom biću. Camus naglašava kako bi skandalozno bilo da se u modernom dobu netko hvalisa robovlasništvom. U nastupu su svi kategorički protiv ropstva, ali ono postoji u kućama, tvornicama, školama i ustrojstvu samoga svijeta.

Ja znam da se nitko ne može lišiti da ne vlada, ili da ne bude služen. Svaki čovjek ima potrebu za robovima, kao za čistim zrakom. Zapovijedati, to znači disati; i vi dijelite to mišljenje? Pa čak i oni, koji su najviše razvlašćeni, uspijevaju da dišu. I onaj posljednji na društvenoj ljestvici još uvijek ima svog bračnog druga, ili svoje dijete. A ako je neženja – psa. Ukratko, bitno je moći se razljutiti, a da drugi nema prava da odgovori. „Ne odgovara se ocu“ – poznajete li tu formulu? (...) Zaista je potrebno da netko ima posljednju riječ. Ako ne, na svaki bi se razlog mogao nadovezati drugi, i ne bi bilo kraja. Naprotiv, moć presijeca sve. Trebalo nam je dosta vremena, ali smo to shvatili. Na primjer – vi ste to morali opaziti - naša stara Europa najzad filozofira na pravilan način. Više ne govorimo, kao u naivna vremena: „Ja mislim ovako. Koje su vaše primjedbe?“ Postali smo jasni. Dijalog smo zamijenili saopćenjem.²⁶

Bitna je osobina modernog ropstva neprimjetna postojanost. Moderno je ropstvo nasmiješeno. Moderno društvo robove naziva slobodnim ljudima, a to čini iz principa, a i da ih ne baci u očaj. Na taj način, podređeni se nastavljaju smiješiti, a nadređeni čuvaju čistu savjest.

Ukratko, htio sam u svemu nadvisivati druge. Zbog toga sam i zauzimao stavove, vrckao se, više da pokažem svoju fizičku umješnost, nego svoje intelektualne nadarenosti. (...) Umjesto toga izgarao sam od želje za osvetom, da udaram i da pobijedim. Kao da moja istinska težnja nije bila, da budem najinteligentnije ili najvelikodušnije stvorenje na zem-

²⁵ Usp. *isto*, str. 318.

²⁶ CAMUS, A. *Pad, nav. dj.*, str. 33.-34.

lji, nego samo da tučem koga hoću; konačno, da budem najjači, i to na najelementarniji način. Istina je, vi to i sami znate, da svaki inteligentan čovjek sanja o tome, da postane gangster i vlada društvom samom silom. Budući da to nije tako lako, kako bi to čovjek povjerovao čitajući romane te vrste, ljudi se u načelu upuštaju u politiku i hrle u najokrutniju stranku. Zar ne, što to znači poniziti svoj duh, ako time čovjek dolazi do vlasti nad cijelim svijetom? Otkrivao sam u sebi slatke tlačiteljske snove. (...) Kad sam bio ugrožen, onda ne samo da sam i ja postajao sudac, nego i više: razdražljivi gospodar, koji je htio da, izvan svakog zakona, smlavi krivca i baci ga na koljena.²⁷

Sklonost agresiji, koju možemo naslutiti u sebi, a u drugih je s pravom pretpostavljamo, okolnost je koja remeti naše odnose s bližnjima, a kulturu primorava na svoje napore. Zbog toga primarnog međusobnog neprijateljstva ljudi, kulturna je zajednica u stalnoj opasnosti od raspada. Zajednički je radni interesi ne bi održali jer su strasti, proistekle iz nagona, jače od interesa koje nalaže razum. Kultura mora sve učiniti kako bi agresivnom nagonu stavila ograde, a njihovo ostvarenje prigušila kroz psihičke reaktivne formacije. Otuda dakle potječe nametanje metoda koje će ljude nagnati identifikaciji i ograničiti cilj u ljubavnim odnosima. Otuda ograničenje seksualnog života i ideala da treba voljeti bližnjega kao samoga sebe. To je stvarno opravdano, jer ništa drugo nije u većoj proturiječnosti sa stvarnom ljudskom prirodom.²⁸ Takvim nastojanjima kultura do sada nije mnogo postigla uprkos svih napora. Smatra da se zaštitila najgrubljih ispada brutalnog nasilja, jer je sebi dala pravo da primijeni silu prema prijestupnicima. Ali, zakon ipak ne može obuhvatiti obazrivija i profinjenija ostvarenja ljudske agresije. Svi mi na koncu napuštamo kao iluziju sve što smo u mladosti očekivali od drugih ljudi i iskusimo koliko nam oni svojom zlonamjernošću nanose patnji i otežavaju život. Bili bismo nepravedni prema kulturi, ako joj pri tome zamjerimo to što teži iz ljudskih aktivnosti odstraniti sukob i natjecanje. Oni su, očigledno, nužni, ali po značenju suparništvo nije isto što i neprijateljstvo, već se zloupotrebljava kao povod za to.

²⁷ *Isto*, str. 41.-42.

²⁸ Usp. FREUD, S., *Iz kulture...*, nav. dj., str. 319.

Komunisti smatraju da su otkrili put ka otklanjanju zla. Čovjek je nedvosmisleno dobar, blagonaklon prema drugima. Ustanova privatne svojine pokvarila je njegovu prirodu. Posjedovanje osobne svojine jednima daje moć, a time i iskušenje da zloupotrijebe druge. Oni koji su lišeni posjeda, moraju se dići kao neprijatelji podjarmljivača. S ukidanjem osobne svojine, s proglašenjem svih dobara, zajedničkim, kako bi ih svi ljudi mogli uživati, iščeznut će zlonamjernost i neprijateljstvo među ljudima. Nitko neće imati razloga drugoga smatrati neprijateljem, jer su sve potrebe zadovoljene, a svi će se ljudi dragovoljno prihvatiti potrebnog rada.

Psihološka je postavka tog sustava neodrživa iluzija.²⁹ Oduzimanjem privatne svojine, oduzima se ljudskoj želji za agresijom jedno oruđe, nesumnjivo značajno, ali svakako ne i najznačajnije. To nimalo ne mijenja razlike u moći i utjecaju koje agresija zloupotrebljava za svoje ciljeve pa ni njenu bit. Ona je skoro neograničeno vladala u pradavnim vremenima kada je imovina bila još veoma oskudna. Ukinemo li osobno pravo na materijalna dobra, preostaje ipak povlastica koja proistječe iz seksualnih odnosa, što mora postati izvor najjače mržnje i najjačeg neprijateljstva između inače izjednačenih ljudi. Ako bismo i tu povlasticu otklonili potpunom slobodom seksualnog života, ako bismo dakle odbacili obitelj, klicu kulture, onda se ne može predvidjeti kakvim bi novim putovima krenula kultura u daljem razvoju, ali sigurno možemo očekivati da bi je ta nenarušiva osobina ljudske prirode pratila i tamo.

Očigledno se ljudima nije lako odreći zadovoljenja svojih agresivnih sklonosti, jer im takvo što ne rađa ugodu. Ne treba podcjenjivati prednosti manjeg kulturnog kruga, koji prazni nagon, napadajući one izvan kruga. Uvijek je moguće povezati veći broj ljudi ljubavlju, ako preostaju drugi na koje će se upraviti agresija. Posebno je zanimljiva pojava međusobnog sukobljavanja i ismijavanja susjednih, a inače vrlo bliskih zajednica – Španjolaca, Portugalaca, sjevernih i južnih Nijemaca, Engleza i Škota itd. To Freud naziva „narcizmom malih diferencija“³⁰, U čemu se vidi ugodno i relativno nedužno zadovoljenje sklonosti agresije, čime je članovima zajednice olakšano da ostanu skupa.

²⁹ Usp. *isto*, str. 320.

³⁰ Usp. *isto*, str. 321.

3. Skepticizam nad ljudskom budućnošću

U pogledu teorije ljudske prirode, Freudovo se učenje i učenje materijalističkih prosvjetitelja gotovo u potpunosti preklapa. I Freud smatra da su osnovna svojstva čovjeka kao fizičkog bića težnja za samoodržanjem, sklonost k zadovoljstvima i odvratnost prema patnjama. U pogledu pak političke teorije Freud se razilazi sa svojim intelektualnim precima. Za razliku od francuskih filozofa XVIII. stoljeća i većine europskih prosvjetitelja, koji su vjerovali u mogućnost korijenitih društvenih reformi i nade polagali u tehnički napredak koji će ljudski rod dovesti do blagostanja i sreće, Freud je po tom pitanju eksplicitno skeptičan. Otac psihoanalize udaljava se od prosvjetiteljske filozofije optimizma kojoj također pripadaju i Kant i Hegel, čvrsto vjerujući kako priroda s ljudskom vrstom ima umnu svrhu, čijem se ostvarenju čovječanstvo može nadati. Za Freuda je taj san odsanjan.

Razlog ovog korjenitog mimoilaženja vjerojatno treba potražiti u horizontu znanja, jer je Freudu poznato što prosvjetiteljima nije, a to su učinci Francuske i posljedice industrijske revolucije, kao i strahote koje je iza sebe ostavio Prvi svjetski rat. Na osnovu te spoznaje Freud će razviti svoju teoriju povijesti i izraziti nezadovoljstvo aktualnom kulturnom situacijom u Europi, koja po njemu ljudski život ne uveličava, nego ga vodi u proces raščovječenja.

Osvrćući se na značaj *historije*, sličnu je misao već izrekao i Nietzsche, naglašavajući da nam je ona potrebna za život i djelo, a ne za lagodno odvratanje od života i djela, ili čak za uljepšavanje sebičnog života te kukavičkog i lošeg djela. Historijskom po Nietzscheu želimo služiti samo dok ono služi životu.³¹

Ljudskom je biću jasno da na putu njegove sreće stoji nadmoć prirode i propadljivost vlastitog tijela, ali se nikako ne može pomiriti s činjenicom da ustanove kao ljudski proizvod ne rade na dobrobit čovjeka, nego svojim zahtjevima za odricanjem u interesu kulturnih ideala povećaju njegovu bijedu i pogoduju kolektivnoj neurotičnosti.³²

³¹ Usp. NIETZSCHE, Friedrich, *O koristi i štetnosti historije za život*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. god. str. 7.

³² FREUD, S., *Iz kulture...*, nav. dj., str. 289.

Razočaranje je modernog čovjeka, napose sadržano u činjenici da njegova tehnička dostignuća, koja su ljudi prethodnih epoha samo mogli sanjati, nisu povećali opseg zadovoljstva. Od početka se čovjek u stvaralačkoj djelatnosti ugledao na bogove koji nisu ništa drugo nego ideal kulture. Moderni se čovjek sasvim približio ispunjenju tih ideala, tj. on je sam postao bog i to neka vrsta boga s protezama. I uistinu čovjek izgleda veličanstveno kada postavi sve svoje pomoćne organe, međutim, budući da mu nisu prirasli, u brojnim ga situacijama primoravaju da još mnogo stvara. Razvoju se ne nazire kraj, a buduća vremena obećavaju nepojmljivo veći napredak i još veću sličnost bogu. Ne smijemo zaboraviti kazati da se moderni čovjek, iako sličan bogu, ipak ne osjeća sretnim.³³

Zaključak

Činjenica da Freudova socijalna teorija po osnovnim postavkama pripada diskursu evolucionizma, nijednoj poziciji ne ostavlja mogućnost jednopoteznog vrednovanja, kao ni vrednovanja uopće, dok se god fenomen ne razotkrije u cjelini. Površno bi vrednovanje značilo: prihvatiti ovu teoriju kao plauzibilno objašnjenje funkcioniranja društva ili je odbaciti kao nevrijedno i nastrano naklapanje. Izbor bi između te dvije mogućnosti vjerojatno bio nesretno (ne)znanstveno rješenje apsolutno ovisno o okatedrenom svjetonazoru samog procjenitelja.

Umjesto te nezahvalne alternative, ovaj se rad priklonio srednjem rješenju, a to je da se u prvom redu djelo razumije u kontekstu vremenskih, društvenih, političkih i znanstvenih okolnosti i da se ukaže na neapologetski karakter Freudova eseja, koji je kritičku oštricu usmjerio upravo prema učincima svoje teorijske (evolucionističke) osnove, a to je društveni i svjetski poredak autorova, ali i našega vremena u kojemu je čovjek svakim danom sve manje prirodno i društveno biće.

Nerijetko se na Freuda gleda kao na pesimistična kritičara pa i razarača kulture kao povijesne kategorije, što je samo dio istine na kojoj se ozbiljnije razmatranje ne može zadržati. Freud, naime, nije protivnik

³³ Usp. *isto*, str. 296.

civilizacijskih dostignuća. Iz njegova se opusa daje iščitati da bi između paralelne alternative „natrag k prirodi“ ili „naprijed k humanitetu“ tj. između „prirodnog stanja“ i „društvenog stanja“ on izabrao ovo drugo, ponajprije iz razloga što prirodno stanje slobodu jamči samo jednom – najjačem, dok društveno stanje kakvu-takvu slobodu jamči svima.

Veličina je Freudova nagrađenog eseja ponajviše u tome što ukazuje na nedostatke „društvenog stanja“, na uzroke tih manjkavosti i što potiče ljudski um na neprestano razumijevanje uvjeta vlastitog načina života i svojega opstanka. Posebna mu je pak zasluga što je upozorio na opasnost povratka u prirodno stanje kao stanje rata.

Razloge značajnikova pesimizma spram budućnosti treba tražiti u okolnostima samoga miljea u kojemu se zveket oružja i miris baruta već osjećao u zraku, kao i početna riječ naslova samog eseja, na kraju kojega autor sudbinskim problemom proglašava pitanje o mogućnosti održanja društvenog ugovora. Svjestan opasnosti, Freud će zaključiti kako su ljudi toliko ovladali prirodnim silama da bi se pomoću njih s lakoćom mogli međusobno istrijebiti do posljednjeg. Oni to znaju i odatle i potječu njihovi nemiri, nezadovoljstvo i strahovanja. Na koncu ostavlja nadu da će vječni Eros izići kao pobjednik iz borbe sa svojim također besmrtnim protivnikom naglašavajući da ipak nitko ne može predvidjeti ishod ili uspjeh.

Novi je svjetski pokolj kucnuo ni desetljeće nakon objave eseja, s pravom nazvanog Freudovom intelektualnom oporukom čiji sadržaj čovječanstvo baštini i danas.

Literatura:

BROWN, Stewart, *Britanska filozofija i doba prosvjetiteljstva*, Plato, Beograd, 2008. god.

CAMUS, Albert, *Pad*, Mladost, Zagreb, 1958. god.

FREUD, Sigmund., *Iz kulture i umetnosti*, Matica srpska, 1979. god.

FREUD, Sigmund, *Totem i tabu*, Stari grad, Zagreb, 2000. god.

FREUD, Sigmund, *Uvod u psihoanalizu*, Matica srpska, Beograd, 1979. god.

- HABERMAS, Jurgen, *Saznanje i interes*, Nolit, Beograd, 1975. god.
- HABERMAS, Jurgen, *Teorija i praksa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980. god.
- HARTMANN, Nicolai, *Etika*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003. god.
- HOBBS, Thomas, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2004. god.
- HELVETIUS, Claude-Adrien, *O duhu*, Naprijed, Zagreb, 1978. god.
- HOLLIS, Martin, *Models of Man*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977. god.
- LAERTIJE, Diogen, *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1985. god.
- NIETZSCHE, Friedrich, *O koristi i štetnosti historije za život*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004. god.
- PLANT, Raymond, *Suvremena politička misao*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002. god.
- RICEUR, Paul, *O tumačenju – Ogled o Freudu*, Ceres, Popovača, 2005. god.

DEVELOPMENT OF CULTURE AND ITS ROLE IN THE LIFE OF A CONTEMPORARY MAN

Abstract

*A perception according to which the world is evil represents a lamentation old as the history is. That opinion is so important that even Kant starts one of his works with it and entire contemporary philosophical discourse, from Schopenhauer and Kierkegaard till modern era, does not throw into doubt the mentioned statement, but it takes it as the light motive of their own thinking. It is clear that people could not feel differently in the prehistoric and at the beginning of historic period. Nature superiority, contingency of one's own creature and tribe hierarchy did not leave any choice. But it is a mystery why their descendants firmly stick to the perception from the beginning of this text in the period when even phones are smart. Civilization achievement enabled man to travel across the ocean, to go to the Moon, distance communication as well as many other possibilities which were impossible even in fairytales. It stays under question if the hundreds years old artifacts made a modern man happier and more satisfied and if his life is fulfilled more than his ancestors' life. Referring to the chosen critical approach, this paper tries to enlighten the given topic. It does that by reviving Freud's awarded work from 1930 called *Das Unbenhagen in der Kultur*. Unpretentious innovativeness of the paper is reflected in putting Freud's theses about culture development in the selected discourse or in the society of significant contemporaries such as Nicolai Hartmann and Albert Camus. The interdisciplinary insight into crisis situation, which was felt in all scientific fields and arts and which was proved here by Freud's thoughts and viewpoints of the mentioned philosophers, was developed on that humanistic basis.*

Key words: *culture, human nature, pleasure, aggression, reality, sublimation, skepticism, ethics.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 81:1

1 WITTGENSTEIN L.

316.77

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

MATE PENAVAL*

MOGUĆNOST KOMUNIKACIJE U SVIJETU VIŠEZNAČNOSTI

Sažetak

Rad će tematizirati problem komunikacije iz više aspekata. Nit vodilja bit će teorijsko promišljanje o komunikaciji s filozofske perspektive propitujući izvore komunikacije i njenu mogućnost. Kroz ova općenita pitanja bit će dotaknuta i neka posebna pitanja, kao što bi bila kritika esencijalizma, problem slijeđenja pravila te prikladna teorija komunikacije ili razgovora. Teze rada pokušat će se utemeljiti na autoritetima analitičke filozofije kao što su Frege, Wittgenstein, Searle, Kripke i Grice te njihovim stavovima o komunikaciji i s njom povezanim pitanjima.

Ključne riječi: komunikacija, jezična zajednica, slijeđenje pravila, Wittgenstein.

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Budući da je komunikacija jedan od temelja ljudskog društva, predmet je opširnog proučavanja. Tako se u suvremeno vrijeme razvila i zasebna znanstvena disciplina koja proučava komunikaciju. Osim u okviru komunikologije, komunikacija se proučava u okviru mnoštva drugih znanstvenih disciplina. Zajedničko svim ovim pristupima komunikaciji je to što komunikaciju uzimaju kao fenomen društva, ne propituju joj temelje ili mogućnost, nego izučavaju vidove komunikacije i načine kako je poboljšati ili prilagoditi svrsi za koju im je potrebna.

Za razliku od ovih znanstvenih disciplina, proučavanje komunikacije u okviru ovog rada kretat će se u drugim okvirima. Umjesto da se komunikaciju promotri kao nešto primitivno, pokušat će se ispitati mogućnost komunikacije uopće i neka objašnjenja mogućnosti komunikacije kao pojave.

U tu svrhu u prvom dijelu rada naglasak će se najviše staviti na nastanak komunikacije i njene izvore, gdje će se posebna kritika posvetiti kritici esencijalističkog shvaćanja komunikacije, kroz prizmu stavova Ludwiga Wittgensteina. Drugi dio raspravljat će o mogućnosti komunikacije, a ovo pitanje pojednostavljuje se kroz pitanje mogućnosti slijeđenja pravila u svakodnevnoj interakciji, imamo li mi sigurnost da više puta činimo iste stvari na isti način te što nam pri tome služi kao kriterij razlikovanja između slijeđenja pravila i odstupanja od njega. Veliki naglasak ovdje će se staviti na jezičnu zajednicu kao mjerilo ispravnosti ili neispravnosti naše primjene određenog pravila. Na kraju rada pokušat će se dati neke smjernice koje bi trebale olakšati komunikaciju između ljudi iz iste jezične zajednice, ali i između ljudi iz različitih jezičnih zajednica. Smjernice će biti izvučene iz teorije razgovora koju je ponudio Herbert Paul Grice.

1. Temelji komunikacije

U svakodnevnom diskursu postoji mnoštvo pojmova i mnoga praktična znanja koja čovjek primjenjuje bez problema, a nikada o njima ne razmišlja na teorijskoj razini. Ova znanja čine mrežu nesvjesnih stanja

koja omogućavaju sva svjesna stanja. Ovo će izvrsno opisati John Searle govoreći kako nam je za stvaranje neke predodžbe potrebno mnogo toga što nije predodžba. On će to objasniti na svakodnevnom primjeru otvaranja vrata. „Moram vidjeti vrata kako bih ih otvorio, ali sposobnost prepoznavanja vrata i sposobnost otvaranja vrata same nisu predodžbe. Upravo ovakvi nepredodžbeni kapaciteti čine Pozadinu.“¹

1.1. Kritika esencijalizma

Za sve ove pojmove vrijedi ona Augustinova izjava o tome što je vrijeme. Svi mi znamo jako dobro što je većina stvari s kojima se svakodnevno susrećemo dok god nas netko ne upita da mu to objasnimo. No kada trebamo objasniti što su te stvari, nastaju veliki problemi, mnoga tumačenja, koja su često radikalno različita. Kod susretanja s ovakvim veoma različitim tumačenjima razumno je zapitati se kako je moguće da se o istoj stvari može reći tako različite, u nekim slučajevima i oprečne stvari, a da su oba suprotstavljena gledišta u sebi dosljedna. Upravo kod ovoga stava potrebno je razbiti predrasudu da se tu radi o istoj stvari, samo gledanoj s različitih vidova.

To se može lako pokazati na primjeru komunikacije. Jesu li svi vidovi komunikacije slični zato što su vidovi komunikacije ili ih nazivamo vidovima komunikacije zato što su slični. Kad bi ovo prvo bilo istinito, mogli bismo izdvojiti ono bitno komunikacije, ono što se iz općenitog prenosi na svaki pojedinačni primjer. No nešto takvo je nemoguće naći. Kako bi se uvjerali u to, razmislimo o nekoliko različitih primjera koje bi nazvali komunikacijom:

- razgovor između ljudi
- dimni signali
- interakcija između procesora i tvrdog diska jednog računala
- zahvaljivanje iz uljudnosti
- otvaranje nekog događaja

¹ SEARLE, John, Rodgers, *Intentionality. An essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge University Press, New York, 1983., str. 143.

Svi navedeni procesi mogu se opisati kao vid komunikacije, no ne možemo pronaći ništa što im je svima zajedničko. Oni su dakle samo slični i zbog te sličnosti sve ih nazivamo komunikacijom. Sličnu stvar pokazat će Wittgenstein na primjeru pojma „igra“.

Razmotri npr. jednom procese koje nazivamo ‘igramama’. Mislim na igre na ploči, igre kartama, igre loptom, borilačke igre itd. Što je svima njima zajedničko? - Nemoj reći: ‘Mora im nešto biti zajedničko jer se inače ne bi zvale ‘igramama’ - nego pogledaj je li svima njima nešto zajedničko. - Jer kad ih pogledaš, nećeš, doduše, vidjeti nešto što bi bilo zajedničko *svima*, ali vidjet ćeš sličnosti, srodnosti, i to čitav niz. Kao što je rečeno: ne misli, nego gledaj! - Pogledaj npr. igre na ploči s njihovim mnogostrukim srodnostima. Prijeđi sad na igre kartama: ovdje nalaziš mnoge podudarnosti s onom prvom skupinom, ali mnoge zajedničke značajke nestaju, druge se pojavljuju. Ako prijeđemo sad na igre loptom, ponešto zajedničkog ostaje očuvano, ali mnogo toga se gubi. - Jesu li sve ‘zabavne’? Usporedi šah s mlinom. Ili u svima njima ima pobjeđivanja ili gubljenja, ili konkurencije igrača? Pomisli na pasijans. U igrama loptom ima pobjeđivanja i gubljenja; ali kad dijete baca loptu na zid pa je opet hvata, ta je značajka nestala. Pogledaj koju ulogu igraju umješnost i sreća. I koliko je različita umješnost u šahovskoj igri i umješnost u tenisu. Pomisli sad na igre u kolu: ovdje je element zabave, ali koliko je drugih karakteristika nestalo!²

Zbog ovoga će Wittgenstein reći kako esencijalističko stajalište da postoji bit nekog pojma ne odgovara stvarnosti, između pojmova postoje sličnosti, koje će Wittgenstein nazvati obiteljskim sličnostima, no postoje i razlike, tako da ih ne možemo svesti pod neke univerzalne pojmove. „[...] vidimo kompliciranu mrežu sličnosti koje se međusobno prelamaju i križaju. Sličnosti u velikom i malom. Ne mogu ove sličnosti bolje okarakterizirati nego rječju ‘obiteljske sličnosti; jer tako se prelamaju i križaju različite sličnosti koje postoje među članovima jedne obitelji[...]“³

² WITTGENSTEIN, Ludwig, *Filozofijska Istraživanja*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998., str. 31.-32.

³ *Isto*, str. 32.

1.2. Izvori komunikacije

Iako je na pitanje o komunikaciji teško odgovoriti, oko njega se može postići barem približan konsenzus. No kad se počne govoriti o izvorima i mogućnosti komunikacije, stanje se znatno zakomplicira. Tako tu imamo mnoga mitološka, religijska, evolucionistička i druga tumačenja. Jedno od poznatijih tumačenja o nastanku različitih jezika i samim time i različitih oblika komunikacije je zasigurno biblijsko izvješće o kuli Babilonskoj, na kojoj Bog ljudima pomiješa jezike jer su se uzoholili i htjeli biti poput Boga. Budući da ovaj stav nema znanstvenih pretenzija, možemo ga ili prihvatiti ili odbaciti, ovisno o tome pripadamo li toj tradiciji, no njegovo dokazivanje ili opovrgavanje bilo bi besmisleno. Ipak i neka druga objašnjenja u svojoj biti su ovakva, iako im njihovi autori teže pridati karakter znanstvene činjenice. Tako će primjer reći kako je čovjek počeo komunicirati kad je shvatio da će životne probleme riješiti bolje pomoću komunikacije nego bez nje. Ova koncepcija je problematična iz razloga što bi to značilo da su ljudi, bez komunikacije uopće, pretpostavili kako bi im bilo lakše komunicirati pa su zbog toga i počeli komunicirati. Sličan argument neki psiholozi navode i za razmišljanje, a argumentacija je smiješna, jer kako biće koje ne komunicira ili ne razmišlja može znati da bi mu bilo bolje to činiti i upravo iz tog razloga to početi i činiti.⁴

Što se tiče mogućnosti komunikacije, njezino razmatranje zahtijeva detaljniju analizu pa će se tako ostatak rada baviti upravo ovim problemom.

2. Pravila i jezične zajednice

Kako je komunikacija uopće moguća? Ovdje će se u svakodnevnom razgovoru prvo dogoditi pozivanje na istovjetnost jezika, možemo komunicirati budući da govorimo istim jezikom ili budući da smo usvojili isti sustav neverbalnih simbola ili govora tijela. No postavljeno pitanje ide još dublje, kako je uopće došlo do stvaranja neverbalnih i verbalnih

⁴ Usp. MALCOLM, Norman, *Wittgenstein: A religious point of view*, Routledge, London, 1997., str. 59.-60.

sustava kroz koje ljudi komuniciraju. Ključnu ulogu ovdje će po Wittgensteinu igrati jezična zajednica. ‘Tako kažeš dakle npr. da suglasnost ljudi odluči što je ispravno, a što pogrešno?’ - Ispravno je i pogrešno ono što ljudi *kažu*; a ljudi se u *jeziku* slažu. To nije suglasnost mišljenja, nego forme života.⁵ Ovdje Wittgenstein stavlja naglasak na misao da će jedan oblik komuniciranja, u ovom slučaju jezik, biti usko vezan, čak štoviše neodvojiv od zajednice koja ga koristi. No kako bi uopće mogli govoriti o komunikaciji unutar zajednice mora se ispuniti preduvjet o kojem je govorio i Frege. On će naglasiti činjenicu da za uspješnu komunikaciju govornici moraju znati da je neki predmet u svijetu, o kojem oni govore, isti. Kako bi ovo osigurali, to da svatko s određenom riječi povezuje isti smisao mora biti jezična konvencija.⁶ Kada se ovo postigne, onda jedna zajednica može održavati sustav i s njim se uspješno služiti.

2.1. Kripkeov skeptički paradoks

Saul Kripke u svojoj knjizi *Wittgenstein on rules and private language* tumači Wittgensteinove stavove o neodvojivosti jezika od jezične zajednice na donekle radikalnan način.

Kripke će reći kako pojedinac koji nije unutar neke jezične zajednice nikad neće moći biti siguran slijedi li neko pravilo na isti način, uvijek će biti moguća teorijska sumnja da se sadašnje tumačenje pravila razlikuje od njegova prethodnog tumačenja. Kako bi to što bolje ilustrirao, Kripke pretpostavlja susret s radikalnim skeptikom. Ovaj skeptik sumnja u sigurnost s kojom ljudi čine svakodnevne radnje, primjerice, izvode matematičke izračune. Slijedeći Kripkeov primjer, potrebno je pretpostaviti da je određeni matematički izračun najveći što sam ga dotad obavio. Budući da sam dosad obavio samo konačan broj izračuna, takav primjer zasigurno je moguć. Uzmimo primjerice da je to izračun $68+57$. Nakon što se kao rezultat izračuna dobije 125, siguran sam da je to točan odgovor i u aritmetičkom smislu, budući da je to u biti i zbroj dva navedena broja, ali i u metalingvističkom smislu, budući da „plus“ kako je prije

⁵ WITTGENSTEIN, L., *nav. dj.*, str. 88.

⁶ Usp. DUMMETT, Michael, „Gottlob Frege“ u: MARTINICH, Aloysius P., SOSA, David, *A Companion to Analytic Philosophy*, Oxford, Blackwell Publishers, 2001., str. 15.

korišten, označava funkciju koja daje rezultat 125 kad se primijeni na brojeve 68 i 57.⁷

Skeptik cilja upravo na ovaj metalingvistički smisao. Možda je odgovor, ako ću ovu funkciju koristiti kao u prošlosti, trebao biti 5. No početni odgovor skeptiku bi bio da samo u ovom novom primjeru primjenjivao istu funkciju ili pravilo koju sam primjenjivao mnogo puta dosada. No problem nastaje kada se ta funkcija pokuša definirati. Budući da sam u prošlosti obavio konačan broj izračuna koji su primjer ove funkcije, a svi su bili manji od pretpostavljenog broja 57, moguće je da funkciju krivo koristim. „Možda sam u prošlosti koristio „plus“ i „+“ kako bih označio funkciju „quus“ označenu s „ \oplus “. Ona se definira kao: $X \oplus Y = X + Y$, ako je $Y < 57$, inače $X \oplus Y = 5$ “.⁸

Skeptik sumnja u dvije stvari. On prvo sumnja u to da postoji neka činjenica da sam mislio plus, a ne neku *quus* alternativu koja može poslužiti kao odgovor na njegov izazov. Druga stvar u koju skeptik sumnja je sigurnost koju sada imam da odgovorim 125, a ne 5 na postavljeni upit. Po skeptiku je nemoguće potvrdno odgovoriti na oba pitanja, pri svakom novom zbrajanju pravimo skok u mrak, za nijedno pravilo ne možemo biti sigurni kako ga slijedimo uvijek na isti način.⁹

2.2. Zajednica kao mjerilo - rješenje paradoksa

Proširimo li vidik s pojedinca na neku zajednicu, situacija se drastično mijenja. Drugi će onda imati uvjete opravdanosti izricanja prati li pojedinac pravilo ili ne, autoritet pojedinca neće se bezuvjetno prihvaćati. Uzmimo dijete koje uči zbrajanje. Njegov učitelj neće prihvatiti svaki odgovor koji dijete da. Naprotiv, dijete mora ispuniti određene uvjete da bi mu učitelj priznao ovladavanje funkcijom zbrajanja. Ako dijete uporno odgovara 7 na upit zbroja 2 i 3, nećemo pomisliti da računa neku drugu funkciju, pomislit ćemo da uopće ne slijedi neko pravilo, samo nasumice govori brojeve. Naravno da će se, što god veći brojevi budu

⁷ Usp. KRIPKE, S. A., *Wittgenstein on rules and private language*, osmo izdanje, Harvard University Press, Cambridge, 1995., str. 7.-8.

⁸ *Isto*, str. 8.-9.

⁹ Usp. *isto*, str. 11.-15.

u igri, tolerirati veća odstupanja, ali će važno biti uočiti da dijete prati strukturu pravila, iako izračun ne obavlja do kraja ispravno. Pod davanjem točnoga odgovora misli se djetetovo davanje istoga odgovora koji bi i učitelj dao. Slično, kad je rečeno da učitelj, kako bi vidio da dijete zbraja, mora prosuditi, za zbrojeve s većim pribrojnicima, da dijete slijedi pravilo, iako nekad rezultat ne bude točan, mislilo se na procjenu učitelja da dijete primjenjuje isto pravilo koje bi on primijenio.¹⁰

Slično vrijedi i u slučaju odraslih ljudi. Ako netko, za koga ja znam da računa funkciju zbrajanja na standardan način (netko tko pri zbrajanju dobiva isti rezultat kao ja), odjednom počne davati odgovore koji se bizarno razlikuju od mojih, prosudit ću da mu se nešto dogodilo i da više ne slijedi pravilo koje je prije slijedio. Ako mu se ovo počne događati redovno i ako njegovi odgovori ne budu pokazivali primjetnu sličnost, prosudit ću da je vjerojatno poludio. Iz ovoga možemo izvesti okvirne *uvjete opravdanosti*¹¹ za rečenice, primjerice za rečenicu *Ivan pod + misli zbrajanje*. Ivan, podložen ispravljanju drugih, može okvirno reći da misli zbrajanje plusom kad god ima osjećaj da je ispravno izračunao i da može tako nastaviti. On također može, uz prije navedene uvjete, suditi o novome izračunu kao točnome, ako bi to bio odgovor koji bi i on dao.¹²

S druge strane, drugi član zajednice, Petar, prosuditi će da Ivan plusom misli zbrajanje samo ako prosudi da su Ivanovi odgovori na pojedinačna pitanja zbrajanja u skladu s odgovorima koje bi on dao. Ako Ivan ne bude nikako uspijevaao davati odgovore koji se slažu s Petrovim, Petar će prosuditi da Ivan plusom ne misli zbrajanje. Ako je Ivan u prošlosti i računao ispravno, sadašnje odstupanje će opravdati Petra u tvrdnji da Ivan griješi. U nekim će slučajevima Petar, tumačeći Ivanovu riječ plus na alternativan način, uspjeti uskladiti njegove odgovore sa svojima, ali češće to neće moći te će utvrditi da Ivan uopće ne slijedi neko pravilo. U svemu ovome, i Ivanove i Petrove sklonosti da daju određeni broj kao rezultat uzimaju se kao primitivne. Petar ne provjerava izravno ima li

¹⁰ Usp. *isto*, str. 89.-90.

¹¹ *Assertability conditions* i *justification conditions* kod Kripkea, zamjena za istinitosne uvjete, uvjeti pod kojima možemo opravdano drugima pripisivati slijedenje pravila.

¹² Usp. S. A. KRIPKE, *nav. dj.*, str. 90.

Ivan u svojoj glavi neko pravilo koje se slaže s onim u njegovoj glavi. Bit je u tome da, ako se Petrovi i Ivanovi rezultati slažu u većini puta, Petar će prosuditi da Ivan slijedi pravilo za zbrajanje. Slučajevi Ivana i Petra su ovdje uzeti nasumično.¹³ Općenito, tvrdi li itko da je savladao pravilo za zbrajanje, zajednica će to potvrditi, ako se njegovi odgovori slažu s odgovorima zajednice u većini slučajeva. Oni koji ovo uspiju, primaju se u zajednicu kao ljudi koji znaju zbrajati ili koristiti jezik na standardan način. Oni koji to ne uspiju, obično se kao djeca upozoravaju da nisu svladali pravilo za zbrajanje. Oni koji ustraju u griješenju i poslije upozoravanja, ne mogu sudjelovati u životu zajednice i komunikaciji.¹⁴

Ključno je za naš pojam pravila da održavamo neku implikaciju kao primjerice „Ako Ivan plusom misli zbrajanje, odgovorit će 125 kad ga se bude pitalo za zbroj 68 i 57“. Ovako postavljena implikacija tjera nas da mislimo kako postoji neko mentalno stanje u Ivanu koje jamči da će učiniti prije navedeno, a to je upravo ono što skeptik niječe. Wittgenstein se usredotočuje na rečenicu izvedenu kontrapozicijom iz ove rečenice i njene uvjete opravdanosti. Ako Ivan ne da 125 kao rezultat kad ga pitamo, ne možemo tvrditi da plusom misli zbrajanje. Iako ova implikacija ne dopušta grješke u računanju, činjenica je da ako Ivanu pripisujemo znanje pravila zbrajanja, od njega ne očekujemo da će davati odgovore u *quus* stilu. Ovime ne mislimo da ijedno Ivanovo stanje jamči ispravno računanje, nego navođenjem ovakve implikacije obvezujemo sebe da, ako Ivan u budućnosti bude računao na bizaran način, nećemo više ustrajati u tome da on slijedi pravilo za zbrajanje. Wittgensteinovo rješenje sastoji se upravo od opisivanja jezične igre pripisivanja. Daje nam uvjete pod kojima možemo opravdano pripisivati slijeđenje pravila drugima i način na koji ova igra može biti korisna u našim životima.¹⁵

Slaganje u prosudbama ovdje igra važnu ulogu. Čitava igra koju smo opisali, zajednica pripisuje poznavanje pojma nekome dok god se on ponaša po pravilima zajednice, izgubila bi smisao izvan zajednice koja se slaže u svojim postupcima. Ako bi imali mnoštvo odgovora na je-

¹³ Usp. *isto*, str. 91.

¹⁴ Usp. *isto*, str. 92.

¹⁵ Usp. *isto*, str. 94. – 95.

dan izračun, ako ne bi bilo općeg slaganja, igra pripisivanja poznavanja pojma nekome ne bi mogla postojati. U stvarnosti je malo neslaganja i onih koji slijede nestandardna pravila. Činjenica je da velika većina nas, nakon dovoljnog treninga, odgovara s okvirno istim postupcima na posebne probleme zbrajanja. Bez oklijevanja rješavamo slučaj $68 + 57$ i smatramo naš izračun jedinim koji je shvatljiv te se slažemo u rezultatu. Ovo slaganje je ključno za jezičnu igru pripisivanja poznavanja pravila i pojmova jednih drugima. Skup pravila u kojima se slažemo i način na koji se oni isprepliću s našim aktivnostima je naš životni *oblik*.¹⁶ Ljudi koji bi se slagali u dosljednome davanju bizarnih odgovora dijelili bi jedan drugi oblik života, koji bi nama bio čudan i nerazumljiv. „Kad bi lav mogao govoriti, ne bismo ga mogli razumjeti.“¹⁷

Još jedan Wittgensteinov pojam koji je ovdje neizostavan, je pojam *kriterija*, koji je ključan za Wittgensteinovu filozofiju uma. „Unutarnji proces potrebuje vanjskih kriterija.“¹⁸ Wittgensteinovo rješenje paradoksa počiva na slaganju i provjerljivosti, mogućnosti jedne osobe da provjeri koristi li netko drugi pojam isto kao i ona. U slučajevima kao što bi bio slučaj o stolu, situacija je jednostavna. Za dijete koje rekne „stol“ kada se u blizini nalazi stol, a to ne čini inače, kaže se da je savladalo upotrebu pojma „stol“. Usporedimo ovo sa slučajem pojma boli. Kada će se djetetu priznati ovladavanje izrazom „boli me“? Po analogiji slučaja sa stolom, čini se da bi odrasli trebali podržati djetetovo korištenje ovoga izraza ako osjećaju djetetovu bol. To naravno nije istina, odrasli će podržati djetetovo korištenje izraza, ako djetetovo ponašanje (plakanje, uzrujani pokreti) i možda vanjske okolnosti koje ga okružuju, pokažu da dijete boli. Ukoliko dijete tvrdi da ga boli pod ovim okolnostima i ne radi to izvan ovih okolnosti, priznat će mu se ispravno korištenje ovoga izraza. Ovo je bit izjave da unutrašnjem procesu trebaju vanjski kriteriji, okolnosti koje se mogu primijetiti u ponašanju pojedinca, koji, kada su prisutni, vode druge da se slažu s njegovom izjavom.¹⁹

¹⁶ Usp. *isto*, str. 96.

¹⁷ L. WITTGENSTEIN, *nav. dj.*, str. 223.

¹⁸ *Isto*, str. 153.

¹⁹ Usp. KRIPKE, S. A. *nav. dj.*, str. 98.–100.

Ne postoji apriorna paradigma koja određuje način na koji bi se pojmovi trebali primjenjivati u svim oblicima života pa čak ni u našem obliku života. Naše igre pripisivanja poznavanja pojmova drugima počivaju na slaganju. Tako je slučaj da se u jeziku osjeta ovo slaganje djelomično odvija kroz izjave u prvome licu, pa da ne može postojati općeniti oblik postupka po kojemu prosuđujemo slijedi li netko pravilo. Važna uloga koju pripisivanja osjeta drugima igraju u našim životima je očita. Ako za nekoga kažem da je svladao upotrebu izraza *boli me*, njegovo iskreno izricanje istoga je dovoljno da ga žalim, pokušam mu pomoći ili ako sam sadist suprotno od ovoga.²⁰

3. Komunikacija između jezičnih zajednica - osiguravanje razumijevanje

Nakon ustanovljenja mogućnosti komunikacije unutar neke jezične zajednice, potrebno je promotriti do čega dolazimo kada vidik proširimo na više jezičnih zajednica u interakciji. Mnoštvo problema nastaje kada ljudi iz različitih jezičnih zajednica pokušaju komunicirati. Neki od tih problema nastaju slučajno i nenamjerno, dok neki problemi nastaju jer je jednom od sugovornika cilj zbuniti onoga s kim razgovara ili ga navesti na krivi put. Kako bi se ovo izbjeglo potrebno je ustanoviti neka pravila po kojima bi se komunikacija trebala odvijati. Jednu verziju ovih pravila pruža H. P. Grice sa svojom teorijom razgovora.

Grice će reći kako su naši razgovori barem donekle kooperativne djelatnosti i svaki sudionik u njima donekle prepoznaje zajedničku svrhu ili skup svrha. Ova svrha može biti jasna od početka, a može se razviti i tijekom razgovora, može biti veoma uska, ali i veoma široka. No, na svakom koraku, neki mogući potezi u razgovoru bili bi isključeni kao razgovorno neprikladni. Tako Grice ugrubo formulira općenito načelo koje bi svi sudionici u razgovoru trebali poštovati i naziva ga načelom suradnje: „Neka tvoj doprinos razgovoru bude onakav kakav treba biti na stupnju na kojem se pojavljuje, po prihvaćenoj svrsi ili smjeru razgovorne razmjene u koju si uključen.“²¹

²⁰ Usp. *isto*, str. 105.

²¹ GRICE, Paul, *Studies in the way of words*, harvard University press, Cambridge, 1989., str. 26.

Pod pretpostavkom da je ovakvo općenito načelo prihvatljivo, Grice predstavlja i četiri kategorije u koje bi pripadale neka određenija pravila ili podpravila, slijeđenje kojih bi općenito postiglo rezultate u skladu s načelom suradnje. Ove četiri kategorije Grice, po uzoru na Kanta kako i sam priznaje, naziva kolikoća, kakvoća odnos i način.

Kategorija kolikoće tiče se količine informacija koje se trebaju pružiti i u nju bi pripadala sljedeća pravila:

1. Neka tvoj doprinos bude onoliko informativan koliko je potrebno (za trenutne svrhe razmjene)
2. Neka tvoj doprinos ne bude informativniji nego što je potrebno.

Što se tiče kategorije kvalitete, u nju pripadaju tri načela, jedno općenitije i dva posebna. Općeniti zahtjev je da doprinos razgovoru bude istinit, a posebna pravila traže da se ne govori ono za što se smatra da je neistinito i da se ne govori ono za što se nema dovoljno dokaza. Kada govori o trećoj kategoriji, odnosu, Grice će reći kako ovdje vrijedi samo jedno pravilo, a ono glasi *Govori ono bitno za razgovor*. Posljednja kategorija neće se baviti onim što se treba govoriti, nego načinom na koji se to treba govoriti. U ovoj kategoriji također će postojati jedno općenito načelo, *Budi razgovjetan*, a posebna pravila traže da se izbjegava nejasnost izraza, dvosmislenost, nepotrebna opširnost i da se govori po nekom redu.²²

Bilo bi prepotentno reći kako se ove Griceove smjernice mogu shvatiti kao upute za vođenje razgovora, no svakako mogu koristiti kao dobre smjernice pri iskrenoj komunikaciji. Ovo ne mogu biti pravila ni zbog same kompleksnosti komunikacije kao fenomena, koja se ne može svesti niti u jedan čvrsti kalup, nego ju možemo samo promatrati, analizirati i diviti joj se kao jednom od većih dostignuća ljudskog roda.

Zaključak

Je li komunikacija nešto samorazumljivo? Je li do nje moralo doći ili je ona dar ljudima od strane nekog višeg bića. To su pitanja koja su zasi-

²² Usp. *isto*, str. 26.-27.

gurno teška, ali upravo zbog njihove kompleksnosti na njih ne možemo dati siguran odgovor, možemo samo ponuditi teoriju koja će problem samo opisati manje ili više dobro, no stremljenje da od teorije napravimo zakonitost uvijek će neslavno propasti. Iz ovih razloga, jedino što možemo učiniti je pokušati što je moguće bolje opisati sam fenomen komunikacije s nadom da ćemo što više ljudi uspjeti osloboditi zapletenosti u pojmove koje svakodnevno koriste, tako što ćemo im jasno pokazati da svaki pojam može imati više značenja i načina korištenja, ovisno o kontekstu.

Ovim gramatičkim nastojanjima, kako bi ih Wittgenstein nazvao, možemo postići i veću razinu razumijevanja i uspješniju komunikaciju, neprestano u vidu imajući promjenjivost okolnosti i pozadine u kojoj komuniciramo. Samo ćemo na ovaj način postići pravi rezultat, budući da se s himerama jezika ne isplati boriti, jer je pobjeda nemoguća ako nasuprot stoji protivnik koji ne postoji.

Literatura:

- DUMMETT, Michael, „Gottlob Frege“ u: MARTINICH, Aloysius P., SOSA, David, *A Companion to Analytic Philosophy*, Oxford, Blackwell Publishers, 2001., str. 6.-20.
- GRICE, Paul, *Studies in the way of words*, Harvard University press, Cambridge, 1989.
- KRIPKE, Saul A., *Wittgenstein on rules and private language*, osmo izdanje, Harvard University Press, Cambridge, 1995.
- MALCOLM, Norman, *Wittgenstein: A religious point of view*, Routledge, London, 1997.,
- SEARLE, John, Rodgers, *Intentionality. An essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge University Press, New York, 1983.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, *Filozofijska Istraživanja*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.

MATE PENAVAL*

THE POSSIBILITY OF COMMUNICATION IN A POLYSEMIC WORLD

Abstract

The main focal point of the paper will be the problem of communication. This problem will be addressed from multiple angles, with the theoretical viewpoint typical for philosophy. General questions like the possibility of communication and its sources will be presented through some specific problems like the problem of following a rule, critique of essentialism and an adequate theory of communication or, more specifically, conversation. Authorities in this field, like Frege, Wittgenstein, Searle, Kripke and Grice will be consulted to provide a background for the theses of the paper.

Key words: *communication, linguistic community, following a rule, Wittgenstein.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 791.071.2 BERGMAN I.

791.233

791.32.072.3

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

DOMAGOJ GALIĆ*

BOG I RELIGIJA PREMA INGMARU BERGMANU: ALTERNATIVNA INTERPRETACIJA „VJERSKE FAZE“

Sažetak

Tema rada je poimanje Boga u filmovima švedskog redatelja Ingmara Bergmana. Bergman je deklarirani ateist od svoje osme godine ali u radu se, pomoću njegovih filmova, autobiografija i izjava u medijima, pokušava na alternativni način objasniti njegove religijske afinitete. U ovom području je najvažnija njegova takozvana „Vjerska trilogija“ uz koju će se raspravljati i o njegovom prvom važnom filmu s religijskom tematikom Sedmi Pečat, a rad će dotaknuti i Djevičanski Izvor. Tako se proširuje relevantna religijska filmografija na pet filmova koje ćemo nazvati „Vjerska faza“. Nasuprot pojedinačnim analizama i interpretacijama filmova, u članku se Bergmanovi filmovi stavljaju u kontekst njegovog cjelokupnog života i djelovanja. Na taj način će se iznijeti autorova alternativna, integrativna teza prema kojoj je Bergmanova vjera proživljavala varijacije ovisno o fazi života ali da je on ipak posjedovao određen oblik vjere.

Ključne riječi: religija, Bergman, film, interpretacija, ateizam.

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

U današnjim filmovima religijske teme su ponešto zapostavljene ali činjenica je da su nekoć popularni filmovi kontemplirali o vjeri i Bogu u ozbiljnom i sumornom svjetlu. Najpoznatiji primjer hrvanja s religijom je Ingmar Bergman. O njemu i njegovoj filmografiji su ispisane desetine knjiga i znanstvenih radova i ovaj rad ima cilj ponuditi ponešto drugačiju, alternativnu interpretaciju njegove filmografije.

Pokušat će se objasniti Bergmanovo poimanje Boga, ili kako bi on rekao, odsutnog Boga. Njegova najznačajnija posveta je „Trilogija o Bogu“, ili još nazvana „Vjerska trilogija“ i „Trilogija o Božjoj šutnji“. Tu pripada ju *Kroz tamno ogledalo* iz 1961. i dva filma iz 1963, *Pričesnici* i *Tišina*. U to vrijeme njegovi filmovi nisu bili smatrani nekakvim elitističkim djelima, bili su gledani i osvajali nagrade kao što su Zlatna palma i tri Oscara što je dokaz da su bili prihvatljivi i širem sloju ljudi. Rad se zove „Bog i religija prema Ingmaru Bergmanu“ jer je teško izvesti valjani zaključak o njegovoj religioznosti promatrajući samo filmografiju.

Bergman je bio kompleksna ličnost i kroz svoj rad je nudio prostor raznim interpretacijama pa se tako raspravljalo o utjecaju Nietzschea, Heideggera, egzistencijalista poput Sartrea, Camusa na radnju i poruke najvažnijeg dijela filmografije, a s druge strane neki autori su čak tvrdili da je njegov prikaz svijeta kritika Hegela. Teza rada je da su ove usporedbe i tvrdnje pretjerane i u neskladu s izvornom namjerom redatelja. Naime, u prvom filmu nakon trilogije, odigrava se scena vatrometa dok se gledatelja ironično upozorava da taj događaj ne treba promatrati na simboličkoj razini.

Naime, unatoč tome što slovi kao najpoznatiji filmski ateist, odrastao je u religioznoj obitelji a otac mu je bio luteranski svećenik. U radu se pridaje važnost tom odgoju jer je i sam Bergman u svojoj autobiografiji naznačio da je običaje i luteransku vjeru upijao s majčinim mlijekom. Iako je kao osmogodišnjak izgubio vjeru, ili barem tako tvrdi, ipak se i dalje manifestira sentiment i interes za religijska pitanja koja su zaokupljala jednu važnu fazu njegovog stvaralaštva. Kasnije se ta faza identificira s tri filma koja će tek kasnije biti prepoznata i od samog redatelja

kao „Trilogija o Bogu“. Za potrebe ovog rada, trilogija se promatra zajedno s filmom *Sedmi Pečat* i *Djevičanski Izvor*, s tim da će više riječi biti o *Sedmom Pečatu* dok će se potomji tek spomenuti kako bi se lakše shvatio kontekst. Time se trilogija proširuje na pet filmova i u radu će se referirati na njih kao na vjersku fazu.

Na samom početku će biti riječi o životu i djelu Ingmara Bergmana ali se neće ulaziti u iscrpno prikazivanje kronoloških događaja već je cilj izdvojiti detalje koji mogu pomoći u rasvjetljavanju određenih životnih i filmskih odluka redatelja. Zatim će fokus biti na filmografiji, pogotovo na trilogiji i *Sedmom Pečatu* budući da je najpoznatiji film iz rane faze i prvi koji otvoreno iznosi osnovno pitanje: „Zašto Bog šuti dok ljudi pate?“. U pregledu svakog od filmova bit će iznijeta osobna interpretacija određenih scena.

O trilogiji i *Sedmom pečatu* postoji mnogo teorija i interpretacija iz raznih filozofskih kao i teoloških doktrina pa će se u radu prikazati jedna interpretacija koja je možda najbliže Bergmanovom tijeku misli. Nakon toga, uz pomoć proučavanja Bergmanove biografije, autobiografije kao i raznih intervju a i eseja, pored postojeće filmografije, pokušat će se iznijeti teza o njegovim religijskim afinitetima bez pozivanja na neku od filozofskih ili psihoanalitičkih misli već uvažavajući njegovu kontradiktornu narav koju i sam često ističe.

Ingmar Bergman je tip autora (autor jer je većinom i redatelj i scenarist) čiji osobni život značajno utječe na tematiku filmova a i poantu, iako je on sam izjavljivao pa i napisao u autobiografiji *Slike*, kako često zapravo i ne zna poantu određenih filmova. Zbog utjecaja osobnog života na stvaralaštvo, ukratko će biti prikazan njegov životni put.

1. Detalji iz života Ingmara Bergmana

Ingmar Bergman rođen je 1918. u Upsalli, sin luteranskog svećenika i kasnijeg kapelana Kraljevine Švedske Erika Bergmana i njegove žene Karin. Njegova autobiografija se zove *Magic Lantern* prema božićnom daru iz djetinjstva, kinoprojektoru kojeg je dobio od brata u zamjenu za 100 kositrenih vojnika i taj događaj se može označiti kao početak opsjed-

nutosti filmom. Nema mnogo redatelja o kojima se više pisalo nego o Bergmanu¹ što naravno potvrđuje njegovu važnost. Bergmanove filmove se dosad interpretiralo s filmskog i kazališnog² stajališta, što je normalno za uglednog redatelja ali postoje razne druge interpretacije koje se oslanjaju na psihoanalizu, sociologiju³, filozofiju⁴, estetiku, postmodernizam⁵ i naravno religiju⁶. Reference su izložene kako bi se plastično demonstrirao potencijal Bergmanovih filmova za razne interpretacije.

Otac mu je bio omiljen svećenik a Bergman piše da je krstio, pričestio i pokopao oko 40.000 ljudi od kojih je svakoga znao po imenu i prezimenu, tu dolazi do izražaja njegov nerealan doživljaj djetinjstva i određena diskrepancija u izjavama.

“Posvetio sam svoje interese misterioznom svijetu crkvenih arkada, debelih zidova, mirisu vječnosti, sunčevoj svjetlosti koja je obasjavala čudne srednjovjekovne slike i izrezbarene figure na stropu i zidovima. Bilo je svega što čovjekova mašta može poželjeti - anđela, svetaca, zmajeva, proroka, vragova, ljudi.”⁷

Unatoč tome što je odrastao u tom luteranskom okruženju, Bergman je tijekom snimanja *Zimskog svjetla* izjavio da je izgubio vjeru s osam

¹ Vidi o filozofskim utjecajima Livingston Paisley, *Art and Intention: A Philosophical Study*, Oxford, Clarendon Press, 2005. god., o psihološkoj komponenti autora vidi Cohen, Hubert I., *Ingmar Bergman: The Art of Confession*, New York, Twayne, 1993. god., o izvorima potrebnim za proučavanje Bergmana vidi Steene, Birgitta, *Ingmar Bergman: A Reference Guide*, Amsterdam: Amsterdam UP, 2005. god.

² Vidi, LONG, Robert, Emmet, *Ingmar Bergman: Film and Stage*, New York: H. N. Abrams, 1994. god. Marker Lise-Lone, *Ingmar Bergman: a Life in the Theater*, Frederick J. Marker. Cambridge, Cambridge University Press, 1992. god. Marker, Lise-Lone, *Ingmar Bergman, Four Decades in the Theater*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982. god.

³ Vidi, BERGOM-LARSSON, Maria, *Ingmar Bergman and Society*, preveo Barrie Selman, London: Tantivy Press; South Brunswick, N. J., A. S. Barnes, 1978. god.

⁴ Vidi, LAUDER, R. E, *God, Death, Art, Love: The Philosophical Vision of Ingmar Bergman*, New York, Paulist Press, 1989. god., Singer, Irving., *Ingmar Bergman, cinematic philosopher: reflections on his creativity*, Cambridge, London, 2007. god.

⁵ Vidi, GERVAIS, Marc, *Ingmar Bergman: magician and prophet*, Montreal, Ithaca, Queens University Press, 1999. god.

⁶ Vidi BIRD, Michael, “Ingmar Bergman.” u *Religion in film*, ur. John R. May and Michael Bird, Knoxville, University of Tennessee Press, 1982. god.

⁷ BERGMAN, Ingmar, *Magic Lantern*, 1988., str 21.

godina ali ipak postoje indicije da je to okruženje mnogo utjecalo na njegov rad.⁸ Treba spomenuti i događaj važan za shvaćanje redateljve odbojnosti prema politici i političkim filmovima. 1934. godine sa šesnaest godina, Bergman je poslan s obiteljskim prijateljima na praznike u Njemačku. Vjeruje se da je bio nazočan na skupu u Weimaru gdje je vidio Adolfa Hitlera, a na tom skupu je svirala Wagnerova skladba „*Rienzi*“ što se mladića dojmilo jer je već poznao klasičnu glazbu⁹. Kasnije je u svojoj autobiografiji napisao kako je njemačka obitelj stavila Hitlerovu sliku na zid pokraj njegova kreveta te da je mnogo godina i sam bio na Hitlerovoj strani, oduševljen njegovim uspjehom i ožalošćen njegovim porazima. Kasnije je bilo očito da je apolitičan pa jednom prigodom izjavljuje da je umjetnost koja se ne bavi čovjekovim odnosom prema religiji bezvrijedna.¹⁰

Drugi važan događaj za oblikovanje Bergmanovog karaktera ali i shvaćanje njegove osobne krhkosti se dogodio 1976. godine. To je bila jedna od najtraumatičnijih godina u Bergmanovu životu. Naime, dok je održavao probu *Ples smrti* Augusta Strindberga, uhićen je i optužen za utaju poreza. Događaj se kobno odrazio na Bergmana, zbog poniženja je doživio živčani slom te je hospitaliziran u stanju teške depresije.

Iako su optužbe odbačene, Bergman je i dalje bio neutješan, bojeći se da se nikad više neće vratiti režiranju. Na kraju se oporavio od šoka, ali unatoč molbama švedskog premijera Olofa Palmea, visokih javnih figura i vođa filmske industrije, zakleo se da se nikad više neće vratiti u Švedsku. Zatvorio je svoj studio na baltičkom otoku Fårö i otišao u samovoljni egzil u München gdje je ostao do 1984. god. Za vrijeme egzila snimio je „*Iz života marioneta*“, svoj najpesimističniji i najizraženiji mizantropski film u karijeri. Ta činjenica je vrlo indikativna i demonstrira utjecaj privatnih problema na filmografiju autora.

Važno je spomenuti pojedine detalje iz biografije jer je teza rada da su interpretacije Bergmanovih filmova ponekad pretenciozne i na po-

⁸ Vidi, BLAKE, Richard, Aloysius, *The Lutheran Milieu of the films of Ingmar Bergman*, New York, Arno Press, 1978. god.

⁹ Usp. VERMILYE, Jerry, *Ingmar Bergman: His Life and Films*, McFarland & Company (November 15, 2006) 2001. god., str. 6.

¹⁰ Usp. BJORKMAN, Stig, MANNS, Torsten, SIMA, Jonas, *Bergman on Bergman*, preveo Paul Britten Austin, New York, Simon & Schuster, 1973. god., str. 178.

grešnom tragu kad se pozivaju na razne filozofe i psihoanalitičare poput Sartrea, Heideggera, Camusa ili Freuda a pritom Bergman osobno priznaje da njihova djela nisu utjecala na njega, dok je spomenuo finskog psihoanalitičara Kailu kao izvor inspiracije, ali se to u filmovima povezanim s ovom temom ne manifestira.¹¹ Jednostavnije objašnjenje leži u činjenici da je Bergman filmove osmišljavao i snimao oslanjajući se na urođeni umjetnički instinkt a također je pritom bio pod utjecajem događaja iz privatnog života.

Umro je mirno u snu na otoku Fåröu 30. srpnja 2007. god. Čitajući njegovu autobiografiju, uočava se puno kontradiktornosti. Npr. navodi da su ga tukli, a onda kaže da je proživio gotovo idilično djetinjstvo. Maaret Koskinen, vodeći autoritet za filmsku umjetnost u Švedskoj, također uočava Bergmanovu potrebu za falsificiranjem svoje biografije, čime autobiografije postaju fikcionalni romani a u članku nadalje opisuje kako on zapravo ne laže nego stvara svoj posebni svijet.¹²

U autobiografiji navodi da bi bio zaključan u mračne ormare zbog prekršaja kao što su mokrenje u krevet, iako sve to treba uzeti sa skeptikom jer sam priznaje da je bio sklon laganju kao dijete. Uostalom, njegova sestra tvrdi da se nikad nije događalo zaključavanje u ormar, podrum ili slično, osim jednom od bake. Oca je mrzio a ideju za film *Zimsko svjetlo* je dobio razgovarajući s njim dok je za svoj najpopularniji film dobio inspiraciju u crkvi, unatoč animozitetu prema religiji. Naime, u crkvi na zidu je vidio sliku na kojoj Smrt u šumi igra šah protiv viteza¹³. Tvrdio je da se rodio sa španjolskom gripom, međutim, kasnijim istraživanjem se ustvrdilo da to nije istina. Sve ove činjenice naglašavaju njegovu kompleksnu osobnost, a ističe kontradiktornost i ambivalentnost kao možda i najvažnije karakterne osobine kao čovjeka ali i umjetnika.

¹¹ Vidi LIVINGSTON, Paisley, *Cinema, Philosophy, Bergman: On Film as Philosophy*, Oxford Press Inc, New York, 2009. god.

¹² Usp. KOSKINEN, Maaret, „Ingmar Bergman, the biographical legend and the intermedialities of memory“, *Journal of Aesthetics & Culture*, br. 2, 2010, str. 1.

¹³ Usp. STUBBS, John , C. “The Seventh Seal.” *Journal of Aesthetic Education*, god. 9., br. 2, 1975. str. 67.

2. Početak trilogije - Kroz tamno ogledalo

Naslov filma “Kroz tamno ogledalo” je biblijski citat iz “Himne ljubavi” (prva poslanica Korinćanima): “Jer sad vidimo kao u ogledalu, u zagonetki, a onda ćemo licem u lice...” a odnosi se na to da je ljudska percepcija Boga tijekom života nejasna, maglovita i zamučena kao pogled kroz tamno staklo koji se razbistri tek poslije smrti. Bergman odmah na početku gledatelje navodi na pogrešan trag prikazom četveročlane obitelji kako izlazi iz mora nasmijana i sretna. Obiteljska sreća je samo privid a kasnije kroz radnju eksterna obilježja sugeriraju dobre odnose dok interna, duševna bol polako izbija na površinu.

Mlada Karin je neko vrijeme provela u psihijatrijskoj bolnici pa s mužem, liječnikom Martinom i mlađim bratom Minusom odlazi na obiteljski otok. Tamo im se pridruži njezin otac, poznati pisac David očito otuđen od svoje obitelji što Bergman demonstrira predstavom Karin i Minusa o piscu s ljubavnim problemima kao i klišeiziranim darovima koje poklanja djeci dok se oni uljudno zahvaljuju, znajući da su darovi površno odabrani.

Ubrzo se otkriva glavna tema filma, mlada Karin ima priviđenja i napade histerije, ne spominje se ime psihičke bolesti ali se implicira da je shizofrenija. Zbog prikaza žena u filmovima, uključujući i portret Karin, Bergman je doživio kritike od feminističke struje.¹⁴ David, proživljavajući umjetničku krizu, počinje pisati o kćerinoj duševnoj bolesti što Karin otkriva i bježi iz kuće prema moru. U isto vrijeme, Martin kritizira Davida na što mu ovaj u povjerenju ispriča o svom pokušaju samoubojstva. Bergman je priznao svoj pokušaj samoubojstva i ova scena je samo jedna od autobiografskih crtica u filmu.

Minus nalazi Karin u napuštenom čamcu i ona mu priča o pukotini u zidu iz koje se čuju glasovi nagovještavajući Božji dolazak. Bergman sugestivno daje naslutiti da se zbiva incestuozni odnos između brata i sestre. Karin doživljava potpuni slom, u čamac dolaze David i Martin ali kao da ne shvaćaju što se dogodilo. Uspijevaju smiriti Karin i odvođe je

¹⁴ Vidi, BLACKWELL, Marilyn Johns, *Gender and representation in the films of Ingmar Bergman*, Columbia, SC, Camden House, 1997.

kući dok ona govori kako ne može živjeti u oba svijeta i da želi ponovno u psihijatrijsku bolnicu na liječenje. Nakon toga odlazi ponovno u sobu i počinje razgovor s priviđenjem u pukotini zida, sigurna da je to Bog, ali se zatim počinje trzati i vrištati dok Martin i David sve to promatraju. Bježeći niz stepenice, oni je zaustave i otkrivaju razlog plakanja. Karin je ugledala Boga u obliku pauka koji je pokušao penetrirati. U knjizi *Symbols of Christian Faith* piše da je „pauk primarni simbol sotone, kako pauk hvata u svoju mrežu, tako i sotona hvata pomoću iskušenja“.¹⁵ Muž joj daje injekcije i odvođa je s otoka. U zadnjoj sceni otac govori sinu da ne zna je li ljubav dokaz postojanja Boga ili je Bog ljubav dok sin konstatira da je otac napokon progovorio s njim.

Bergman u autobiografiji piše kako je cijeli film zapravo očajnički pokušaj predstavljanja jednog stava u životu: „Bog je ljubav i ljubav je Bog. Onaj koga okružuje ljubav, njega okružuje i Bog“.¹⁶ To je ujedno i otkriće nazvano „osvojeno znanje“ i smatra se otvaranjem „Božje trilogije“.

Bergman je opisao Boga u Tamnom ogledalu ovako:

„Bog uđe u ljudsko biće i nastani se u njemu. Prvo je samo unutarnji glas, određeno znanje ili zapovijed. Prijeteći ili onaj koji moli. Odbojan ali stimulirajući. Tada se sve više predstavlja njoj i tada ljudsko biće može testirati snagu Boga, nauči ga voljeti, žrtvovati se za njega i biti potpuno odana i prazna. Kada je praznina postignuta, Bog uzima njezino tijelo i postiže cilj njenim rukama. Tada napušta njeno tijelo, bez ikakve mogućnosti da nastavi živjeti u ovom svijetu. To se dogodilo Karin i ona prijeđe granicu kada vidi pukotinu u zidu i ostaje zatočena između dvije suprotstavljene vizije života.“¹⁷

Izjavio je da je strašna stvar o ovom filmu upravo to da otkriva u kakvom je stanju kreator bio na početku filma, kao umjetnik i kao čovjek.

¹⁵ STEFFLER, Alva William, *Symbols of Christian Faith*, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2002. god., str. 123.

¹⁶ BERGMAN, Ingmar, *Slike*, Prometej, Novi Sad, 1996. god., str. 151.

¹⁷ BJORKMAN, Stig, MANNIS, Torsten, SIMA, Jonas, *nav. djelo*, str. 279.

2.1. Vjera i sumnja - Pričesnici i Tišina

John Ruskin je napisao o filmu kao zabavi: „prvi veliki princip kojeg se moramo držati kad govorimo o ovoj temi jest da svrha umjetnosti nije zabaviti: a umjetnost čija je to svrha ili koja se traži s tim ciljem mora biti niže, a vjerojatno je i štetne vrste“.¹⁸ Dovoljno o Bergmanu govori da mu je čak Godard pisao hvalospjeve zbog činjenice da se „ne boji pristupiti teškim temama u svojim filmovima“.¹⁹

Drugi dio trilogije o Bogu se bavi „problemom izgubljene vjere svećenika na sjeveru Švedske involviranog u očajničku borbu sa svojom vjerom kao i ženom koju ne uspijeva voljeti“.²⁰ To bi bio najkraći opis *Pričesnika*, filma zainteresiranog za posljedice Božje šutnje na obične ljude. Bergman je uvijek bio kritičan prema svojim filmovima pa je zato vrijedno spomenuti citat koji objašnjava zašto je ovaj film tako važan: „Mislim da sam napravio samo jedan film koji mi se uistinu sviđa i to su *Pričesnici*. To je jedini moj film za koji osjećam da sam počeo na jednom mjestu, završio na drugom a da je usput sve išlo kako treba. Sve je točno kako sam i htio da bude, svaka sekunda filma.“²¹

Radnja filma *Pričesnici* se odvija u malom selu gdje svećenik Tomas drži misno slavlje očito zamorenom puku koji se sastoji od nekoliko ljudi. Tomas se izolirao od ljudi zbog svoje sumnje u Boga uz istovremeno odbijanje kontakta s Martom, ženom očito zaljubljenom u njega. Žena posjećuje Tomasa i moli ga da popriča s njezinim mužem. Muž Jonas je zabrinut zbog glasina da Kina posjeduje atomsku bombu kojom će uništiti svijet. Tomas ne zna kako utješiti čovjeka pa i sam izrazi sumnju u Boga i kaže mu da treba nastaviti živjeti slobodno od bilo kakvih iluzija. Tu se događa „destrukcija transcendentnog“, ta fraza je prikladna za Bergmana jer u svim slučajevima se neki viši autoritet urušava, bio to Bog, ljubavnik, roditelj ili cijeli svijet kao što se čini Jonasu. Poslije toga

¹⁸ RUSKIN, John, *Vrednosti*, Kultura, Beograd, 1965., str. 36.

¹⁹ TURKOVIĆ, Hrvoje, *Razumijevanje filma*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 325.

²⁰ YOUNG, Vernon, *Cinema Borealis: Ingmar Bergman and the Swedish Ethos*, David Lewis, New York, 1971. god., str. 203.

²¹ SIMON, John, *Ingmar Bergman Directs*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972. god., str. 17.

život nema smisla, vrijednosti ni svrhe. Bačeni smo u očaj, i naš duh umire“.²²

Jonas se ne boji za sudbinu svijeta nego za sebe jer bez vrhovnog autoriteta osuđen je sam na sebe i to teško prihvaća. Tomas pogrešno pristupa problemu te tvrdi da postoji samo hladni Bog, nazvavši ga Bog-pauk i nedugo nakon toga Jonas počinu samoubojstvo. Film se fokusira na priču o gubitku vjere, o nestabilnosti ljudi u svijetu u kojem nema Boga. I pred kraj filma, kad Tomas razmišlja hoće li održati misu, prilazi mu zvonar i on mijenja situaciju. Grbavac Algot tvrdi kako je osobno prošao veću patnju od Isusa, objašnjavajući kako Isus i nije prošao neku strašnu fizičku patnju. Nakon toga dodaje kako mu je najteže sigurno palo to što su ga učenici izneverili. Tomas odlučuje održati misu unatoč tomu što je samo Marta u crkvi i na licu mu se pojavi drukčija ekspresija²³, nagovještavajući nadu za sumnjičavog Tomasa (eksplicitna uspo-redba sa nevjernim Tomom).

Ovakav kraj izaziva različite interpretacije već pedesetak godina pa neki analitičari tvrde kako je Tomas i dalje nevjernik i da kraj ima ironičnu notu dok drugi tvrde kako postoji nada u preobraćenje i obnovljenu vjeru, a sam Bergman se nije izričito izjasnio o tome. U sklopu rada je proveden mali test.

Naime, film je prikazan prvo subjektu A, a zatim subjektu B. Nakon filma im je postavljeno pitanje: a) Je li se svećenik vratio vjeri ili je b) kraj ironičan prikaz ispraznosti religije?

Subjekt A, uvjereni vjernik, kraj je shvatio kao svećenikovo preobraćenje. S druge strane, subjekt B, manje uvjeren vjernik, kraj je doživio kao ironičan obrat. To potvrđuje svu kompleksnost Bergmanovih filmova, ljudi s različitim uvjerenjima drukčije doživljavaju filmove.

Treći film je *Tišina* i smatra se završnim činom, šute i Bog i ljudi, komunikacija je uništena, a svi protagonisti su pogubljeni, nesretni i bolesni. *Tišina* je priča o putovanju i boravku u stranoj državi dviju sestara,

²² KALIN, Jesse, *The Films of Ingmar Bergman*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. god., str. 6.

²³ O važnosti izraza lica za Bergmana vidi BORDEN, Diane M, „Bergman Style and the Facial Icon“, *Quarterly Review of Film Studies*, br. 2, 1977. god., str. 42-55.

Anne i Esther i djetetu jedne od njih, Johanu. Komunikacija među njima ne postoji, sestre se očito mrže dok je dijete indiferentno prema svijetu. Sve se odvija u neimenovanoj zemlji na rubu rata, a nijedna od sestara ne zna jezik iako je Esther prevoditeljica.

Film simbolizira Božju šutnju, a nakon što je Bog otišao, ljudi su pušteni jedni drugima i to daje loše rezultate. Većina Bergmanovih filmova se tiče ljudi koji postupaju loše jedni prema drugima pa su paradoksalno dio sebične zajednice. Iako nisu dobri jedni prema drugima, ipak su u zajednici koja ih na neki način održava na životu. U *Tišini* zajednica nestaje, Ana ostavlja sestru da umre od tuberkuloze u hotelu dok Esther moli Boga da umre kući, a ne u inozemstvu. Želja joj se ne ostvaruje i film završava tim pesimističnim tonom. Na kraju kad Johan primi pismo od Esther koja pokušava ostaviti svojevrstu oporuku, Ana proviri glavom kroz prozor vlaka kako bi ju kiša očistila od grijeha no izraz na licu govori kako nema nade za uspostavu normalnog odnosa sa sestrom.²⁴ Dobiva se dojam da Bergman upozorava kako nema budućnosti i međuljudskih odnosa ako ne postoji barem nekakva vjera u nešto veće od nas samih. Bergman prikazuje svijet u kojem nema ni Boga ni međuljudskih odnosa i sve završi u šutnji i patnji.

3. Sedmi Pečat

Sedmi Pečat je otvorio period u kojem se redatelj uporno pita, zašto se Bog čini odsutan²⁵? „Film je alegorija ispunjena kršćanskom simbolikom ali usto i jednostavna priča o povratku viteza kući“²⁶. Nakon uvoda sa zloslutnom pjesmom, film počinje vrlo konkretno. Vitez leži i prilazi mu čovjek koji se predstavlja kao Smrt, a vitez nije iznenađen već na tvrdnju Smrti kako već dugo hoda uz njega, odgovara samo: „Primijetio sam“ i odmah ga poziva na partiju šaha a zatim kako i priliči, Smrt dobi-

²⁴ GADO, Frank, *The Passion of Ingmar Bergman*, Durham, NC, Duke University Press, 1987. god., str. 298.

²⁵ Usp. EBERT, Roger, *The Great Movies*, Broadway Books, New York, 2002. god., str. 408.

²⁶ MING-YUEH WANG, Denise, *Ingmar Bergman's Appropriations of the Images of Death in The Seventh Seal*, MEMESAK International Conference, Seoul, 8. Studeni, 2008. god., str. 41.

va crne figure. U slučaju pobjede, vitez bi imao priliku nastaviti život i, bar on misli, napokon dobiti odgovore o postojanju Boga i smislu života. Sam Bergman je izjavio kako „odrastajući u kući svećenika, čovjek ima priliku u ranim godinama vidjeti značenje života i smrti.“²⁷

Glavni junak filma, srednjevjekovni vitez Antonius Block, u pratnji štitonoše Jensa, vraća se umoran i bez iluzija iz križarskog rata u svoju opustošenu domovinu. Oni zatim susreću glumce Jofa i Miju. Oni ga prime ljubazno i zajedno jedu divlje jagode, a one su u nordijskoj ikonografiji ponekad povezuju s Djevicom Marijom.²⁸ „U društvu te obitelji se događa i najnježniji trenutak filma kada vitez dolazi najbliže shvaćanju smisla života“²⁹. Oni nastavljaju put i svjedoče raznim događajima kojima Bergman kritizira Crkvu i fundamentaliste.

Vitez gubi igru sa Smrcu. Završava svoj put kući i poziva goste u svoj zamak gdje ga već dugi niz godina čeka žena. Za doručkom stiže Smrt i odvodi sa sobom viteza, njegovu ženu, štitonošu i nijemu djevojku, njegovu pratilju koju je spasio od svećenika, kovača i njegovu nevjernu ženu. Na obali vidimo konja i prikolicu, kraj koje su putujući glumci, obitelj spašena vitezovim manevrom i objekt njegovog zadnjeg dobrog djela.

Jof ima priviđenje, kakvo je imao još ranije u filmu i to je ujedno završna scena filma *Sedmi pečat*. Završna scena filma u kojoj Smrt plešući odvodi sa sobom viteza i njegovu družinu, snimljena je na jugu Švedske, kraj Baltičkog mora. „Te večeri smo spremili opremu, bilo je nevrijeme. Iznenada sam ugledao jedan čudesni oblak. Gunar Fischer, snimatelj, odmah je zgrabio kameru. Nekoliko glumaca je već krenulo ka smještaju. Nekoliko čuvara i prolaznika je plesalo umjesto njih, nemajući pojma o čemu je riječ. Ta kasnije toliko poznata scena, improvizirana je za samo nekoliko minuta“³⁰, otkriva Bergman i ne skrivajući zadovoljstvo dodaje da je film „Sedmi pečat“ snimljen za samo 35 dana. Glavni junak drame otkriva da je njegov život bio ništavilo i suočavajući se s katastro-

²⁷ STUBBS, John, „The Seventh Seal.“ *Journal of Aesthetic Education* Br. 2, 1975. god., str. 68.

²⁸ STEENE, Birgitta, *Ingmar Bergman*, New York, Twayne Publishers, 1968., str. 65.

²⁹ STEENE, Birgitta, *The Milk and Strawberry Sequence in The Seventh Seal*, *Film Heritage*, god. 8., br. 4., 1973. god., str. 12.

³⁰ BERGMAN, Ingmar, *Slike*, Prometej, Novi Sad, 1996., str. 144.

fom postavlja teška pitanja: “Kako će Bog vjerovati vjernicima kada oni sami ne vjeruju?”. U to vrijeme je Bergman, po svom iskazu bio religiozan unatoč tomu što kasnije tvrdi da je s osam godina postao ateist. „Kada sam snimio *Pečat*, i molitva i molitva za druge su bile centralne stvarnosti u mom životu. Moliti molitvu bio je savršeno prirodan čin.“³¹

Ta činjenica objašnjava relativno optimističan kraj filma. Ipak se spasi nevina, pobožna obitelj od smrti dok vitez izvršava posljednje smisljeno djelo u životu. Iako tvrdi da Boga doživljava jedino kao odsutnost i prazninu, vitez ipak ne prestaje moliti sve do samog kraja. Vitez sada jedino traži znanje, želi saznati smisao života.

Glumac Jof, vizionar koji je ranije u filmu ugledao djevicu Mariju, spašava svoju obitelj jer prepoznaje metafizičku Smrt da bi naposljetku također vidio „ples smrti“ kao realan događaj. Bergman spašavanjem metaforičke svete obitelji prednost daje likovima kojima je bliskiji esencijalizam nego egzistencijalizam. Time počinje vjerska faza kojom se preko *Djevičanskog izvora* i *Divljih Jagoda* potvrđuje mogućnost čudesnih i Božjom rukom upravljanih događaja. Bergman je prije *Sedmog Pečata* snimio *Djevičanski Izvor*, film o silovanoj curici koju naposljetku otac osveti i na neki način dođe do iskupljenja uz pomoć nadnaravnog čuda. Film je važno spomenuti kako bi se vjerska trilogija proširila na pet filmova koji se mogu promatrati kao vjerska faza Ingmara Bergmana. *Sedmi Pečat* i *Djevičanski Izvor* propagira klasičnu religioznost da bi početkom vjerske trilogije ta vizija doživjela preinake kao i cijeli Bergmanov diskurs.

4. Teza o transcendentnom Bogu

„Kao što je već spomenuto, ideja da film može biti filozofski ili čak donijeti neke novosti u filozofiju je dobila mnogo zagovornika u zadnje vrijeme“.³² Paisley Livingston je istraživao utjecaj finskog psihoanalitičara Kaile na Bergmana jer je to jedan od rijetkih intelektualnih utjecaja spomenutih od redatelja. Jesse Kalin je pokušao naći vezu između

³¹ Isto, str. 145.

³² LIVINGSTON, Paisley, *Cinema, Philosophy, Bergman: On Film as Philosophy*, Oxford University Press, London, 2012. god., str. 1.

egzistencijalizma i Bergmana³³ kao i Charles Ketcham.³⁴ Dok je Wood filmove vidio kao primjer humanističkog uvjerenja, Gibson smatra da Bergman raskida sa humanizmom.³⁵ Korisno je ovo napomenuti kako bismo se uvjerali u velik broj mogućih interpretacija.

Nakon spomenutih analiza, u ovom poglavlju će se prezentirati teološka interpretacija Bergmanovih djela. Earl Valdez je ponudio relativno uvjerljivu tezu o tome što je redatelj htio reći oslanjajući se na J. L. Mariona. Sam Bergman je izjavio u svojoj biografiji da vjeruje kako svaki čovjek u sebi nosi svetost i da ne zna kako bi to drukčije objasnio. Upravo to je linija koju Marion zagovara, svetost ili Bog u osobi. Iako pripada u naknadnu racionalizaciju, kao i većina teorija o filmovima, sama teza je sigurno kompaktnija od one da se Bergman obračunava s Hegelom ili da se priklanja Sartreu, Camusu, Nietzscheu ili Heideggeru.

Odgovor na pitanje zašto Bog šuti je što njegovo povlačenje osigurava prostor ne samo da ljudi preispitaju svoje stavove o identitetu Boga, već i da ga dožive i priznaju na iskreniji način. Možda to povlačenje ne mora značiti izbjavanje ili nepostojanje, nego da predstavlja Božje samootkrivenje i potpuno davanje, pretpostavljajući da Bog nadilazi Biće.³⁶

Time se dolazi do zaključka da se Bog otkriva kao ljubav i dobrostivost između ljudi, što je prema Valdezu glavna tema koju Bergman razvija u trilogiji. Pritom tvrdi da Bergman ne želi samo zaniijekati postojanje Boga, već izaziva ljude da misle i drukčije. Bergman Božju odsutnost predstavlja kao činjenicu, a kao pitanje postavlja: Što ostaje ljudima koji vjeruju u Boga koji se skriva?³⁷ Nude se dva rješenja:

Prvo je da čovjek prihvati da je Bog odsutan ako je ikad uopće postojao i nastavi sa životom potpuno slobodan od bilo kakve odgovornosti. Drugo je da nastavi vjerovati ali takvo rješenje nosi teret stalnog

³³ Usp. KALIN, Jesse, *nav. djelo*, str. 191.-201.

³⁴ Vidi, KETCHAM, Charles, *The Influence of Existentialism on Ingmar Bergman*, Edwin Mellen Press, Lewiston

³⁵ Usp. GIBSON, Arthur, *The Silence of God: Creative Response to the Films of Ingmar Bergman*, New York, London, Harper and Row, 1964. god., str. 102.-114.

³⁶ MARION, Jean-Luc, *God Without Being*, preveo Thomas A. Carlson, Chicago: The University of Chicago Press, 1991. god., str. 52.

³⁷ VALDEZ, Earl Allyson, *Silence as the Space for Love: Bergman's Trilogy and the Absence of God*, *Cinema: Journal of Philosophy and Moving Image*, god. 4. br. 4., 2013. god., str. 86.

preispitivanja o tome kako Bog izgleda, kako se manifestira i kad će se pokazati. Drugim riječima, pokušat će ga zamisliti u okviru shvaćanja ljudskih mogućnosti.

S prvom odlukom dolazi priznanje da Boga nema, da je život početak, a smrt kraj svega i time padaju svi idoli koje ljudi prepoznaju kao Boga. Cijela trilogija ide u ovom smjeru, skreće sa transcencije prema ovom svijetu, od religije se želi okrenuti humanizmu pri čemu smatra da se treba okrenuti međuljudskim odnosima. Ali za vjernika ta tvrdnja nije dovoljno koherentna, on je svjestan da Bog ne mora biti dokaziv osjetom ili dodirrom i tu Marion dodaje da je Bog veći od osjetila, da on nadilazi biće, a time i govor i sliku.

Želi reći da će Bog uvijek izmaknut i konceptualnoj reprezentaciji, tj. da Ga ljudi ne mogu vidjeti ni pojmiti. Dalje kritizira Nietzschea a i Heideggera jer rabe slike i simbole kojim reduciraju Boga na ljudsku spoznaju.³⁸ Treba naglasiti da Marion Boga vidi kao „samu dobrotu“ što se može poistovjetiti s rečenicom „Bog je ljubav, ljubav je Bog“. Završava s tim da se Bog otkriva kao dobrota u ljudima, potreba da učine nešto dobro za drugog. To se poklapa sa Blockom u *Sedmom Pečatu* koji kao svoje zadnje djelo spasi nevini bračni par od smrti. U dobrom djelu čovjek osjeća Božju prisutnost.

Ako se tako promatra, filmovi dobivaju drukčije značenje od jednostavnog ateističkog manifesta. *Sedmi Pečat* otkriva Boga kroz dobro djelo viteza, *Kroz Tamno Ogledalo* u Minusovim riječima da je Karin s Bogom jer je okružena ljubavlju bližnjih i očevom obraćanju njemu, na kraju filma kad Minus kaže: „Otac mi se obratio“ što se može shvatiti i na način da se Bog obratio.

U *Pričesnicima* samoubojstvo ribara je izazov Tomasu da ponovno nađe Boga u drugim ljudima i da opet privuče ljude na misu dok u *Tišini* ostaje dojam da Bergman prikazuje svijet u kojem nema ni Boga ni međuljudskih odnosa i sve završi u šutnji i patnji. Jednostavno rečeno, povlačenje Boga u trilogiji označava zahtjev da se likovi brinu jedni za druge.

³⁸ MARION, Jean-Luc, *nav. djelo*, str. 54.

5. Alternativna interpretacija vjerske faze

Thomas Wartenberg razrađuje tezu o filmu kao prostoru za istraživanje filozofskih misli i argumentira da je besmisleno pojam filozofije suziti samo na udžbenike i znanstvene članke.³⁹ Iako teza nije nerazumna, jasno je da se često zlopotrebljava pa se određene koncepcije prikazane u nepretencioznom filmu rabe kao dokaz da kinematografija sadrži ogroman filozofski značaj.⁴⁰

Možda najbolji primjer za to je Slavoj Žižek i njegova knjiga *Pervertitov Vodič kroz Filmove* u kojoj pokušava dokazati filozofski potencijal raznih hollywoodskih hitova. Iako treba spomenuti da se ponekad u filmovima može naći izravno filozofiranje, i to baš u slučaju Bergmanovog filma *Persona* kad medicinska sestra čita dijelove iz filozofskoj eseja pacijentici. Naravno, ta scena je previše doslovno koncipirana da bi se smatrala relevantnim filozofskim postignućem.

Frampton u svojem djelu *Filmosophy* piše o mogućnosti da film „sadrži potpuno novi sustav razmišljanja, novi epistem“⁴¹. Ta tvrdnja je previše odvažna, čak se prije može tvrditi da je Deleuze u pravu, tj. možda je čak uvjerljivija teza da su filmski kritičari, a ne redatelji ili scenaristi, postali filozofi. Deleuze je 1985. izjavio da su „filmski kritičari, barem oni najbolji, postali filozofi onog trenutka kad su formulirali estetiku kinematografije, nisu trenirani da budu filozofi ali su to postali“⁴². Odličan primjer je kada biograf tvrdi Bergmanu da je film *Divlje Jagode* psihoanalitički film, s religijskim ali i psihoterapijskim implikacijama no Bergman odgovara: „Nisam ga tako doživio kad sam ga kreirao. Napravio sam ga kao pregled mog dosadašnjeg života, kao potragu i završni test. A što se tiče psihoanalitičkog aspekta, nikad nisam imao sklonost tome. Drugi ljudi su to naknadno prilijepili.“⁴³ Na ovaj način Bergman

³⁹ WARTENBERG, Thomas E., *Thinking on Screen: Film as philosophy*, London, Routledge, 2007. god., str. 28.

⁴⁰ Usp. SMITH, Murray, „Film, Art, Argument, and Ambiguity“, u *Thinking Through Cinema: Film as Philosophy*, ur. Smith, Murray, Wartenberg, Thomas E., Malden, MA, Blackwell, 2006. god., str. 35.

⁴¹ FRAMPTON, Daniel, *Filmosophy*, London, Wallflower, 2006. god., str. 11.

⁴² FRAMPTON, Daniel, *nav. djelo*, str. 15.

⁴³ BJORKMAN, Stig, MANNS, Torsten, SIMA, Jonas, *nav. djelo*, str. 138.

odbacuje psihoanalitički aspekt svojih filmova, bar na svjesnoj razini. Stoga će se pokušati redukcionistički i simplificirano objasniti Bergmanovu motivaciju i nadanja u vezi života, smrti i religije.

Bergmanova trilogija i *Sedmi Pečat* su među najpretencioznijim i ozbiljnijim djelima u filmskoj povijesti. Kroz filmove redatelj postavlja svoje likove u situacije u kojima se oni moraju zapitati postoji li Bog uopće i kako trebaju živjeti u svijetu u kojem Boga nema. To najteže pada vitezu u *Sedmom pečatu* koji uporno traži Božji glas ali ga ne primjećuje ako se obznani u drukčijem svjetlu i kontekstu, poput uživanja u jagodama s dragim ljudima.

Gledajući sve ove filmove, jasno je da se radi o različitim pričama s istim pitanjem: „Zašto se Bog ne javlja, zašto šuti u vremenu kad je najviše potreban“. Uputno je ove filmove gledati kao cjelinu, poput onog dijela kad se u *Pričesnicima* ironizira ispovijest prikazana u *Kroz tamno ogledalo*. Nakon prikaza Valdezove teorije temeljene na Marionu, pokušat će se iznijeti osobna interpretacija Bergmanovog poimanja religije, Boga i smrtnosti.

Sam Bergman tvrdi da je ateist od osme godine života, možda je i najpoznatiji ateistički redatelj. U autobiografiji *Magic Lantern* kaže da se sa svojom prvom ljubavi razišao jer je vjerovao, a on se razljutio i vikao da Boga nema i da je to glupost. U *Zatvoru*, prvom filmu kojega je režirao i napisao, radnja se vrti oko Sotone koji je preuzeo zemlju i tu iznosi svoje tadašnje mišljenje o tom kako je Bog mrtav i da nema ništa poslije smrti. I u *Sedmom Pečatu* vjerske fanatike prikazuje kao naivce pod lošim utjecajem dok svećenstvo samo iskorištava siromašne seljake. Ali s druge strane, metaforička „sveta obitelj“ u navedenom filmu preživi zbog muževe vjere u nadrealno. Kasnije u *Pričesnicima* ribar počini samoubojstvo upravo zbog gubitka vjere dok je *Tišina* turoban prikaz mikrosvijeta u kojem nema ni Boga ni vjere. Jasno je da se on deklarirao kao ateist i to isticao gdje god je mogao ali on je najveća antireklama za ateiste. Njegov ateizam, poprilično nekonzistentan, je jadan, turoban, pun sumnji i očaja. Najviše ga se može identificirati u riječima viteza: „Zašto se ne mogu riješiti Boga, a želim ga iščupati iz sebe.“ Može se cijela vjerska faza shvatiti kao kritika fundamentalizmu, ali uz naznaku kako je vjera ipak nužno potrebna ljudima.

U svojem zadnjem eseju pod imenom *Snakeskin* ili *Zmijska Koža*, napisanom jer nije mogao biti nazočan na konferenciji koja se bavila njegovim likom i djelom, piše o umjetnicima i njihovom doprinosu svijetu za koji smatra da je sve manji. Piše da su ljudi slobodni, da im više ne treba ni glazba jer ih stalno bombardiraju zvukovima, ni drame jer imaju u životu koji nije podoban ni za pjesništvo jer se životni smisao sveo na čisti metabolizam, bez nekog velikog cilja ili svrhe. Najvažnija rečenica u eseju je: „Religija i umjetnost se drže na životu iz sentimentalnih razloga, kao pristojnost prema prošlim vremenima, ili kao bezazlena razbibriga za nervozne ljude“.⁴⁴ Svojom rezignacijom potvrđuje iskrenost svoje izvorne tvrdnje da je umjetnost koja se ne tiče Boga bezvrijedna.

Uvažavajući razne interpretacije Bergmana, ipak je legitimno tvrditi da je ključ razumijevanja njegove vjerske faze zapravo mnogo jednostavniji. Ako spustimo raspravu na banalniju razinu, shvaćajući da je Bergman također čovjek sa promjenjivim ponašanjem i prioritetima i njegovi motivi možda postanu jasniji.

Može se pokušati njegove motive objasniti nogometnim ili navijačkim primjerom. Recimo da je subjekt tvrdio kako je nogometaš R. Palacio nedovoljno kvalitetan i onda mu svaki put bude zlobno drago kad se pokaže da je bio u pravu. S druge strane, istovremeno taj igrač nastupa za reprezentaciju Argentine, a subjekt navija za nju, tada se raduje kad zabije gol i pritom se nada da će igrač opet demantirati njegove riječi. Njegova prethodna pogrešna procjena je sitna u usporedbi satisfakcije zbog pobjede jer je to određeni viši cilj u tom trenutku.

Tu se može identificirati Bergmana, cjeloživotnog „uvjerenog“ ateista. On je dugo tvrdio kako misli da nema Boga, a poslije života postoji samo ništa. U intervjuima spominje neobjašnjivost zla na svijetu u slučaju da Bog stvarno postoji pa navodi slučaj Moor gdje dvije curice muče dijete dok ga ne ubiju, a Bog ostaje u svojoj tišini. Problem je u tome što je njemu, kao djetetu odgojenom u vjeri, teško prihvatiti tu činjenicu pa i u trilogiji uvijek ostavi određeni prostor za optimizam jer praznina i ništavilo nisu zadovoljavajuća opcija. Na kraju se mora spomenuti priča

⁴⁴ Bergman, Ingmar, „Snakeskin“, preveo Keith Bradfield, <http://ingmarbergman.se/en/production/snakeskin>, preuzeto 20.4.2014

o njegovoj raspravi s biskupom koja je vrlo indikativna i relevantna za mnoge filozofe i kritičare specijalizirane za Bergmana.

Taj događaj je bio 2005. kad je imao 87 godina i ušao u raspravu s biskupom Visbya Lennartom Koskinenom. Na konferenciji je Bergman pitao biskupa vjeruje li u Boga, na što je ovaj odgovorio da uistinu vjeruje. Zatim je netko iz publike postavio isto pitanje Bergmanu. On je odgovorio kako je sasvim siguran da će vidjeti svoju ženu bar još jednom. Mislio je na svoju petu ženu Ingrid, tada već preminulu. Pritom je napomenuo kako smatra da je Isus filozof koji je dokaz postojanja drugog svijeta, baš kao i Bach. Može se reći kako je pomisao da poslije ovog života nema ništa izgubila svoje uporište. Ta pomisao koja ga je godinama tješila pred kraj života je postala nepodnošljiva. Ironija leži u činjenici da je Bergman na početku vjerske faze filmografije uvijek ostavljao nadu za kraj, počevši od *Divljih Jagoda*, preko *Djevičanskog Izvora* pa do *Sedmog Pečata* jer se svakom od njih može iščitati određena doza optimizma, taj optimizam je postojao čak i u, sveukupno gledajući, jako pesimističnoj „trilogiji o Bogu“ i on se vratio na kraju života podržavajući tezu o neraskidivoj vezi života i umjetnosti.

Zaključak

Dok su se hollywoodski vjerski filmovi bavili Biblijom u doslovnom smislu, prikazujući događaje od prije nekoliko tisuća godina i pritom se oslanjajući na skupe i glomazne produkcije, Ingmar Bergman je već postajao poznato ime u europskim filmskim krugovima sa svojim minimalističkim pristupom velikim pitanjima poput onog najpoznatijeg: „Zašto Bog šuti kad ga čovjek treba najviše?“.

Unatoč deklariranom ateizmu, Bergmanov su život i karijeru obilježile vjerske teme i one su ga pratile cijeli život, počevši od činjenice da mu je otac bio luteranski svećenik do njegove uporne potrage za odgovorima na vjerska pitanja. Iako je i sam tvrdio da ne vjeruje u Boga pa su ga često i stavljali na liste najpoznatijih ateista, ipak je svojim radom i osobnim životom dopuštao mogućnost drukčije interpretacije njegovih stavova.

Ovaj rad je upravo i imao cilj interpretirati njegove filmove na alternativni, pomalo i laički način. Naime, koristeći se biografijama stručnjaka, analizama cijjenjenih filozofa kao i samim autobiografijama kao najvažnijim alatom, pokušalo se predstaviti najrelevantnije interpretacije Bergmanovih filmova o Božjoj šutnji da bi se naposljetku prezentirala autorova teza. Naravno, prije toga se moralo u par rečenica razjasniti popularna stajališta o upotrebi filozofije u filmu. Prvi je argument rada da ljudi sa različitim preferencijama i afinitetima, različito interpretiraju Bergmanove filmove što se najzornije očituje na filmu *Pričesnici*.

U radu se upućuje na određene analize dok se opširnije raspravlja o Valdezovoj u kojoj se, pomoću teza Jean Luc Mariona, objašnjava trilogija o Bogu u okvirima Božje transcencije.

Cilj je bio raspravu naprosto pojednostaviti jer su neke analize prenategnute pa ostaje dojam da filozofi objašnjavajući određeni film, zapravo projiciraju svoja uvjerenja. Ta sklonost je, naravno, legitimna i razumljiva, možda i dobrodošla u smislu vježbanja filozofije i lakšeg prenošenja znanja studentima, jer je film popularan medij. S druge strane, isto kako je legitimno promatrati filmove sa psihoanalitičkog ili filozofskog aspekta, legitimno je i ponuditi objašnjenje temeljeno na uvidu u redateljovo djetinjstvo, život i suptilne poruke iz filmova.

Dalje se u članku razradila jednostavna interpretacija po kojoj su Bergmanove osobne turbulencije, djetinjstvo, umjetnički i ljudski instinkt zapravo sama srž njegove vizije u kojoj mjesto zauzima i završna nada da postoji nešto iskonsko iznad onog vidljivog.

Literatura:

BERGMAN, Ingmar, „Snakeskin“, preveo Keith Bradfield, preuzeto 20.4.2014

BERGMAN, Ingmar, *Slike*, Prometej, Novi Sad, 1996. god.

BJORKMAN, Stig, Manns, Torsten, Sima, Jonas, *Bergman on Bergman*, preveo Paul Britten Austin, New York, Simon & Schuster, 1973. god.

BLACKWELL, Marylin Johns, *Gender and representation in the films of Ingmar Bergman*, Columbia, SC, Camden House, 1997. god.

- BLAKE, Richard Aloysius, *The Lutheran Milieu of the films of Ingmar Bergman*, New York, Arno Press, 1978. god.
- BORDEN, Diane M, „Bergman Style and the Facial Icon“, *Quarterly Review of Film Studies*, br. 2, 1977. god.
- COHEN, Hubert I., *Ingmar Bergman: The Art of Confession*, New York, Twayne, 1993. god.
- EBERT, Roger, *The Great Movies*, Broadway Books, New York, 2002. god.
- FRAMPTON, Daniel, *Filmosophy*, London, Wallflower, 2006. god.
- GADO, Frank, *The Passion of Ingmar Bergman*, Durham, NC, Duke University Press, 1987. god.
- GIBSON, Arthur, *The Silence of God: Creative Response to the Films of Ingmar Bergman*, New York, London, Harper and Row, 1964. god.
- KALIN, Jesse, *The Films of Ingmar Bergman*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. god.
- KETCHAM, Charles, *The Influence of Existentialism on Ingmar Bergman*, Edwin Mellen Press, Lewiston
- KOSKINEN, Maaret, „Ingmar Bergman, the biographical legend and the intermedialities of memory“, *Journal of Aesthetics & Culture*, br. 2, 2010. god.
- LAUDER, R. E, „Ingmar Bergman: The Filmmaker as Philosopher“, *Philosophy and Theology*, br. 2, 1987. god.
- LAUDER, R. E, *God, Death, Art, Love: The Philosophical Vision of Ingmar Bergman*, New York, Paulist Press, 1989. god.
- LIVINGSTON Paisley, *Art and Intention: A Philosophical Study*, Oxford, Clarendon Press, 2005. god.
- LIVINGSTON, Paisley, *Cinema, Philosophy, Bergman: On Film as Philosophy*, Oxford Press Inc, New York, 2009. god.
- LONG, Robert Emmet., *Ingmar Bergman: Film and Stage*, New York: H.N. Abrams, 1994. god.

- MARION, Jean-Luc, *God Without Being*, preveo Thomas A. Carlson, Chicago, The University of Chicago Press, 1991. god.
- MARKER, Lise-Lone, *Ingmar Bergman: a Life in the Theater*, Frederick J. Marker. Cambridge, Cambridge University Press, 1992. god.
- MARKER, Lise-Lone, *Ingmar Bergman, Four Decades in the Theater*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982. god.
- MING-YUEH WANG, Denise, "Ingmar Bergman's Appropriations of the Images of Death in *The Seventh Seal*", *MEMESAK International Conference*, Seoul, 8. Studeni, 2008. god.
- RUSKIN, John, *Vrednosti*, Kultura, Beograd, 1965. god.
- SIMON, John, *Ingmar Bergman Directs*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972. god.
- SINGER, Irving., *Ingmar Bergman, cinematic philosopher: reflections on his creativity*, Cambridge, London, 2007. god.
- SMITH, Murray, „Film, Art, Argument, and Ambiguity“, u *Thinking Through Cinema: Film as Philosophy*, ur. Smith, Murray, Wartenberg, Thomas E., Malden, MA, Blackwell, 2006. god.
- STEENE, Birgitta, *Ingmar Bergman*, New York, St. Martin's, 1968. god.
- STEENE, Birgitta, *Ingmar Bergman: A Reference Guide*, Amsterdam UP, Amsterdam, 2005. god.
- STEENE, Birgitta, *Film as Doomsday Metaphor: Focus on the Seventh Seal.*, preveli David Kushner and Lars Malmstrom, Englewood, Prentice Hall, 1972. god.
- STEFFLER, Alva William, *Symbols of Christian Faith*, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2002. god.
- STUBBS, John C. "The Seventh Seal." *Journal of Aesthetic Education*, god. 9., br. 2, 1975. god.
- TURKOVIĆ, Hrvoje, *Razumijevanje filma*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988. god.
- YOUNG, Vernon, *Cinema Borealis: Ingmar Bergman and the Swedish Ethos*, David Lewis, New York, 1971. god.

VALDEZ, Earl Allyson, „Silence as the Space for Love: Bergman’s Trilogy and the Absence of God“, *Cinema: Journal of Philosophy and Moving Image*, god. 4. Br. 4., 2013. god.

WARTENBERG, Thomas E., *Thinking on Screen: Film as Philosophy*, London, Routledge, 2007. god.

GOD AND RELIGION ACCORDING TO INGMAR BERGMAN: ALTERNATIVE INTERPRETATION OF THE „RELIGIOUS PHASE“

Abstract

*The subject of this paper is conception of God in the films of Swedish director Ingmar Bergman. Bergman was a declared atheist since he was 8, but the intention of this paper is to explain his religious affinities using his movies, autobiographies and media statements. His so called “Religious trilogy” is the most important in this area, but we shall also discuss his first important movie with religious topic *The Seventh Seal* and mention also *The Virgin Spring*. In this way relevant religious cinematography is expanded to five films which we shall name “Religious phase”. In the article Bergman’s films are put in the context of his entire life and activities what is opposite to individual analyses and interpretations of films. In that way we shall give author’s alternative, integrative thesis according to which Bergman’s religion went through different variations depending on the life phase, but he had a certain form of religion.*

Key words: *Religion, Bergman, film, interpretation, atheism.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 791.43.05:32

791.32.072.3

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

DRAŽEN BARBARIĆ*

POPULARNA GEOPOLITIKA: APOLOGIJA IMPERIJALNE MOĆI FILMSKIM SREDSTVIMA

Sažetak

Autor iz perspektive kritičke geopolitike analizira specifično polje popularne kulture – filmsku industriju, te utjecaj potonje na konstituciju prostornih imaginacija. Unutar okvira popularne geopolitike kinematografija zauzima važno mjesto, stoga se fokus na potonju doima kao važan pokušaj dekonstrukcije mehanizama stvaranja i implementacije geografskih diskursa. U radu se propituje status kinematografije, isključivo američke, unutar geopolitičke mreže moći, dok se analiza filmskih ostvarenja svodi na tri dimenzije: narativnu, vizualnu i personalnu (psihološku). Također, filmska se djela ne promatraju kao pasivni produkti, već kao aktivni i fleksibilni elementi izvršavanja geopolitičke moći, stoga se obrađuju filmovi kao dio širega narativa o ratu protiv terorizma, te filmovi kao subverzivne silnice, tj. oni koji navedeni narativ dovode u pitanje.

Ključne riječi: *kritička geopolitika, popularna kultura, Hollywood, kinematografija nacionalne sigurnosti, politički angažirani filmovi.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

1. Ulazak u postmodernističko razdoblje suvremene geopolitike

Prezrena i odbačena, dva su atributa koja na najbolji mogući način oslikavaju položaj geopolitike u intelektualnoj kulturi Zapada, ali i institucijama moći, tijekom pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Geopolitička reminiscencija toga vremena daje geopolitici nepodnošljivi teret službene nacističke znanosti, unatoč dugoj tradiciji univerzalne političko-ideološke imaginacije prostora. Zanimljivo je da termin u efektivnu uporabu vraća Henry Kissinger kvalitativno ga uklapajući u tadašnju realističku koncepciju popuštanja hladnoratovskih trvenja. Upravo je kroz vizuru realizma, u razdoblju tzv. drugog hladnog rata, geopolitika ponovno zadobila svoje klasične imperijalističke konture i teren je bio i više nego spreman za relevantnu kritičku dekonstrukciju. Iako bi se iz navedenoga dalo zaključiti da se kritička geopolitika¹ pojavljuje u odnosu na klasičnu kao dijalektički par ili kontrapunkt, u biti nije tako. Kritička geopolitika nastoji razornim alatima postmodernizma ogoliti geopolitiku, ali ne u smislu njezina povratka fundamentalnim 'čistim' korijenima jer takvi niti ne postoje, već stvaranja kvalitativno nove analitičke mreže u kojoj će heterogeni spektar prostornih imaginacija zauzeti mjesto kojemu pripada. Ključni predstavnik kritičke geopolitike Gearóid Ó Tuathail o istoj kaže: „Kritička geopolitika je jedna od mnogih kultura otpora Geografiji kao imperijalnoj istini, državno akumuliranom znanju i vojnom oružju. Ona je mali dio mnogo veće dugine borbe za dekolonizaciju naših naslijeđenih geografskih imaginacija tako da druge geografske imaginacije i svjetovi postanu mogući.“² Jedna od ključnih stvari koju kritička geopolitika postiže jest odbacivanje naturalističko-objektivističke nadutosti koji si je predmijevala klasična imperijalna geopolitika.³ Drugim riječima, perspektiva

¹ Taksativno navedene i detaljno opisane teoretske postavke kritičke geopolitike donose: Ó TUATHAIL, Gearóid, *Critical geopolitics: the politics of writing global space*, Routledge, London, 1996., str. 46-47. DALBY, Simon i Ó TUATHAIL, Gearóid, "Introduction", u: DALBY, Simon i Ó TUATHAIL (ur.), *Rethinking geopolitics*, Routledge, London, 1998., str. 2-7.

² Ó TUATHAIL, Gearóid, *Critical geopolitics...*, str. 201.

³ Ó TUATHAIL, Gearóid, „Geopolitical structures and cultures: towards conceptual clarity in the critical study of geopolitics“, u: TCHANTOURIDZE, Lasha (ur.), *Geopolitics: global problems and regional concerns*, Centre for Defense and Security Studies, Winnipeg, 2004.

‘božjeg oka’ ne samo da postaje neupotrebljiva već i ideološki pristrana, spoznani ‘zakoni prirode’ se raskrinkavaju kao čisti mehanizmi određene konstelacije moći, a službene geografije kao tek jedne od mnoštva različitih perspektiva.

Međutim, treba naglasiti da kritička geopolitika odbacuje svaku vrstu ekskluzivnosti, kako epistemološku⁴, tako i povijesno-tradicijsku⁵, te pogotovo zahtjev za jedinstvenom diskurzivnom perspektivom. To otprilike znači da kritička geopolitika, ukoliko ne želi otupiti svoju postmodernističku oštricu, nužno mora percipirati vlastitu analitičku mrežu u terminima homogeno nesvodive heteronomije. Služeći se metaforom Richarda Bernsteina Ó Tuathail i Dalby navode: „Ona je (kritička geopolitika nap. a.) podređena prije nego integrirana skupina promjenljivih elemenata koji se opiru redukciji svođenja na zajednički nazivnik, esencijalnu jezgru ili generički prvi princip.“⁶ Takva mogućnost svođenja udaljava kritičku geopolitiku od premisa vlastitoga nastanka, te vraća u zagrljaj imperijalnim diskursima, koji se, naravno, ovoga puta neće eksplicitno manifestirati.

Upućivanje proučavanja geopolitike na odnose znanje-moć, vjerojatno je najznačajnije epistemološko postignuće u cjelokupnoj povijesti geopolitičke misli. Naime, tek kritičkom refleksijom geopolitičkih koncepcija i aktivnosti otvara se mogućnost kopernikanskoga obrata u geopolitici - svima postaje jasno da cilj geopolitike nije otkrivanje geografsko-determinističkih i socijalno-darvinističkih zakona, već razotkrivanje „uvjeta mogućnosti geopolitičkih istina, znanja i moći.“⁷ Tek pojavom kritičke geopolitike postaje jasno da prostor nije puki prirodno dan objekt nepromjenljivih karakteristika koje su neovisne o mogućnostima ljudske spoznaje, spomenuta nam dokazuje da su geografski diskursi kreirani u specifičnim strukturama odnosa znanje-moć genera-

⁴ Vidi: DITTMER, Jason i GRAY, Nicholas, “Popular geopolitics 2.0: towards new methodologies of the everyday”, *Global Compass*, (2010.), br. 4/11, str. 1664-1677.

⁵ Vidi: Ó TUATHAIL, Gearóid, “Critical approaches to geopolitics”, u: Ó TUATHAIL, Gearóid, *Critical geopolitics...*, str. 112-147.

⁶ DALBY, Simon i Ó TUATHAIL, Gearóid, “Editorial introduction - The critical geopolitics constellation: problematizing fusions of geopolitical knowledge and power”, *Political Geography*, Vol. 15, (1996.), br. 6/7, str. 451-456.

⁷ DALBY, Simon i Ó TUATHAIL, Gearóid, *Introduction...*, str. 7.

tori navedenih prostornih karakteristika i kao takve ih treba raskrinkati. Potonji se zahvat izvršava pomoću dekonstrukcije diskursa koji omogućavaju prostornu praksu, ili je barem naknadno legitimiraju, tako da naposljetku na površinu 'ispliva' specifičan odnos znanje-moć koji im stoji u pozadini. Agnew i Ó Tuathail upozoravaju: „Diskursi nikada nisu statični, već se stalno mijenjaju i bivaju modificirani ljudskim djelovanjem. Učenje o geopolitici u terminima diskursa, stoga, učenje je o socio-kulturnim izvorima i pravilima preko kojih geografije međunarodne politike bivaju napisane.“⁸ Foucaultovski zamah kod navedenih autora posve je očit: „Geopolitika, mi želimo sugerirati, trebala bi biti kritički rekonceptualizirana kao diskurzivna praksa putem koje stručnjaci državičkih vještina 'stavljaju u prostor' međunarodnu politiku na takav način da ju predstavljaju kao 'svijet' kojeg karakteriziraju određeni tipovi mjesta, ljudi i drama.“⁹

2. Diskurzivna podjela geopolitike

Postavlja se pitanje, u kojem se međusobnom odnosu nalaze različiti prostorni diskursi, postoje li među njima suštinske razlike, da li su konstruirani s istim ciljevima, te najvažnije, kako ih efikasno i sustavno proučavati? Upravo su autori kritičke geopolitike, prije svega spomenuti Gearóid Ó Tuathail, sistematizirali suvremene geopolitičke diskurse u tripartitnu podjelu na: formalnu, praktičnu i popularnu geopolitiku. Prije nego što detaljnije budu prikazane potonje važno je ukratko ocrtati cjelokupnu shemu koja navedenoj podjeli prethodi. Ono što se nalazi u temelju svih oblika geografskih diskursa je tzv. geopolitička struktura, povijesno determinirana osnova, uglavnom državno-centralizirane, upotrebe moći pomoću koje se prostorni koncepti konkretiziraju kroz uspostavljanje geopolitičkih poredaka. Sljedeći ključni koncept je geopolitička kultura za koju Ó Tuathail smatra da se odnosi na: „kulturne i organizacijske procese pomoću kojih države kreiraju vanjsku politiku.

⁸ AGNEW, John i Ó TUATHAIL, Gearóid. "Geopolitika i diskurs: praktično geopolitičko shvaćanje u američkoj vanjskoj politici", u: DALBY, Simon, ROUTLEDGE, Paul, Ó TUATHAIL, Gearóid (ur.), *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007., str. 113.

⁹ Isto, str. 112.

Ona je produkt prevladavajućih geografskih imaginacija, partikularne institucionalne organizacije i političke kulture države (uključujući stratešku kulturu) i dugotrajnih geopolitičkih tradicija.¹⁰ Navedeni koncept se može smatrati geografskom komponentom procesa nacionalne samoidentifikacije ili diferencijacije.¹¹ Geopolitička kultura je ideološki amalgam stratifikacije geografskih imaginacija unutar određenoga društva, kojemu mu omogućuju sakralizaciju određenoga prostora, odnosno njegovu metapolitizaciju. Treba napomenuti da geopolitička kultura nema permanentnu formu niti sadržaj, ovisna je o kontekstu unutar kojeg se nalazi, a geopolitičke imaginacije, kao njezine ključne sastavnice, posjeduju mimikrijsku fluidnost kojom stječu socijalnu i političku relevantnost. Iz idejnoga okvira uspostavljene geopolitičke kulture proizlaze geopolitički diskursi koje možemo disperzirati prema spomenutoj tripartitnoj podjeli.

Formalna geopolitika obuhvaća cjelokupnu geopolitičku misao i tradiciju određenoga društva, te se kao takva može smatrati intelektualnim licem kovanice geopolitičke kulture. Klasična formalna geopolitika neprestano tendira i povlađuje imperijalnim zahtjevima mreže moći unutar društva u kojem nastaje, dok s druge strane potpuno „prešućuje odnos geopolitičara kao intelektualaca državnštva sa odnosima moći koji karakteriziraju njihovu zemlju, nacionalnu kulturu i političku ekonomiju.“¹² Ona se hvali vječnim uvidima u zakone prirode, te onemogućava svaki revizionistički zahtjev ili uključivanje različitih perspektiva u geopolitičku tradiciju. Stoga kritička geopolitika poduzima radikalne dekonstruktivističke zahvate kako bi razbila okoštale vrijednosti dotada neupitnih teorija, odagnale fetišizaciju proroštva, te ukazale na plurimorfnost svjetske geografije, ali i geopolitičke misli.

¹⁰ Ó TUATHAIL, Gearóid, *Geopolitical structures...*, str. 85.

¹¹ Primjer analize geopolitičke kulture određene države donose: O'LOUGHLIN, James, Ó TUATHAIL, Gearóid, KOLOSSOV, Vladimir, "Russian geopolitical culture and public opinion: the mask of Proteus revisited", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 30, (2005.), br. 3, str. 322-335.

¹² Ó TUATHAIL, Gearóid, "Understanding critical geopolitics: geopolitics and risk society", u: GRAY, Colin i SLOAN, Geoffrey (ur.), *Geopolitics, geography and strategy*, Frank Cass, London, 1999., str. 111.

Praktična geopolitika se odnosi na institucionalizirane geopolitičke prakse koje za cilj imaju materijalizaciju konkretnih prostornih ciljeva. Umjesto korištenja sveobuhvatnih geopolitičkih doktrina donositelji odluka koriste mnogo manje intelektualno sofisticirane prostorne koncepte. Potonji se apliciraju „uvijek kada žele (donositelji odluka op. a.) stvoriti prostorni smisao svijeta, implicitno koristeći naslijeđene oblike geografskog znanja kako bi uokvirili specifična pitanja i prešutno razvili kulturne geografske diskurse s ciljem objašnjavanja određenih situacija i događaja.“¹³ Ispoljavanje konkretne moći, tj. njezino upisivanje u ideološki kontekst prostora je moment koji praktičnu geopolitiku razlikuje od ostale dvije. Preciznije, niti formalna niti popularna ne posjeduju tako utilitarne, eksplicitne i nerijetko razorne mehanizme ostvarenja kao praktična geopolitika, međutim, ‘snagu mišića’ treba moralno opravdati, a mehanizmi popularne geopolitike su na tom polju izuzetnu djelotvorni i fleksibilni.

Iz samoga naziva je očigledno da pod popularnom geopolitikom podrazumijevamo sve geopolitičke diskurse koji posjeduju kulturološku formu izričaja: televizija, radio, internet, film, strip, glazba, videoigre itd. „Geopolitička moć medija, dakle, ne počiva samo u emitiranju, nego i u načinu na koji su događaji, ljudi i mjesta kontekstualizirani.“¹⁴ Popularna geopolitika prostor smanjuje, naglašava, povećava, reducira, približava, komplicira, udaljava, drugim riječima, čini prostor rekonceptualiziranim prividom s naknadno upisanim normama i karakteristikama, svrhe takvoga djelovanja su mnogobrojne i često nedokučive.¹⁵ Kričička geopolitika se nastoji boriti protiv nametnute simulakrumske nedokučivosti, te stvoriti operacionalne alate kako bi se pozadina popularne geopolitike prikazala u svoj svojoj bijedi impregnirane moći.

¹³ Isto, str. 113-114.

¹⁴ DODDS, Klaus, *Geopolitika*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2009., str. 144.

¹⁵ Analizu interakcije popularne kulture i svjetske politike donose: GRAYSON, Kyle, DAVIES, Matt, PHILPOTT, Simon, “Pop goes IR: researching popular culture-world politics continuum”, *Politics*, Vol. 29, (2009.), br. 3, str. 155-163.

3. Popularna kultura ide u ideološki rat

Medij unutar kojega diskursi popularne geopolitike egzistiraju je popularna kultura sa svim joj pripadajućim segmentima i dimenzijama. Na ovom mjestu je potrebno naglasiti jednu važnu metodološku napomenu, ono što popularnu kulturu razlikuje od tzv. visoke ili narodne kulture, jest masovna dostupnost i konzumacija.¹⁶ Upravo potonja karakteristika pruža popularnoj geopolitici mogućnost širokog utjecaja i suptilnijega ispoljavanja moći.

Jason Dittmer navodi tri ključne tradicije ili preciznije rečeno autore koji su se bavili kritičkom analizom popularne kulture: Frankfurtska škola, Antonio Gramsci i Michel Foucault. Autori Frankfurtske škole, inspirirani marksističkim uvidima, popularnu kulturu smatraju tek elementom nadgradnje društvene osnovice, drugim riječima, ne postoji kulturna bez bazične analize ekonomske osnove društva. Za njih se popularna kultura ogleda u onom što nazivaju 'kulturnom industrijom', koju opisuju kao „monolitni, bezlični element kapitalističke ekonomije koji pomoću zadovoljstva umiruje mase, uzrokujući ignoriranje njihove vlastite otuđenosti i podređenosti.“¹⁷ Mnoge pretpostavke marksističke kritike popularne kulture danas su još aktualnije, čak i među onima koji ne pripadaju marksističkoj tradiciji, jer omogućavaju vjerodostojnu kritiku kapitalistički instrumentalizirane kulturne produkcije kao svojevrsne dimne zavjese iza koje se skrivaju 'krucijalni' životni problemi, ali i mogućnost propitivanja istih. Za razliku od klasičnoga marksizma, Antonio Gramsci ideološku borbu prebacuje s proizvodne na kulturnu sferu društva. Njegova ideja se sastoji u dokazivanju da vladajuća kapitalistička elita nameće vlastitu kulturu kao hegemonsku, te time sprječava radničku klasu u profiliranju vlastite kulture i promjene društveno-klasnih odnosa. Zbog opisane kulturne hegemonije „radnička klasa ne vidi svoj interes, već ga promatra kao podudarnost sa interesom elita.“¹⁸ Michel Foucault, iako s podosta sličnosti s Gramscijem, poima diskurse,

¹⁶ DITTMER, Jason, *Popular culture, geopolitics and identity*, Rowman & Littlefield Publishers, Plymouth, 2010., str. 23-25.

¹⁷ Isto, str. 28.

¹⁸ Isto, str. 30.

ne kao monolitnu lažno nametnutu svijest, već kao specifične rezultate odnosa znanje-moć koji za cilj imaju uspostavu hegemonije značenja. Za Foucaulta diskursi predstavljaju „uvjete mogućnosti socijalnoga i dolaze odasvud. ‘Tko’ u moći i hegemoniji je stoga neodrediv, moć se ne može posjedovati, prisvojiti ili zaplijeniti.“¹⁹ Ovime je zaokružen epistemološki okvir analize popularne kulture, dakle, specifične kulturne diskurse moguće je analizirati kao nadgradnju kapitalističke osnove društva, kao borbu za kulturnu hegemoniju monolitnih ideoloških koncepcija, te kao specifične diskurse koji nisu potkrijepljeni sveobuhvatnim ideološkim hijerarhijama, ali su izdanci određenoga odnosa znanje-moć.

Navedenom okviru valja pribrojiti i agresivnost nacionalnih naracija, koje se manifestiraju kroz najrazličitije oblike popularne kulture, kao primjer će poslužiti analiza američke popularne kulture.²⁰ Potonja analiza pokazuje da se američki patriotizam pretvorio u svojevrsnu verziju militarističkoga kiča, a popularna kultura je tu odigrala ključnu ulogu. Cenzure i šikaniranja umjetnika koji se protive američkim vojnim intervencijama, glazba, moda, sport, emisije za djecu i prije svega film, postali su, ne pomoćni, već sastavni dio mehanizma američke militarističke propagande. „Unutar posljednjeg desetljeća, pop kultura je napadnuta od strane ‘pop torture’, pojma koji opisuje učestalost slika mučenja i nasilja u dominantnoj kulturi.“²¹ Ovome treba nadodati, ne samo da konvencionalna američka popularna kultura doživljava invaziju pop militarizma, već se kao cjelina pretvara u sredstvo promicanja vrijednosti pop torture. Kulturu militarizma možemo odrediti kao „pristup svijetu, u kojem su globalni problemi definirani kao primarno vojni, gdje je prvi odgovor političkog vodstva i djela populacije pribjegavanje sili, te gdje je mjesto ponosa u američkom životu dano vojsci i kulturi nasilja.“²² Pored militarizacije američke popularne kulture, postoji jedna mnogo značajnija odrednica, a to je tendencija ka univerzalizmu iste. „Iako je

¹⁹ DITTMER, Jason i GRAY, Nicholas, *Popular geopolitics 2.0...*, str. 1665.

²⁰ Vidi: SHARP, Joanne, “Publishing American identity: popular geopolitics, myth and The Reader’s Digest”, *Political geography*, Vol. 12, (1993.), br. 6, str. 491-503.

²¹ MARTIN, Geoff i STEUTER, Erin, *Pop culture goes to war: enlisting and resisting militarism in the war on terror*, Lexington Books, Plymouth, 2010., str. 127.

²² Isto, str. 4.

naracija većeg dijela američke popularne kulture nedvojbeno usmjerena na razumijevanje američkog nacionalnog identiteta, pisana je na takav način da reproducira više generički smisao identiteta za konzumaciju unutar globaliziranih medija.²³ Bez obira što se opisane teze odnose prije svega na SAD, moguće je ključne tendencije američke popularne kulture smatrati generičkim karakteristikama.

Ovom konstatacijom postaje moguće otvoriti 'čarobni' svijet koji egzistira unutar popularne kulture, koji je na brojne i neraskidive načine povezan s geopolitičkim koncepcijama i problemima, a čiji se utjecaj na potonje ili prešućuje ili jednostavno ne percipira na odgovarajući način. Riječ je o filmskoj industriji kao značajnom elementu sustava moći, te filmu kao globalnom mediju, čije će reperkusije kroz proučavanje pomoću rakursa kritičke geopolitike u ovom radu biti jasno naglašene i sistematizirane.

4. Filmska industrija kao centar geopolitičke moći

„Od svih umjetnosti, kinematografija je 'najnužnija' za nas.“²⁴ Ne postoji snažniji niti precizniji uvid u snagu kinematografije kao društvene institucije od prethodno navedenoga citata Vladimira Iljiča Lenjina. U fazi tzv. nulte institucije društva,²⁵ čime svakako možemo smatrati postrevolucionarno sovjetsko društvo, vođa revolucionarnih snaga uviđa da kroz filmsku umjetnost 'novokomponirana' normativna struktura društva može pustiti trajne korijene. Kinematografija predstavlja jednako značajnu ideološku funkciju društva kao i sve institucije osnovne društvene strukture, njezin je ideološki potencijal enorman, a kanali izvršavanja moći mnogo suptilniji, stoga i ne čudi da u vrijeme kapitalističke organizacije društvenih odnosa kinematografija ostaje 'najnužnija' od svih umjetnosti.

²³ SHARP, Joanne, "Real geographies of the new world order: patriotism, masculinity and geopolitics in post-Cold War American movies", u: DALBY, Simon i Ó TUATHAIL (ur.), *Rethinking geopolitics...*, str. 154.

²⁴ KRIVAK, Marijan, *Film, politika, subverzija: bilješke o autorskim politikama-poetikama*, Hrvatski filmski savez, Zagreb, 2009., str. 23.

²⁵ ŽIŽEK, Slavoj, *Pervertitov vodič kroz film*, Antibarbarus, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2008., str. 139.

Kinematografija predstavlja određeni virtualni aspekt kolektivnoga uma koji kao takav ima suptilne legitimacijske izvore. Ona je postala „prostor gdje se produciraju zdravorazumske ideje o globalnoj politici i povijesti i gdje se priče o tome što je prihvatljivo ponašanje država i pojedinaca naturaliziraju i legitimiraju. To je prostor gdje se mitovi o povijesti i podrijetlu država predstavljaju populističkoj publici.“²⁶ Ne treba posebno dokazivati da filmska industrija vješto barata onim što Foucault naziva ‘oružjem istine’, te bi bilo posve nezamislivo da osnovne geopolitičke strukture ne inkorporiraju navedenu u vlastitu mrežu moći. Ernest Giglio navodi dvije dimenzije sprege kinematografije i politike: prva se odnosi na potporu određenih filmskih krugova političkim kandidatima u smislu aktivizma i financijskih dotacija, druga dimenzija obuhvaća film kao instrument političke propagande i manipulacije.²⁷ Kao najočitiji primjer nameće se Hollywood, „najsnažnija nacionalna institucija koja je ponudila privatna rješenja za javne probleme.“²⁸ Uz dužno poštovanje ostalim nacionalnim kinematografijama, Hollywood je posebno važan aspekt na koji će se fokusirati daljnja analiza. Iako Hollywood ne treba percipirati kao ideološki monolitnu i potpuno od administracije zavisnu instituciju, već kao konglomerat različitih idejnih, financijskih, političkih i umjetničkih struja, nedvojbene su i snažne veze koje isti posjeduje s američkom administracijom, tako i sa krupnim kapitalom. Sasvim je jasno da se sektor filmske industrije po važnosti i zaradi posve približio vojnoj industriji u SAD-u, stoga ne postoje lažne aure neovisnosti, Hollywood je postao pitanje američkoga prosperiteta, a time i nacionalne sigurnosti.²⁹ Hozić upozorava: „Hollywood nije, predlažem, jednostavno niti propagandni stroj niti epifenomen američ-

²⁶ DODDS, Klaus, “Screening terror: Hollywood, the United States and the construction of danger”, *Critical Studies on Terrorism*, Vol. 1, (2008.a), br. 2, str. 231.

²⁷ GIGLIO, Ernest, *Here’s looking at you: Hollywood, film & politics*, Peter Lang Publishing, New York, 2007.

²⁸ HOZIĆ, Aida, *Hollywood: space, power and fantasy in the american economy*, Cornell University Press, New York, 2001., str. 161.

²⁹ Na vrhuncu Clintonove ere Edward McCracken (predsjednik uprave *Silicon Graphics Inc.* op. a.) je izjavio da je industrija zabave zamijenila vojno-industrijski kompleks kao dominantnu silu u američkoj ekonomiji.

kog imperija. On je, i učestalo je bio, ekonomski prethodnik stvari koje će doći i politički kreator *statusa quo*.³⁰

Povijest suradnje američke administracije i Hollywooda seže još u vremena Drugog svjetskog rata kada su se snimali propagandni filmovi s ciljem legitimacije američkoga sudjelovanja u sukobu i prikazivanja neprijatelja kao moralno i tehnološki inferiornih.³¹ Korist suradnje uvijek je obostrana, primjerice, bez direktnih financijskih potpora službene administracije mnogi filmovi uopće ne bi ugledali svjetlo dana, a posebno je važna tehnološka ovisnost produkcijskih kuća o vojnoj opremi koja se koristi za snimanje.³² Usluge se vraćaju na način da „filmovi koji žele osigurati potporu američke vojske su često politički konzervativni, državno-centrični, i generalno oslikavaju pozitivan imidž vojske.“³³ Točnije, propaganda je pravi naziv usluge koju američka kinematografija vraća ponekad u eksplicitnom, a češće u mnogo suptilnijim formama. Kao što Dodds primjećuje: „filmske korporacije (američke op. a.) posebno su nastojale da opravdaju tvrdnju da se rat vodi dva puta – jednom na bojnopolju, a drugi put na filmu.“³⁴ Hollywood se pri tome kroz svoju povijest koristio tzv. formulom ‘dobroga rata’³⁵ koja uvijek ocrtava događaje i kontekst u manihejskim moralnim kategorijama, pri čemu američka strana predstavlja prosvijećeno dobro, te se bori za interese drugih, koji su nerijetko i nesvjesni američke paternalističke dobrote. Moralna karikiranost definitivno ne pridaje umjetničku ili političku relevantnost takvim filmovima, međutim, uvijek treba imati na umu da su upravo takvi filmovi prvi, ako ne i jedini, prozori u svijet američkim građanima. Među znanstvenicima koji se bave ovim fenomenima uvriježio se naziv ‘kinematografija nacionalne sigurnosti’, koja se svodi na narativno-estetsko opravdanje vanjskopolitičkih koncepcija i djelovanja kojima se ostvaruju službene prostorne imaginacije. U nastavku rada bit

³⁰ Isto, str. XVII.

³¹ Detaljnije o kronologiji sprege Hollywooda i američke administracije u: DODDS, Klaus, *Geopolitika...*, str. 146-155.

³² Vidi: SHAPIRO, Michael, *Cinematic geopolitics*, Routledge, London, New York, 2009., str. 31-32.

³³ DODDS, Klaus, *Screening terror...*, str. 228.

³⁴ DODDS, Klaus, *Geopolitika...*, str. 146.

³⁵ MARTIN, Geoff i STEUTER, Erin, *Pop culture...*, str. 9.

će analizirana djela koja potpadaju pod kišobran kinematografije nacionalne sigurnosti, te ona djela koja se politički angažirano suprotstavljaju istoj.

5. Narativna, vizualna i personalna dimenzija kinematografije nacionalne sigurnosti

Struktura svake filmske pripovijesti zapravo je zasebni svijet, ona otvara uvid u mnoge nedokučive motive, skreće pozornost s naoko dominantnih motiva, ali i govori mnogo više nego što uistinu kaže. Fantazmatska dimenzija filmske naracije ne postavlja sama po sebi utopijske vizije moralnosti, ispravnosti i istinitosti, već otvara distopijsku mogućnost njihove rekonceptualizacije. Primjerice, u zapaženom ostvarenju Christophera Nolana *Vitez tame: Povratak* (2012.) utopijska mogućnost revolucionarnoga prevrata i vizije, ako ne pravednijeg, onda zasigurno neposrednijeg političkog sustava, otvara mogućnost pervertirane distopije toliko puta viđene kroz povijest. Naime, neposredna demokracija i pravedniji redistributivni sustav mogući su jedino u fantazmagorijskom obliku diktature, represije i nezamjenjivoga jamca društvene kohezije, u konkretnom slučaju atomske bombe. O tome se radi kada se spomene fraza o ideologiji koja nije eksplicitno izrečena, izgleda da revolucije u arapskom svijetu, neodoljivo podsjećaju na Nolanovu postapokaliptičnu verziju demokracije, ili nam filmska naracije implicitno to sugerira. Postoje i eksplicitnije verzije spomenute ideologizacije naracije, primjerice, animirani film *Životinjska farma* iz 1954. koji je financiran od strane CIA-e, kako bi se aluzijom na neostvarene ideale boljševičke revolucije moralno-politički degradirao Sovjetski savez.³⁶ Nakon kraha Sovjetskoga saveza nestaje objekt narativne interpolacije zla, te se američka kinematografija suočila sa kontingentnošću mozaika zla, dok su narativni obrasci ostali isti. „Ako zamijenimo imperijalizam globalizacijom, komunizam terorizmom, Vijetnam Afganistanom ili Irakom, dobili smo vrlo sličnu sliku svijeta onoj iz filma.“³⁷ Hollywoodske narativne

³⁶ DODDS, Klaus, *Geopolitika...*, str. 148.

³⁷ KRIVAK, Marijan, *Film...*, str. 60.

obrasce odlikuje arogantna permanentnost i nevjerojatna fleksibilnost za što zasluge pripadaju žanrovskom stereotipiziranju. Posebno značajan teret ideološke borbe iznijeli su, i još uvijek to čine, špijunski i akcijski filmovi, ponekad upitne filmske vrijednosti. Ovi filmovi specifičnog žanra omogućavaju šablonizaciju filmskoga procesa i olakšavaju prijem kod publike, „žanrovski filmovi poput akcijskih trilera slijede određene konvencije i kreirani su sa specifičnim očekivanjima tako da publika unaprijed zna o kakvom filmu će se raditi.“³⁸ Najbolji primjer nam pružaju filmski serijali poput: *Umri muški*, *Ramba* ili *Jamesa Bonda*, jer su naprijed upisane normativno-diskurzivne značajke filma, egzotika konteksta unutar kojega se potonje ispoljavaju čine ih zanimljivima publici i komercijalno uspješnima.³⁹ Treba istaći da čak i nekonvencionalni žanrovski primjeri, poput *World Trade Center (WTC)* Olivera Stonea (2006.) i *Leta 93* Paula Greengrassa (2006.), unatoč svojevrsnoj afektivnoj sublimaciji, terorizam je u drugom planu, a obnova solidarnosti i žrtve pojedinaca u prvom, ne odustaju od moralizirajućega narativa kada se radi o zaštiti ‘američkih ideala’. „Na skriven način, *United 93* i *WTC* pokušavaju čitati katastrofu 11. rujna kao prerušen blagoslov, kao božansku intervenciju odozgo koja nas treba probuditi iz moralnog drijemeža i probuditi najbolje u nama.“⁴⁰ Moralno prikrivanje političkih aporija američke geopolitičke kulture nije niti moguće izvršiti već preko filma, jer Hollywood je „postao fantazija koja sve ostale fantazije čini mogućima“,⁴¹ naravno, pod pretpostavkom da takva vrsta moraliziranja nije ništa drugo doli fantazija.

Pri kritičkoj analizi filmske dimenzije popularne geopolitike ne treba podcijeniti vizualni kontekst unutar kojega se narativna struktura filma odvija. Michael Shapiro naglašava važnost podcijenjene vizualno-estetičke dimenzije „fokus na estetičko umjesto na psihološke subjekte smješta naglasak na slike negoli na filmsku naraciju i premješta analizu filma

³⁸ DODDS, Klaus, *Screening terror...*, str. 228.

³⁹ Analize žanrovskih filmova donosi: DODDS, Klaus, “Screening geopolitics: James Bond and the early Cold War films (1962-1967)”, *Geopolitics*, Vol. 10, (2005.), br. 2, str. 266-289.; DODDS, Klaus, “Gender, geopolitics and geosurveillance in the Bourne Ultimatum”, *Geographical Review*, Vol. 101, (2011.), br. 1, str. 88-105.

⁴⁰ ŽIŽEK, Slavoj, *Pervertitov vodič...*, str. 16.

⁴¹ HOZIĆ, Aida, *Hollywood...*, str. 28.

s osobnih drama prema promjenljivom povijesno-političkom okviru unutar kojeg se drama odvija.⁴² Fokus na estetičko omogućuje uočavanje onoga što Shapiro naziva 'novom nasilnom kartografijom' koja je utemeljena u „povijesno razvijenim, socijalno ugrađenim interpretacijama identiteta i prostora koji konstituiraju okvire unutar kojih neprijateljstva omogućavaju uspon ratu kao javnoj politici.“⁴³ Nasilna kartografija zahtjeva dvostruku prostornu konceptualizaciju, internu - sebstva društva s obzirom na unutarnju heterogenost, te vanjsku u odnosu na ostale identitete koji služe kao referentna pozadina samoidentifikacije. Dodds navodi filmove *Željezni orao* (1985.) i *Mornarički tuljani* (1985.) u kojima se stanovnici Srednjeg istoka prikazuju kao „iracionalni ljudi, demonski nastrojeni i skloni nasilju, naročito kad je riječ o američkom i zapadnom vojnom osoblju i interesima.“⁴⁴ Ne treba zaboraviti činjenicu da su vizualne konture prikazane u filmovima, u biti, najznačajniji geografski uvidi o udaljenim mjestima za dobar dio publike. Zato ne čudi da se instrumentalizirana vizualizacija drugih kao *apriorno* neprijateljskih, derutnih, nelagodno egzotičnih prostora i moralno sumnjivih mjesta ima pogubne učinke za percepciju drugoga u punom spektru njegova identiteta. Primjerice, u filmu *Nestali zarobljenik* Gavina Hooda (2007.) arapski grad je prikazan kao paranoično klaustrofobično mjesto uskih tamnih ulica sa kompliciranim planom grada, teroristička indoktrinacija se doima kao inherentna karakteristika prikazanoga prostora. U filmu *Jaganjci i lavovi* Roberta Redforda (2007.) republikanski senator u jednom dijalogu o kartografskoj reprezentnosti Srednjeg istoka koristi simptomatično redukcionističke etikete nazivajući Irak 'razbijenim', Afganistan 'beznadnim', a Iran 'nuklearnim'.⁴⁵ Zar se time ne potvrđuje teza da vizualnost nikada ne nastaje u ideološkom vakuumu, već je uvijek kulturno posredovana i pažljivo interpretirana?⁴⁶ Stoga je plau-

⁴² SHAPIRO, Michael, *Cinematic geopolitics...*, str. 11.

⁴³ Isto, str. 18.

⁴⁴ DODDS, Klaus, *Geopolitika...*, str. 152.

⁴⁵ DODDS, Klaus, "Hollywood and the popular geopolitics of the war on terror", *Third World Quarterly*, Vol. 29, (2008.b), br. 8, str. 1632-1634.

⁴⁶ HUGHES, Rachel, "Through the looking blast: geopolitics and visual culture", *Geography Compass*, Vol. 1, (2007.), br. 5, str. 978.

zibilan i istovremeno ingeniozan uvid Michaela Shapira koji tvrdi da je „okoliš efektivno tihi glumac s kompliciranim semiotičkim teretom.“⁴⁷ Film Terrencea Malicka *Tanka crvena linija* (1998.) nesumnjivo je najbolji primjer potonjega, Naime, za vrijeme kratke stanke između krvavih borbi redatelj prikazom visoke trave koja se lagano njiše na povjetarcu kao da stvara manihejsku dihotomiju suštine postojanja. Blagotvornost prirode, u kontrastu sa ljudskim razaračkim impulsom, prijekorno promatra ratna zbivanja, ali u vrlo kratkom roku i otrježnjava promatrača, jer su upravo ratni impulsi postali sastavnim dijelom te iste blagotvorne prirode.

Važan doprinos proučavanju psihološke karakterizacije likova u Hollywoodskim filmovima pružila je feministička teorija unutar koje je razvijena teza o ‘remaskulinizaciji’ američke popularne kulture.⁴⁸ Velika većina recentnih filmova koji pripadaju tzv. kinematografiji nacionalne sigurnosti fokusirana je na isticanje izuzetnih individualnih izboja nesebične hrabrosti kod muških likova koji vlastitom žrtvom čuvaju konvencionalno poimanje vrijednosti američkoga života. Naravno, tu se prije svega radi o pripadnicima represivnoga aparata, uglavnom vojnicima, čija se hrabrost stavlja kao kontrapunkt umrtvljenim i nedovoljno fleksibilnim strukturama sustava kojem pripadaju. Remaskulinizacija se sastoji u tome da se „naturalizira reakcija Amerikanaca ili na ulogu herojskih spasitelja (muškarci) ili nervoznih, ali odanih, žena i djece koji čekaju kući vijesti o njihovim zarobljenim muškarcima,“⁴⁹ a najbolji primjer nam pružaju spomenuti *Let 93* i *World Trade Center*. Simon Dalby u analizi ide korak dalje, on primjećuje glorifikaciju ratnika kao takvo-ga, te u huntigtonovskim terminima vidi filmsko manipuliranje likom ratnika, kao najplemenitijega dijela obrane zapadne civilizacije. Uloga filmskih ratnika je dvostruka, a ogleda se u „fizičkoj zaštiti Zapada i istodobnoj zaštiti njegova identiteta, kao skladišta vrlina, od barbarskih prijetnji civilizaciji.“⁵⁰ Problem se sastoji u tome, što nužnost zaštite ci-

⁴⁷ SHAPIRO, Michael, *Cinematic geopolitics...*, str. 139.

⁴⁸ SHARP, Joanne, *Real geographies...*, str. 153.

⁴⁹ DODDS, Klaus, *Hollywood...*, str. 1622.

⁵⁰ DALBY, Simon, “Warrior geopolitics: Gladiator, Black Hawk Down and The Kingdom of Heaven”, *Political Geography*, Vol. 27, (2008.), br. 4, str. 440.

vilizacije podrazumijeva suspenziju civilizacijskoga morala i vrijednosti koje su ugrožene. Moralna snaga ratnika sastoji se u svladavanju takve razdiruće ambivalencije, samo filmski ratnici mogu koristiti nehumane i barbarske metode kako bi vlastitu humanističku civilizaciju spasili od nehumanih i barbarskih prijetnji. Dalby navodi filmove Ridleyja Scotta *Pad crnog jastreba* (2001.) i *Kraljevstvo nebesko* (2005.) u kojima moralno glorificiranje ratnika doseže svoj vrhunac, gotovo u karikirano-sti istih. Međutim, ratnici nikada ne stoje pred bezličnim i neutralnim neprijateljem, glorificiranje ratnika zahtjeva degradaciju protivnika, u pravilu na sličan karikaturlan način. „U najgorim slučajevima (arapski) teroristi su prikazani kao utjelovljenje zla lišeni ljudske empatije za patnje drugih.“⁵¹ Kao takvi su lišeni ljudskosti, „svedeni na razinu gamadi, nametnika kojeg valja istrijebiti. Štakora za kojega je deratizacija čin milosrđa. Tu gdje leži srž svakog etičkog humanitarizma bit ljudskih prava razbija se uvijek na nekom opipljivom čovjeku. Na krvi i mesu.“⁵² U borbi protiv ‘utjelovljenja zla’ sva su sredstva dopuštena, stoga se barbarizam ratnika opravdava kao nužno i neželjeno sredstvo zapadnoga milosrđa.

6. Kinematografski intervencionizam

Nakon terorističkih napada 11. rujna 2001. američka administracija pridobiva čelnike američke kinematografije na uključivanje Hollywooda u (diskurzivni) rat protiv terorizma.⁵³ Rezultat se očitovao na tri načina: određeni filmovi su snimljeni kako bi se pozabavili tematikom nemilih događaja *WTC* (2006.) i *Let 93* (2005.); drugi na izravan ili neizravan način blagonaklono gledaju na američki intervencionizam *Bili smo vojnici* (2002.) i *Suze boga sunca* (2003.); dok je distribucija posljednjih odgođena zbog bojazni od reakcija publike na sadržaj *Kolateralna šteta* (2001.), *Buffalo soldiers* (2002.) i *Mirni Amerikanac* (2002.). Nakon sastanka sa savjetnikom tadašnjega predsjednika Busha Karlom Roveom, predsjed-

⁵¹ DODDS, Klaus, *Screening terror...*, str. 236.

⁵² KRIVAK, Marijan, *Film...*, str. 126.

⁵³ Analizu četiriju dimenzija reakcije Hollywooda na razdoblje nakon 11. rujna donosi: DODDS, Klaus, “Have you seen any good films lately: geopolitics, international relations and film”, *Geography Compass*, Vol. 2, (2008.c), br. 2, str. 482-485.

nik uprave *Američke kinematografske asocijacije* Jack Valenti je izjavio: „Naučili smo iz Vijetnama da je greška ratovati osim ako svi ljudi nisu okupljeni iza vas, a vaši saveznici pored vas.“⁵⁴ Kinematografija je toga trenutka postala sastavnim dijelom mašinerije čija je potka bio rat protiv terorizma. Biti dijelom te mašinerije zahtijevalo je prihvaćanje nametnutih ili samonametnutih ograničenja, kinematografija je pristala biti dijelom iščašene medijske realnosti, negdje između propagande i želje za *statusom quo*. Prostor popularne kulture u SAD u razdoblju nakon terorističkih napada odredila su dva paralelna procesa, „uspon antiintelektualizma i povećano prihvaćanje cenzure unutar medija, kritičke relacije prema vladi su bile žustro, iako ne u potpunosti, suspendirane, a kriticizam ili, ustvari, neovisnost medija je bila kompromitirana na jedinstven način.“⁵⁵ Stvorena je atmosfera kulture straha,⁵⁶ koja je omogućavala konstantnu perpetuaciju političko-moralnog izvanrednog stanja, kako prema unutra tako i prema van. Hollywood je svoj obol dao u konekciji širih slojeva američkoga društva sa redukcionističkom kartografijom rata protiv terorizma. Simplificirano prikazivanje prostora na kojima se odvija ili treba odvijati američka vojna intervencija zasigurno je olakšalo posao službenoj administraciji u pojašnjavanju razloga, načina i mjesta intervencije. Filmska industrija je omogućila veću vidljivost prostorne kompleksnosti diskursa rata protiv terorizma, s druge strane je platila priličnu cijenu – postala je dijelom pop torture.

Drugom stranom, ili naličjem, kinematografskoga intervencionizma možemo smatrati struju politički angažiranih filmova, koji se postavljaju kao dijalektička antiteza konvencionalnom ideološkom sklopu Hollywooda. Sasvim je neupitno da takvi filmovi zrače subverzivnom energijom, međutim, kvaliteta, te javna prodornost su odlike koje determiniraju njihovu distribucijsko-ideološku sudbinu. Žanr politički angažiranoga

⁵⁴ DODDS, Klaus, *Gender...*, str. 108.

⁵⁵ Isto, str. 103.

⁵⁶ Detaljnije o kreiranju kulture straha vidi: BIALASIEWICZ, Luiza i dr, “Performing security: the imaginative geographies of current US strategy”, *Political Geography*, Vol. 26, (2007.), br. 4, str. 409-414.; DALBY, Simon, “Geopolitics and global security: culture, identity and the ‘pogo syndrome’”, u: DALBY, Simon i Ó TUATHAIL (ur.), *Rethinking geopolitics...*, str. 295-314.

filma pruža alternativne narative dotada obrađenih tema, uključuje perspektive obespravljenih i relativizira moralne skrupule konvencionalnih diskursa. Međutim, politički angažirane filmove ne treba idealizirati jer općenito „kinematografija ne može prikazom spriječiti zlo. Ona ga prikazuje, mistificira, nagovješćuje, ali nema snage spriječiti ga, iako ga ponekad sasvim točno predviđa.“⁵⁷ Uvid u nemoć filma pred ‘muzejom stvarnosti’⁵⁸ ne treba shvatiti kao fatalistički moment spoznaje, već kao prihvaćanje njegovih ograničenih mogućnosti. Unutar potonjeg uvida se nalazi film Johna Carpentera *Oni žive* iz 1988. u kojem se stavljanje skrivenih naočala pretvara u prvorazrednu subverziju, jer se kroz njih vidi svijet kakav zaista jest, a ne njegov konstruirani privid.⁵⁹ Zar primjer Carpenterova ostvarenja nije esencija politički angažiranoga filma, prikazivanje svijeta onakvim kakvim bi mogao biti kada bismo ga počeli promatrati kroz nenametnute ideološke ‘naočale’? Naočale nekontaminirane slojevima diskursa popularne kulture, koje otvaraju alternativne vizije svijeta, a postojeće izvrgavaju nemilosrdnoj kritici zdravog razuma. Projekcija opisane subverzije na diskurzivno područje rata protiv terorizma nudi „mnogo kompleksnije razumijevanje geopolitičkog okoliša koji prelazi binarnu logiku ‘rata protiv terorizma’ i demonstrira kako odluke donesene u prostorima političke i korporativne moći imaju dalekosežne posljedice za različite aktere diljem kugle zemaljske.“⁶⁰ Laura Jones izdvaja filmove *Fahrenheit 9/11* Michaela Moorea (2004.) i *Mandžurijski kandidat* Jonathana Demmea (2004.) koji pokušavaju dekonstruirati ustaljeni smjer popularne geopolitike zacrtan nakon terorističkih napada. Doduše, narativna nit obaju filmova dobrim dijelom se oslanja na teorije zavjere, ali inkluzivnost kritičke geopolitike dopušta otvaranje različitih kognitivnih alternativa makar i onih neplauzibilnih. Nevjerodostojnost ili nemogućnost potvrđivanja elemenata teorije zavjere ne smiju umanjiti značaj prikazivanja medijskih mehanizama pu-

⁵⁷ KRIVAK, Marijan, *Film...*, str. 45.

⁵⁸ KRIVAK, Marijan, *Film...*, str. 48.

⁵⁹ ŽIŽEK, Slavoj, *Pervertitov vodič...*, str. 188-190.

⁶⁰ JONES, Laura, “A geopolitical mapping of the post-9/11 world: exploring conspiratorial knowledge through *Fahrenheit 9/11* and the Manchurian Candidate”, *Aether: The Journal of Media Geography*, Vol. 3, (2008.), str. 54.

tem kojih se kultura straha kanalizira i prezentira društvu, što svakako oba filma čine na filigranski precizan način. Bilo bi nepošteno zaobići film Jamesa Camerona *Avatar* (2009.) koji je unatoč svome „blockbusterskom“ karakteru zapravo brutalna kritika kartezijske paradigme zapadne civilizacije u kojoj je okoliš tek sirovina ljudskoga razvoja, a kapitalistički način proizvodnje tek beskrupulozna destruktivna sila. Ovaj film je eksplicitna verzija tzv. „new age“ ideologije koja odbacuje zapadnu civilizaciju zbog otuđenja od iskonskih vrijednosti i zalaže se za povratak prirodi. Njome se pojedinac preko mrežnih sustava uvezuje doslovno s cjelokupnim živim svijetom i na taj način ostvaruje prirodnu harmoniju. Narod *Na'vi* predstavljaju neiskvarenost i umreženost, dok se kroz figuru maskuliziranog bijelog čovjeka oslikava hladna racionalnost zapadne civilizacije i njezini apokaliptični potencijali. Redatelj kroz momente kolonijalnog pristupa prema spomenutom narodu, rasizmu koji se eksplicitno spominje (plavi majmuni koje nije moguće civilizirati), ali i neiskrivene kritike američke vanjske politike (u filmu se narod *Na'vi* napada preventivno, što je otvorena aluzija na službenu Bushevu doktrinu preventivnog napada), zapravo pruža gledateljima fenomenalnu kritiku vremena i prostora u kojem živimo i uloge koju u njima igra zapadna civilizacija, prije svega SAD.

Politički angažirani filmovi, zapravo, obavljaju zadaću kritičke geopolitike, dekonstruiraju hegemonijske diskurse, njihove ogoljene sastavnice denaturaliziraju, te otvaraju prostor konstrukcije kvalitativno novih geopolitičkih imaginacija.

Zaključak

Ukoliko je nakon svega iznesenoga postalo jasno da film nije samo film,⁶¹ cilj ovoga rada je ispunjen. Fokus na izuzetno propulzivnu granu

⁶¹ Peter Sloterdijk uvida da je popularna kultura, posebno filmska industrija, postala ključno mjesto ispoljavanja timotičkih frustracija, stvar je u tome da je nestalo junačko skončanje (*telos* ratnika više nije izvjestan), heroji više ne ostvaruju Božju srdžbu, već pojedinci skončavaju u bezdanu vlastitih poroka (npr. *Requiem za snove* iz 2000.). Ahilejev model nije potpuno nestao, destrukcija osrednjosti je i dalje vrlina, s važnom napomenom, da su junaci i postmoderne orgije nasilja zadobile postljudski karakter (*Terminator* iz 1984., 1991. i 2003., *Transformeri* iz 2007., 2009., 2011. i 2014.). Upravo se zbog toga postmoderni gledatelji

popularne kulture omogućio je jasno povezivanje geopolitičkih koncepcija s imanentnim mu kulturološkim sadržajem, točnije filmskim ostvarenjima. Bilo bi posve neodgovorno zahtijevati obuhvatnu analizu kinematografije kao dijela geopolitičke mreže moći ili detaljno i sistematizirano seciranje filmskih djela kao proizvoda potonje, otvaranje uvida da postoje različite dimenzije utjecaja filma na prostornu imaginaciju zasada se čini adekvatnim postignućem. Uz dužno poštovanje velikim kinematografskim sustavima poput Bollywooda, Nollywooda, kineske ili cjelokupne europske kinematografije, Hollywood se nametnuo kao optimalan referentni okvir analize kao najutjecajniji kinematografski kompleks, a pogotovo zbog njegove neupitne sprege sa političko-korporativnim centrima moći. Naposljetku valja detektirati moment produkcije geopolitičke moći kinematografije, naime, njezin najveći podvig se sastoji u činjenici što je ljude uvjerila u postojanje čiste filmske forme, dok zapravo, film nikada nije samo film, pa čak i kada nas u to želi uvjeriti.

Literatura:

AGNEW, John i Ó TUATHAIL, Gearóid. "Geopolitika i diskurs: praktično geopolitičko shvaćanje u američkoj vanjskoj politici", u: DALBY, Simon, ROUTLEDGE, Paul, Ó TUATHAIL, Gearóid (ur.), *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007.

moraju pripremiti za najrazličitije oblike uništavanja koja ih mogu zadesiti u budućnosti, od prirodnih katastrofa do napada vanzemaljskih stvorenja, filmovi znanstvene fantastike i postapokalipse tu igraju formativnu ulogu. Također, nije nestao niti motiv opterećene prošlosti (bljuvanja srdžbe), horor filmovi se baziraju na neriješenim računima prošlosti, stoga, pojedinac nikada ne može sa spokojem promatrati svakodnevicu jer je ona opterećenjima srdžbama iz prošlosti koje samo čekaju vlastitu erupciju u sadašnjost. Iako je direktno nasilje procesom civiliziranja postalo ukrućeno, regulirano i poprilično reducirano, fantazmatско nasilje koje nas oblikuje preko filmske produkcije postalo je najpropulzivnije područje primjene ljudske imaginacije. Stoga se postmoderni čovjek suočava s mračnom prošlošću koja svakog časa može eskalirati, s prosječnom sadašnjošću (različitih nejunakčkih opasnosti) i povremenih iskakanja Ahilejevskih posthumanih junaka, te kontingentnom budućnošću katastrofe (uglavnom samoskrivljenom). Detaljnije o odnosu popularne kulture i nasilja u: SLOTERDIJK, Peter, „Slike nasilja – nasilje slika: od antičke mitologije do postmoderne slikovne industrije“, *Europski glasnik*, (2005.), br. 10, str. 541-552.

- BIALASIEWICZ, Luiza i dr, "Performing security: the imaginative geographies of current US strategy", *Political Geography*, Vol. 26, (2007.), br. 4, str. 405-422.
- DALBY, Simon i Ó TUATHAIL, Gearóid, "Editorial introduction - The critical geopolitics constellation: problematizing fusions of geopolitical knowledge and power", *Political Geography*, Vol. 15, (1996.), br. 6/7, str. 451-456.
- DALBY, Simon i Ó TUATHAIL, Gearóid, "Introduction", u: DALBY, Simon i Ó TUATHAIL (ur.), *Rethinking geopolitics*, Routledge, London, 1998.
- DALBY, Simon, "Geopolitics and global security: culture, identity and the 'pogo syndrome'", u: DALBY, Simon i Ó TUATHAIL (ur.), *Rethinking geopolitics*, Routledge, London, 1998.
- DALBY, Simon, "Warrior geopolitics: Gladiator, Black Hawk Down and The Kingdom of Heaven", *Political Geography*, Vol. 27, (2008.), br. 4, str. 439-455.
- DITTMER, Jason, *Popular culture, geopolitics and identity*, Rowman & Littlefield Publishers, Plymouth, 2010.
- DITTMER, Jason i GRAY, Nicholas, "Popular geopolitics 2.0: towards new methodologies of the everyday", *Global Compass*, (2010.), br. 4/11, str. 1664-1677.
- DODDS, Klaus, "Screening geopolitics: James Bond and the early Cold War films (1962-1967)", *Geopolitics*, Vol. 10, (2005.), br. 2, str. 266-289.
- DODDS, Klaus, "Screening terror: Hollywood, the United States and the construction of danger", *Critical Studies on Terrorism*, Vol. 1, (2008.a), br. 2, str. 227-243.
- DODDS, Klaus, "Hollywood and the popular geopolitics of the war on terror", *Third World Quarterly*, Vol. 29, (2008.b), br. 8, str. 1621-1637.
- DODDS, Klaus, "Have you seen any good films lately: geopolitics, international relations and film", *Geography Compass*, Vol. 2, (2008.c), br. 2, str. 482-485.
- DODDS, Klaus, *Geopolitika*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2009.

- DODDS, Klaus, "Gender, geopolitics and geosurveillance in the Bourne Ultimatum", *Geographical Review*, Vol. 101, (2011.), br. 1, str. 88-105.
- GIGLIO, Ernest, *Here's looking at you: Hollywood, film & politics*, Peter Lang Publishing, New York, 2007.
- GRAYSON, Kyle, DAVIES, Matt, PHILPOTT, Simon, "Pop goes IR: re-searching popular culture-world politics continuum", *Politics*, Vol. 29, (2009.), br. 3, str. 155-163.
- HOZIĆ, Aida, *Hollywood: space, power and fantasy in the american economy*, Cornell University Press, New York, 2001.
- HUGHES, Rachel, "Through the looking blast: geopolitics and visual culture", *Geography Compass*, Vol. 1, (2007.), br. 5, str. 976-994.
- JONES, Laura, "A geopolitical mapping of the post-9/11world: exploring conspiratorial knowledge through Fahrenheit 9/11and the Manchurian Candidate", *Aether: The Journal of Media Geography*, Vol. 3, (2008.), str., 37-57.
- KRIVAK, Marijan, *Film, politika, subverzija: bilješke o autorskim politikama-poetikama*, Hrvatski filmski savez, Zagreb, 2009.
- MARTIN, Geoff i STEUTER, Erin, *Pop culture goes to war: enlisting and resisting militarism in the war on terror*, Lexington Books, Plymouth, 2010.
- O'LOUGHLIN, James, Ó TUATHAIL, Gearóid, KOLOSSOV, Vladimir, "Russian geopolitical culture and public opinion: the mask of Proteus revisited", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 30, (2005.), br. 3, str. 322-335.
- SHAPIRO, Michael, *Cinematic geopolitics*, London, New York, Routledge, 2009.
- SHARP, Joanne, "Publishing American identity: popular geopolitics, myth and The Reader's Digest", *Political geography*, Vol. 12, (1993.), br. 6, str. 491-503.
- SHARP, Joanne, "Real geographies of the new world order: patriotism, masculinity and geopolitics in post-Cold War American movies", u:

- DALBY, Simon i Ó TUATHAIL (ur.), *Rethinking geopolitics*, Routledge, London, 1998.
- SLOTERDIJK, Peter, „Slike nasilja – nasilje slika: od antičke mitologije do postmoderne slikovne industrije“, *Europski glasnik*, (2005.), br. 10, str. 541-552.
- Ó TUATHAIL, Gearóid, *Critical geopolitics: the politics of writing global space*, Routledge, London, 1996.
- Ó TUATHAIL, Gearóid, „Understanding critical geopolitics: geopolitics and risk society“, u: GRAY, Colin i SLOAN, Geoffrey (ur.), *Geopolitics, geography and strategy*, Frank Cass, London, 1999.
- Ó TUATHAIL, Gearóid, „Geopolitical structures and cultures: towards conceptual clarity in the critical study of geopolitics“, u: TCHANTOURIDZE, Lasha (ur.), *Geopolitics: global problems and regional concerns*, Centre for Defense and Security Studies, Winnipeg, 2004.
- ŽIŽEK, Slavoj, *Pervertitov vodič kroz film*, Antibarbarus, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2008.

POPULAR GEOPOLITICS: APOLOGY OF IMPERIAL POWER WITH CINEMATIC MEANS

Abstract

The author analyzes the specific field of popular culture - the film industry, from the perspective of critical geopolitics, and the impact of the latter on the constitution of spatial imagination. Within the framework of the popular geopolitics cinematography occupies an important place, hence the focus on the latter appears as an important attempt to deconstruct the mechanisms of creation and implementation of geographic discourse. This paper examines the status of cinematography, exclusively American, within the geopolitical power networks, while the analysis of films is reduced to three dimensions: narrative, visual and personal (psychological). Moreover, the films are not seen as passive products, but as an active and flexible execution elements of geopolitical power, hence the films are processed as a part of a broader narrative of the war against terrorism, as well as subversive forces, i.e. those questioning the mentioned narrative.

Key words: *critical geopolitics, popular culture, Hollywood, cinematography of national security, politically engaged films.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 392.51"19/20"
392.51(497.6)"20"(047)
PRETHODNO PRIOPĆENJE

DANIJELA UCOVIĆ*

KIČ I KONZUMERIZAM U SUVREMENIM SVADBENIM OBIČAJIMA – NAVIKA ILI POTREBA?

Sažetak

Svadbena slavlja su kombinacija nasljeđa i trenda, ukusa i neukusa, balkanskog i zapadnog, skupog i jeftinog. Kao takva upravo zrcale situaciju u kojoj se danas nalaze stanovnici zemalja bivše Jugoslavije. Procijep između navika, kapitalizma i socijalizma te sve kulturološke neuravnoteženosti i neshvatljivosti dolaze do izražaja u narodnim slavljima. Zbog prenapregnutosti između spomenutih razlika i komična su i tragična. S tradicionalnog stajališta ona se dubinski mogu razumjeti, ali isto tako sa suvremenog stajališta lako mogu biti neopravdana. Razmatranje kiča u svadbenim proslavama i degeneriranim tradicijskim običajima, vrlo lako za sobom povlači sumnju u postojanost i iskrenost suvremenog bračnog odnosa. Popularna kultura koja potencira jeftini glamur, jedno od najboljih uporišta našla je u svadbenim slavljima te zbog toga, takva, prvenstveno narodna veselja, sve manje imaju notu iskrenosti, ozbiljnosti i ugode. Rad se bavi analizom općepoznatog i neprecizno definiranog problema, a to je iznimna neusklađenost između poimanja i mišljenja o suvremenim svatovima i njihovog krajnjeg realiziranja. Zaključci su izvedeni na osnovi očitavanja rezultata ankete koja je imala deset pitanja, a provedena je na 240 ispitanika slučajnog odabira bez ciljane dobne ili spolne skupine.

Ključne riječi: *svadba, kič, konzumerizam, popularna kultura, suvremeni svadbeni običaji, tradicija, vjenčanja.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Kič kao antropološki fenomen uvjetovan društvenom i ekonomskom realnošću iznimno se dobro razvija u plateniku popularne kulture i kapitalizma. Skoro da ne postoji ljudska djelatnost u kojoj se kič nije uvriježio, no od mnogobrojnih lica, naličja i medija svoj specifikum dao je u punom sjaju u suvremenim svadbenim običajima. U radu „Kič u suvremenim svadbenim proslavama i običajima“¹ analiziran je pojam kiča od etimologije, nastanka, razvoja, trenutačnog djelovanja i detektiran je kao zvijezda vodilja u suvremenim svadbenim običajima. U neobveznim, kuloarskim razgovorima lako se zaključuje da su ljudi umorni od svadba i obveza koje one sa sobom nose jer o njima govore s antipatijom, malodušnošću pa i mrzovoljom. Ipak, nadaleko popularni „hercegovački svatovi“ čije je sve češće glavno obilježje degutantno miješanje popularnog i tradicionalnog, veliki broj uzvanika (od nekoliko stotina pa do tisuću), nasuprot kuloarskim „pričama“ još uvijek održavaju svoj renòmë. Upravo se i u tome vidi još jedna manifestacija laži, privida, prijetvornosti i manipulacije, tj. kiča.

Zbog disbalansa između mišljenja, govorenja i djelovanja, proveden je upitnik koji je imao zadatak razjasniti izrazitu, gore spomenutu neharmoničnost te je sami cilj istraživanja bio ustvrditi metodološkim i egzaktnim putem točnost pretpostavki. Očekivalo se da će rezultati istraživanja, tj. provedene ankete ukazati na većinsko neodobravanje svadbenih navika, ali s druge strane na njihovo uhodano i gotovo hipnotizirajuće ispunjenje u popularnoj formi. Kao rezime očekivanja koje se trebalo potvrditi anketom citirat će se mišljenje jednog od ispitanika: „Sve ovisi o tome kakvi su mlada i mladoženja. Naravno da ima puno kiča i krkanluka, ali ja osobno sam u životu bio u mnogo više ‘pristojnih’ i ‘normalnih’ svatova u kojima sam se super zabavio i u kojima mi je bilo iznimno drago što sam otišao“.

¹ UČOVIĆ, Danijela, „Kič u suvremenim svadbenim proslavama i običajima“, u *Status*, Udruga građana „Dijalog“, Mostar, br. 17, 2014. god. str. 253.

1. Kič i kič u suvremenim svadbenim običajima

Razvojem industrijalizacije, pojavljivanjem predmeta masovne proizvodnje na tržištu u 19. st., otvaranjem škola koje su mogli pohađati ljudi iz svih slojeva društva, težnja da se nekvalitetnim materijalima proizvode predmeti koji će sličiti na poznata umjetnička djela, minhenški trgovci skovali su izraz *kitschen* (*kitsch*) koji opisuje nagomilavanje otpada ili stilski mijenjan namještaj.²

Kič je opozitan visokoj umjetnosti i propagira lažnu estetiku. Zbog toga, estetika se svodi na prosječnost, masovnost i postaje banalna u beskrajnoj težnji za dopadljivošću. Prisutan je uvijek i svuda te je kao refleksija laži i težnje za prividnom kvalitetom u zapadnoj civilizaciji danas gotovo nemoguće pronaći ljudsku djelatnost koju on nije dotaknuo. Kič ima zadatak preraditi već poznate i stare motive i dati im novi, glamurozni stil. U knjizi „Fenomenologija kiča“ Ludvig Gic prikazuje svijet kiča kao koncept u kojem vladaju umanjene, sentimentalnost, sladunjavost, ljepljivost, imitacija. Manipulacija medijima i marketingom dovela je preko popularne kulture kič do svog usijanja. Ljudima se sugeriraju njihove želje i misli te se kičem potiče kultura potrebitosti i konzumerizam. Konzumerizam nosi kič kao najznamenitiji orden te se marketingom nameće uvjerenje da se kupljenim predmetima gradi autonomija, individualnost i identitet pojedinca. Sve to uvjetovano je društvenim i ekonomskim stanjem neke zajednice te se kroz matricu popularnog razvija potrošačka strategija, a hramovi takvih uvjerenja su veliki prodajni centri. „Prije svega, to su pitanja značaja šoping-centara, raznih mallova, potrošačkih teritorija koji predstavljaju ultimativna mjesta realizacije potrošačkih praksi i rituala kupovanja, zatim socijalni, kulturni i gospodarski aspekti konzumerizma u kontekstu postsocijalističkih, takozvanih tranzicijskih društava, te promišljanja suvremenih antipotrošačkih taktika i praksi koje se većinom artikuliraju unutar aktualnih alterglobalizacijskih pokreta“³.

² BOŽOVIĆ, Ratko, *Stranputice kiča*, u *Sociološka luča* III, Nikšić, br. 2, 2009. god. str. 3.

³ HROMADŽIĆ, Hajrudin, *Konzumerizam, Potreba, životni stil, ideologija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008. god. str. 8.

Kičom koordiniraju: princip neadekvatnosti, princip kumulacije ili nagomilavanja, princip sinestezijske percepcije, princip osrednjosti i princip komfora.⁴ Nositelj ovih principa je, po Hermanu Broschu, kič-čovjek ili kičlija. On je razjedinjen između „niskog kiča“, koji karakterizira vulgarna i hiperbolizirana interpretacija primarnih ljudskih potreba, i „visokog kiča“, koji glumi profinjenost visoke kulture i temelji se na eskapizmu u stilove ili prošla vremenska razdoblja.⁵

Nakon rata u republikama (sada državama) bivše Jugoslavije, došlo je do specifičnog procijepa u kojem su se pomiješali životni stilovi, modernističko i ruralno, kao npr. u glazbi miješanje folk-melodija s elektroničkim *betaovima* koje daje *turbofolk*, a sve to je dobra platforma za stvaranje *neofolka*.⁶ Novo se prilagođava nekoj rakijaško-folklornoj razini.⁷

U suvremenim svatovima, ovisno o slučaju, mogu se naći svi navedeni aspekti kiča i sve što prati tu pojavu. Potpuno logično, u podijeljenom društvu i kolektivnoj svijesti najviše se zrcali i podijeljenost u realiziranju svatova. Iako su vezani uz tradiciju, ljudi podjednako hrle u laki i blještavi zagrljaj pop kulture. Kako se istinski čeka ostvarenje „najvažnijeg dana i čina u životu“ te se sa snažnom vjerom „dok nas smrt ne rastavi“ ulazi u brak, podjednako lako se nakon nekoliko prepreka izlazi iz svadbene bajke i vječite ljubavi što je za 21. stoljeće u potpunosti opravdano.

Ako je kič laž, insinuiranje nedostignutog, neiskreno izvršavanje forme, djelo „po traci“, onda se umnogome to može dijagnosticirati u suvremenim svadbenim običajima. Na teritoriju Balkana u suvremenosti, većinski postoje dvije vrste svadbi. Jedne su one koje kičificiraju narodne običaje i tradiciju koji su nastali u višestoljetnom djelovanju nekog roda, plemena ili društva. Takvi običaji iznjedreni iz narodne kulture su u trenutku stvaranja imali svoje magijsko značenje, logičnost, poštivanje i

⁴ MOLES, Abraham, *Kič – umetnost sreće*, Gradina, Niš, 1973. god. str. 22.

⁵ DORFLES, Gillo, *Kič – antologija lošeg ukusa*, Golden marketing, Zagreb, 1997. god. str. 48.

⁶ DRAGIČEVIĆ-ŠESTIĆ, Milena, *Neofolk kultura: Publika i njene zvezde*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1994., str. 14.

⁷ LUKETIĆ, Katarina, *Balkan: od geografije do fantazije*, Algoritam, Zagreb, Mostar, 2013. god. str. 402.

duboko uvjerenje te su kao takvi pokazivali kolektivnu svijest određene zajednice. „Kako su i danas običaji neizbježni dio skupnih (narodnih) veselja, podrazumijeva se da prate i većinu vjenčanja. No kako to prirodnim tijekom biva, promjena ambijenta u kojem se običaji odvijaju, vrijeme u kojem se događaju te svrha zbog kojih se obnašaju se poprilično promijenila. Oni nisu doživjeli metamorfozu iz jednog u drugi, već su se stopili s popularnom, tj. kulturom mase koja je u svojoj biti potpuno različita od narodnih običaja. Oni se upražnjavaju ili iz dužnosti prema nasljeđu ili zato što stariji članovi obitelji smatraju da to tako treba „uraditi“ pa to sve skupa može djelovati poput besmislenog teatarskog čina u kojem glumci nisu savladali tekst i kretanje po sceni. Upravo se na svadbama najčešće vidi miješanje starih običaja s trendovima popularne kulture koji zbog toga postaju samo dio ispisanog i satnicom određenog programa kojim se mora odvijati igrokaz.“⁸ To su: kupovina mlade, kuhanje ili kušanje juhe/čorbe, bacanje jabuke preko krova kuće, valjanje muškog djeteta preko kreveta, običaj u kojem mladenka treba zgaziti supruga nakon sklapanja braka kako bi prizvala vladajuću snagu u zajednici na svoju stranu ili obrnuto itd.

Druge vrste, sve češće zvane „ljepše svadbe“ se u biti odmiču od tradicionalnog, zaziru od ruralnog i poništavaju lokalne običaje. Zbog toga, njihovi organizatori nalaze uzore u niskobudžetnim holivudskim filmovima⁹, bježe u manire američke pop-kulture, a sve kako bi izbjegli bizarne običaje seoskih zajednica.¹⁰ Takve svadbe slične novogodišnjem programu punom zabavnih i veselih aktivnosti u kojima sudjeluju mlađi uzvanici: hvatanje kravate, traženje podvezice, prvi plesovi, ispijanje šampanjca, bacanje buketa. Pripreme za svatove traže vrijeme, strpljenje i novac. U proteklih desetak godina na tržištu su se pojavile agencije koje organiziraju vjenčanja i koje vode uglavnom samoprozvani stručnjaci

⁸ UCOVIĆ, D., *nav. dj.*, str. 256.

⁹ U Americi je od 1991. do 1998. godine Hollywood iznjedrilo nekoliko filmova o vjenčanjima koji su doživjeli enormni uspjeh: *The Birdcage*, *The Wedding Banquet*, *Father of the Bride*, *Four Weddings and a Funeral*, *Muriel's Wedding*, *My Best Friend's Wedding*, *In & Out*, *Polish Wedding*, and *The Wedding Singer*, a od 1890. do 1999. godine snimljeno je više od 200 filmova koji u naslovu imaju naziv "vjenčanje" ili "mladenka".

¹⁰ UCOVIĆ, D., *nav. dj.*, str. 258.

za *evente* te koordiniraju programom i detaljima vjenčanja, sajmovi vjenčanja koji traju i po više dana te se na njima može vidjeti predstavljen široki dijapazon artikala i tvrtki: vjenčalice, odijela, limuzine, agencije koje uređuju kuće ili stanove mladenaca, dizajniraju dvorane, studija za cvjetno aranžiranje, fotografski studiji, plesne škole (koje obučavaju mladence plesu i prave koreografiju za njihov prvi zajednički ples), saloni ljepote, frizerski saloni te razni savjetnici za pozivnice, darove, presvlačenje i sve vrste aranžiranja. Tu su i mrežni izvori - internetske stranice¹¹ koji zadaju trend, prate tržište i nove glamurozne kolekcije te u skladu s tim prave ponudu pa sugeriraju vjenčalice, haljine za kume, odjeću za muškarce, restoranske ponude, svadbene salone, glazbene bendove, cvijeće, catering, slastice, frizerske salone, kozmetičke usluge, nakit, šatore, automobile, namještaje, rasvjete, dimne efekte, agencije za vjenčanje, foto i video studija. U jednom dnevnom listu izašao je članak koji daje savjete budućoj mladenki prilikom kupnje ili najma vjenčalice s naslovom: „Cijena jest bitan čimbenik pri izboru, ali ne treba biti jedini“. Tekst zadaje točno 40 pitanja koje mladenke trebaju pitati salone vjenčalice prilikom iznajmljivanja iste, a sve kako bi se „ogradile od svih nepredviđenih situacija i kako bi bile mirne i sigurne.“¹² Isti je list objavio dvostrani tekst (preuzet s već gore spomenute internetske stranice) s nazivom: „Informirajte se i napravite vjenčanje baš po vašoj mjeri! „u kojem“ stručnjaci savjetuju što su vodeći trendovi, kako naručiti pojedinu uslugu i zašto nekome darovati povjerenje...“¹³. Uvod članka govori o tome kako je vjenčanje najveći događaj u životu i kako treba prvo prikupiti sve informacije na tržištu pa tek onda krenuti u ostvarivanje vjenčanja. Upravo zbog ovakvih konzumerističko-medijskih manipulacija, mladenci se trude stvoriti drukčije vjenčanje od nekog već viđenog jer ono govori o njihovom stilu, razmišljanju, modi koju slijede i posebnosti koje prati njihovo slavlje. Zato spomenuti članak sugerira: darove koji novi bračni par treba darovati uzvanicima i prijateljima pod naslovom: „Budite originalni mladenci“, old-timere kao izraz poseb-

¹¹ <http://www.bh-vjencanje.com/>, 9.8.2014.

¹² Dnevni list, Mostar, (22.6.2014.) str. 26.

¹³ Dnevni list, Mostar, (3.8.2014.) str. 24.-25.

nosti ili luksuzne limuzine, svadbene vatromete „i za 500 KM“, bukete za mladenke od božura, karanfila i hortenzija, tortu već od 200 KM i golubove koje mladenci u znak mira, ljubavi i poštovanja puštaju nakon vjerskog obreda vjenčanja.

Suvremene svadbene proslave često su vrlo dobar primjer kiča i konzumerizma gdje se *homo consumansu* nameće odluka kupnje, potreba za njom te se i programira zastarijevanje svih trendova ili proizvoda.¹⁴ Profesor sociologije Chrys Ingraham u svojoj knjizi „Bijela vjenčanja: Romansirana heteroseksualnost u popularnoj kulturi“ detaljno objašnjava kako su snažan odjek na američko društvo (svatko u svom vremenu) imala vjenčanja kraljice Elizabete II. i princa Philipa, princeze od Monaka Grace Kelly i princa Rainera III., princeze od Walesa Diane Spencer i princa Charlesa te su budući mladenci sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća trošili u prosjeku po 20.000 američkih dolara za svadbenu slavlje.¹⁵ Dolaskom kapitalizma i razvojem popularne kulture, slične, bajkovite svadbe, sve češće se mogu vidjeti na teritoriju Balkana. Ono što je simptomatično i zanimljivo za ovu regiju je da ljudi, pogotovo mladi, često govore o tome koliko ne vole svadbe. Mlade bračne parove obitelj „pritiska“ da naprave zabavu preko koje će se moći vratiti „Kredit Jabuka“, ugostiti susjede, stare prijatelje, bližu i dalju rodbinu. Iako se sve češće tome opiru budući supružnici ipak pristaju na salonska vjenčanja kako bi „umirili“ rodbinu i stekli materijalnu osnovu za početak života te se to kao takvo može razumjeti. Međutim, uzvanici na vjenčanjima uglavnom govore o nezainteresiranosti za zabavu na koju se trebaju odazvati, kritiziraju jelovnike, glazbu, uzvanike, smatraju to gubljenjem vremena, novca i nepotrebnim trošenjem vitalne energije. Ipak, odazivaju se, kupuju posebnu odjeću i obuću, zadužuju se, dame posjećuju salone ljepote, provjeravaju listu ostalih uzvanika, a sve to jer su vjenčanja u regiji najistaknutiji društveni događaj. Za standardni novčani iznos koji se daje mladencima, uzvanici su tu večer jeli i pili,

¹⁴ GALOVIĆ, Milan, *Moda, zastiranje i otkrivanje*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001. god. str. 77.

¹⁵ INGRAHAM, Chrys, *White Weddings: Romancing Heterosexuality in Popular Culture*, Routledge, London, New York, 2008. god. str. 14.

darovali supružnike, plesali, sreli članove obitelji ili prijatelje i pokazali se u svom zanosnom *outfitu*. Iako nisu bili entuzijastični prije odlaska na zabavu, uzvanici uglavnom u boljem raspoloženju odlaze iz dvorane, zahvaljujući mladencima uz redoviti komentar „kako je to najbolje vjenčanje na kojem su bili“.

Kako bi se ovakva dvojnost pokušala ustvrditi i razjasniti te kako se ne bi zaključivalo na osnovi subjektivnih zapažanja ili iskustava provedeno je ispitivanje u vidu anketa.

2. Metodologija i rezultati ispitivanja

Istraživanje je provedeno u vidu upitnika, tj. ankete. Anketa je sadržala 10 pitanja - čestica od čega je pet pitanja bilo pozitivno orijentirano, a pet negativno. Odgovori na pitanja su se vrednovali ocjenjivanjem od 1 do 5, od potpuno negativnog do potpuno pozitivnog stajališta.

Prilikom istraživanja nije postojala ciljana skupina te se nije pretendiralo na određenu dob, obrazovanje, status ili spol. Ispitanici su birani slučajnim odabirom te su u anketi koja je ispisana na jednoj stranici lista papira A4 mogli napisati i komentar ili mišljenje o samoj temi istraživanja. Parametri koji su uzimani pri svakom uzorku su: spol, godine i bračno stanje. Odgovore na postavljena pitanja dalo je 240 ispitanika od čega su 154 ženskog, a 86 muškog spola. Najstariji ispitanik/ca ima 69 godina, dok najmlađi/a ima 18 godina.

Prikupljeni podaci analizirani¹⁶ su u statističkom programu SPSS¹⁷ inačica 20.0. te su pored brojčanih i tabličnih dobiveni i grafički rezultati.

Na prvo pitanje: **Volite li običaje u suvremenim svatovima?**, 53 ispitanika su napisala da ne podnose, 47 da im se ne sviđa, 50 je indiferentno, 74 voli običaje u suvremenim svatovima, dok je 16 oduševljeno. Iz toga se zaključuje da je 41,7% ispitanika odgovorilo negativno, a 36% pozitivno. No postotak od 20% indiferentnih smatra se velikim. Također, kod analize ovog odgovora iznenađuje zaključak da više ne vole svatove

¹⁶ Zahvaljujem kolegicama Maji Pandži i Marijani Barišić sa Studija psihologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru koje su mi pomogle pri očitavanju i analizi dobivenih rezultata.

¹⁷ Statistical Package for the Social Sciences - SPSS Statistics, IBM Corporation.

žene (71 žena izjasnila se negativno) nego muškarci (29 muškaraca se izjasnilo negativno).

Na drugo pitanje: **Smatrate li da su pripreme za svatove konzumerizam?**, negativno su odgovorila 34 ispitanika, 39 nije imalo stav dok je pozitivno odgovorilo 167, što znači da 69,6% ispitanika vidi konzumerističke elemente u suvremenim vjenčanjima.

Treće pitanje: **Smatrate li da treba mijenjati svadbene običaje?**, se nastavlja u sličnom ritmu. Negativno su odgovorila 72 ispitanika, 53 nije imalo stav, dok je pozitivno odgovorilo 115, što znači da 48% ispitanika smatra kako treba nešto promijeniti, a 22,1% nema mišljenje.

Četvrto pitanje: Što mislite o svadbenim salonima?, ukazuje na to da 36% posto ispitanika voli svadbene salone, dok ih je 32,5% indiferentnih. Negativno su odgovorila 74 ispitanika, 78 nije imalo stav, dok je pozitivno odgovorilo 88.

Peto pitanje: **Smatrate li da su svadbene proslave pretjerane?**, donosi potpuno jasan stav većine. Naime, 182 ili 75,8% ispitanika smatra da su svadbe pretjerane, dok njih 33 ima negativan odgovor.

Na šesto pitanje o glazbi: **Smatrate li da bi svadbe bile dosadne bez narodne glazbe?**, negativno je odgovorilo 114 ispitanika, 23 nije imalo stav, dok je pozitivno odgovorilo 93, što znači da 47,6% ispitanika smatra da svadbe ne bi bile dosadne ako bi se isključio element narodne glazbe (mislilo se na turbofolk glazbu).

Sedmo pitanje: **Raduju li vas odlasci u svatove?**, donosi kontradiktoran i podijeljen odgovor. Negativno je odgovorilo 97 ispitanika, 44 nije imalo stav, dok je pozitivno odgovorilo 99, što znači da skoro isti postotak ispitanika raduje i deprimira odlazak u svatove. S više kategoričnosti u svojem stavu i odgovoru su bili ispitanici koji su imali negativan odgovor, čak 62 se izjasnilo da ne podnosi odlaske u svatove, dok ih je 33 oduševljeno. Ovo pitanje je izrazilo podijeljenost u odgovorima.

Kada je riječ o materijalnom dobitku mladenaca, odgovarajući na osmo pitanje: **Smatrate li da je materijalni dobitak krajnji cilj svatova?**, 92 ispitanika su odgovorila negativno, 111 je napisalo kako smatra da je dobitak cilj svadbenih zabava, dok 37 njih nema stav.

Deveto pitanje: **Smatrate li kršenjem tradicije ako se u brak uđe bez uobičajene svadbe?**, izrazilo je mogućnost da ljudi počnu mijenjati navike u skladu sa svojim razumijevanjem ili stilom i da se odvoje od tradicije ako za to imaju potrebu pa je 171 ispitanik odgovorio negativno, 38 je napisalo kako smatra da je to kršenje tradicije cilj, dok njih 30 nema stav.

Pitanje kojim se zaokružuje anketa, deseto pitanje: **Smatrate li da su svadbe potrebne, zabavne i pozitivne?**, donosi neočekivan odgovor u odnosu na prethodne. Više od pola, 124 ispitanika odgovorila su pozitivno, 51 negativno, a 54 nije imalo stav. Više od pola ispitanika, 51,7% smatra suvremena vjenčanja pozitivnim događajem.

3. Interpretacija rezultata

S obzirom na očekivanja koja su zabilježena u uvodu, može se zaključiti da je anketa uglavnom potvrdila pretpostavke. Naime, postoji određena dvojnost kojom je prošarano čitavo istraživanje. Istaknule su se dvije skupine ispitanika koje nose većinu od ukupnog broja i koje imaju oprečna stajališta. Jedni su ljubitelji svadbenih običaja i vjenčanja, dok drugi nisu.

Jasno definirani odgovor većine bio je samo na drugom i petom pitanju što znači da 70% ispitanika smatra da su svadbe pretjerane i da vjenčanja posjeduju konzumerističke osobine. Takvo što nije teško primijetiti te su toga svjesni podjednako oni koji su prošli ili moraju uskoro proći kroz proceduru priprema vjenčanja, kao i oni koji su uzvanici. U suvremenosti nije pozornost stavljena samo na mladence i njihovu obitelj nego i na uzvanike. Zbog visoko zadanih normi marketinga uzvanici imaju potrebu pokazati se u najboljem svjetlu, a dakako da i tu postoje nepisani kodeksi odijevanja. S obzirom da suvremena vjenčanja teže glamuru, eleganciji i forsiranoj suptilnosti, uzvanici bi trebali makar nalikovati poznatim osobama na crvenom tepihu. Zbog toga, bilo da su pozvani od jutra ili samo navečer, pripreme mogu trajati čitav dan, a nekad i više dana. Pripreme koštaju, traže kreativnost, strpljenje i isticanje individualnosti preko izgleda. Ispitanici koji u svom iskustvu

imaju osobno vjenčanje znaju koliko novca ide u nepotrebne estetske predmete koji se nameću kao obvezni: uređenje dvorane, vjerskog objekta, luksuzne pozivnice i zahvalnice, cvjetni aranžmani, laseri i dim u dvoranama i vatrometi.¹⁸ S obzirom da prosječni stanovnik na ovom, ali i širem području, ima u prosjeku godišnje pet svadbi od kojih se na četiri „mora“ odazvati te norme zahtijevaju puno više od onoga što se može pružiti. Također, nekoliko stotina uzvanika koji su tu ne samo zbog mladenaca nego i zbog njihovih roditelja i obitelji te koje često mladenci i ne poznaju smatra se pretjeranim. Najčešći komentari u ispitivanju se upravo vežu uz ovu problematiku. Detaljnim troškovnikom prosječne hercegovačke svadbe bavi se jedan internetski članak koji utvrđuje da za takav pir bez plaćanja dvorane i hrane za nekoliko stotina uzvanika treba izdvojiti 23.000 KM.¹⁹

Ispitanici koji nisu ljubitelji tematskih proslava su kategorični u svom negativnom stavu u puno većoj mjeri nego što su ljubitelji vjenčanja oduševljeni. Može se to tumačiti kao određeni kontraefekt, zasićenje i bunt na pojavu koja je pojedincima nametnuta društvenim normativima. Oni koji su naklonjeni vjenčanjima u većini su blagi u svom pozitivnom stavu te je mali broj iznimno pozitivnih stavova u odnosu na one negativne pa se zaključuje da je među ispitanicima „svadbeni entuzijazam“ neusporedivo veći kada se svadbe trebaju kritizirati. Kako je već rečeno, u sklopu ankete ispitanici su po svojem unutarnjem nahođenju mogli napisati kratki komentar ili mišljenje o suvremenim svadbama. Od 54 komentara, samo se sedam mogu kvalificirati kao pozitivni komentari pa stoga ovaj podatak potvrđuje gore navedeno. Negativni komentari upućuju na pretjeranost, kič, nepotrebnost, prostotu, primitivizam, forsiranje u realizaciji, deintimiziranje, materijalnu korist dok se pozitivni komentari pozivaju na tradiciju i običaje, veselja i susrete za članove obitelji i prijatelje. Ipak, posebnu vrijednost imaju objektivno-analitički komentari koji pokušavaju obuhvatiti problematiku i sagledati

¹⁸ U Hrvatskoj je poznat slučaj kada je N. N. liječnica Zagrebačke pedijatrije napisala na svom stolu na vjenčanju da u dvorani na stolovima nema cvijeća jer je 10.000 kuna, koliko bi je koštalo cvjetno uređenje stolova za samo tu večer, donirala svom odijelu za liječenje djece.

¹⁹ <http://www.jabuka.tv/za-prosjecno-vjencanje-u-hercegovini-treba-izdvojiti-minimalno-23-tisuce-km/>, 11.8.2014.

splet potrebitosti, tradicije i popularne masovne kulture: „Svadba je relativno nepotreban običaj koji ovdašnjem narodu služi kao razlog (poticaj) za opijanje i prežderavanje. Iako nepotreban i izaziva više čupanja živaca mladenaca od same radosti, na našim prostorima će se vjerojatno zauvijek zadržati jer kako je Matan rekao: ‘Ako narodu i smij oduzmeš, a šta ćeš mu ostaviti?’. Ovakav komentar poprilično sažima opći stav o pitanju svadbi jer ljudi vide i osjećaju određeno forsiranje, uvjetovanje, formatiranje, nesklad, no ipak se ne naziru pokušaji da se ovome stane na put te da se ovakva slavlja prilagode mogućnostima i poimanju većine jer se na kraju i ta većina miri s „moranjem“. Ljudi također često odlaze u svatove kao u kino, a sve kako bi se smijali i opustili u svatovskim pretjerivanjima. S ironijom i sarkazmom komentiraju trendove i navike na vjenčanjima pa je donedavno bio iznimno popularan internetski članak: „Hercegovcu prijatelji organizirali humanitarnu akciju nakon što je napravio pir sa samo petsto uzvanika“.²⁰ No da se stvari ne mijenjaju u korist sklapanja braka, njihovih najbližih prijatelja pa i većine ostalih uzvanika, zadužena je popularna kultura. Kultura masovnih medija svakodnevno nameće glamur te nekonzumiranje njega utječe na socijalno i psihološko stanje pojedinca, a vjenčanja kao dobra prilika za provod, dotjerivanje i oblačenje po posljednjim modnim trendovima, beskonačno konzumiranje jela i pića, odlazak na mjesto gdje se može sreći i „snimiti“ puno ljudi (osobito za one koji su prestali izlaziti u diskoteke), upravo popunjavaju tu mogućnost koja nedostaje suvremenom čovjeku čija se svakodnevica svodi na borbu za opstanak u društvu koje je ekonomski i humanistički degradirano. Sljedeći objektivni komentar ukazuje na materijalni i tradicijski aspekt vjenčanja i o njihovoj kombinaciji ukazuje na drugu problematiku: „Materijalni dobitak je nužan za početak zajedničkog života mladog bračnog para. Da nema svatova, vjerojatno bi se našao neki drugi način njegovog financiranja, ali ne može se kazati da je to krajnji cilj. Iz iskustva ljudi s kojima sam okružena i koji su se odlučili na svatove prvi je razlog tradicija, tj. veliko očekivanje obitelji da naprave svadbu, a onda drugi po važnosti je materijalni dobitak. Svadbe su pozitivne i potrebne kako bi se u veselju susrele obitelji obje

²⁰ <http://sprdex.com/2014-05/hercegovcu-prijatelji-organizirali-humanitarnu-akciju-nakon-sto-je-napravio-pir-sa-samo-petsto-uzvanika/>, 12.8.2014.

strane, samo što su nažalost svadbe u ovom obliku, kakve ih u Hercegovini poznajemo, već svima zamorne i dosadne“. Osim trendovskog, upravo tradicijsko i materijalno uvjetovanje sputavaju promjenu poimanja i prakticiranja svatova. „Svadbena kredit“, najpopularniji kredit u Hercegovini, siguran je obiteljski višegodišnji zalog koji se može vratiti istom ili većom mjerom ako se napravi obilna svadbena proslava. Iako nije na prvom mjestu, vođeni materijalnom korisnošću koja ima svoju potpunu opravdanost, mladenci često popuštaju i drugim obiteljskim normama te se teži tome da se na svadbu pozove što veći broj „svadbenih dužnika“. Kako su devedesetih godina prošlog stoljeća svadbe bile događaj „za sve“, daljnju rodbinu, usputne poznanike, poslovne partnere, neke obitelji su kroz dvadesetak godina stvorile veliki svadbena zalog pa bi svadba nekog člana njihove obitelji danas mogla brojati više od tisuću uzvanika. Ipak, mladenci se odlučuju na nekoliko stotina svatova zbog dotrajalog običaja „što više, to bolje“. S druge strane, nameću im se glamurozniji standardi proslave i veći pritisci realizacije pa sve češće mladenci i nemaju znatne materijalne koristi od njih.

Poimanje vjenčanja i njihovo prakticiranje je oprečno. Ljudi nisu ljubitelji svatova, no nitko ih ne pokušava izmijeniti ili prilagoditi svojim iskonskim potrebama te staviti naglasak na međuljudski odnos, ljubav i radosno obilježavanje buduće zajednice. U rascjepu između nametanja tradicije i nametanja popularnog, materijalni dobitak igra presudnu ulogu pa stoga, s obzirom da svadbe nose sve više stresa i novčanih troškova nego dobiti, postoji mogućnost da se kič i pretjeranost neutraliziraju u pradavnom i prirodno uvjetovanom običaju koji se prakticira u svim civilizacijama i kulturama no ipak postoji i mogućnost da niski kič eskalira upravo zbog sve lošijeg općeg stanja u društvu.

Volite li običaje u suvremenim svatovima?		
	Frekvencije	Postotak
ne podnosim	53	22,1
ne sviđa mi se	47	19,6
indiferentan sam	50	20,8
sviđa mi se	74	30,8
oduševljen sam	16	6,7

Smatrate li da su pripreme za svatove konzumerizam?		
	Frekvencije	Postotak
nipošto	10	4,2
ne smatram	24	10,0
nemam stav	39	16,3
vjerojatno	67	27,9
smatram	100	41,7
Smatrate li da treba mijenjati svadbene običaje?		
	Frekvencije	Postotak
nipošto	32	13,3
ne smatram	40	16,7
nemam stav	53	22,1
vjerojatno	40	16,7
smatram	75	31,3
Što mislite o svadbenim salonima?		
	Frekvencije	Postotak
ne podnosim	22	9,2
ne sviđa mi se	52	21,7
indiferentan sam	78	32,5
sviđa mi se	69	28,8
oduševljen sam	19	7,9
Smatrate li da su svadbene proslave pretjerane?		
	Frekvencije	Postotak
nipošto	10	4,2
ne smatram	23	9,6
nemam stav	25	10,4
vjerojatno	54	22,5
smatram	128	53,3
Smatrate li da bi svadbe bile dosadne bez narodne glazbe?		
	Frekvencije	Postotak
nipošto	69	28,8
ne smatram	45	18,8
nemam stav	23	9,6
vjerojatno	46	19,2

smatram	57	23,8
Raduju li vas odlasci u svatove?		
	Frekvencije	Postotak
ne podnosim	62	25,8
ne sviđa mi se	35	14,6
indiferentan sam	44	18,3
sviđa mi se	66	27,5
oduševljen sam	33	13,8
Smatrate li da je materijalni dobitak krajnji cilj svatova?		
	Frekvencije	Postotak
nipošto	33	13,8
ne smatram	59	24,6
nemam stav	37	15,4
vjerojatno	46	19,2
smatram	65	27,1
Smatrate li kršenjem tradicije ako se u brak uđe bez uobičajene svadbe?		
	Frekvencije	Postotak
nipošto	89	37,1
ne smatram	82	34,2
nemam stav	30	12,5
vjerojatno	15	6,3
smatram	23	9,6
Smatrate li da su svadbe potrebne, zabavne i pozitivne?		
	Frekvencije	Postotak
nipošto	23	9,6
ne smatram	38	15,8
nemam stav	54	22,5
vjerojatno	64	26,7
smatram	60	25,0

Literatura:

- BOŽOVIĆ, Ratko, „Stranputice kiča“, Sociološka luča III, Nikšić, br. 2, 2009. god.
- MOL, Abraham, *Kič – umetnost sreće*, Gradina, Niš, 1973. god.
- DORFLES, Gillo, *Kič – antologija lošeg ukusa*, Golden marketing, Zagreb, 1997. god.
- DRAGIĆEVIĆ-ŠESTIĆ, Milena, *Neofolk kultura: Publika i njene zvezde*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1994. god.
- GALOVIĆ, Milan, *Moda, zastiranje i otkrivanje*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001. god.
- HROMADŽIĆ, Hajrudin, *Konzumerizam, Potreba, životni stil, ideologija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008. god.
- INGRAHAM, Chrys, *White Weddings: Romancing Heterosexuality in Popular Culture*, Routledge, London, New York, 2008. god.
- LUKETIĆ, Katarina, *Balkan: od geografije do fantazije*, Algoritam, Zagreb, Mostar, 2013. god.
- Učović, Danijela, *Kič u suvremenim svadbenim proslavama i običajima*, Status, Mostar, br. 17, 2014. god.

Internet izvori

- <http://www.bh-vjencanje.com/>
- <http://www.jabuka.tv/za-prosjecno-vjencanje-u-hercegovini-treba-izdvojiti-minimalno-23-tisuće-km/>
- <http://sprdex.com/2014-05/hercegovcu-prijatelji-organizirali-humanitarnu-akciju-nakon-sto-je-napravio-pir-sa-samo-petsto-uzvanika/>

KITSCH AND CONSUMERISM IN MODERN WEDDING CUSTOMS – HABIT OR NEED?

Abstract

Wedding celebrations are combination of heritage and trend, good and bad taste, Balkan and West, expensive and cheap. As such they reflect the current situation with the citizens of former Yugoslavia. Cleft stick between habits, capitalism and socialism and all cultural unbalance and incomprehensibility are revealed in popular celebrations. Due to that overstraining, they are both comic and tragic, they can be understood profoundly, but from the modern point of view they can easily be unjustified. Analysis of kitsch in wedding celebrations and degenerate tradition customs easily raise doubts about stability and sincerity of the modern marriage relationship. Popular culture, which emphasizes cheap glamour, has found one of the best footholds in the wedding celebrations and because of that such, mostly popular celebrations, are every day less sincere, serious and pleasant. The paper deals with the analysis of the widely known and not precisely defined problem and that is extreme lack of coordination between perception and opinion about modern wedding celebrations and their further realization. Conclusions are made on the basis of analyzing results of questionnaire which contained ten questions and was conducted among 240 randomly selected respondents.

Key words: *wedding celebration, kitsch, consumerism, popular culture, modern wedding customs, tradition, wedding ceremonies, marketing, questionnaires, respondents, results.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 316.774:37-053.6

316.774:004.738]:37-053.6

(497.6 MOSTAR)(047.3)

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

IVANA SIVRIĆ*

MASOVNI MEDIJ I MLADI - VIRTUALNI SVIJET I SVAKODNEVNICA

(istraživanje navika korištenja, prakticiranja Internet medija
srednjoškolaca u gradu Mostaru i analiza istih po spolu)

Sažetak

Predmet i cilj rada bio je ispitati koliko se često koristi Internet medij te koliko sadržaj kojim se ispitanici služe ima nasilan karakter i potiče li na nasilje među vršnjacima u svakodnevnoj komunikaciji i interakciji s okolinom. Također, bitan čimbenik u istraživanju bio je usmjeren na poticanje na prevenciju od nasilja te koliko su ispitanici susretljivi u traženju podrške i pomoći u rješavanju i prevenciji ovog fenomena. Istraživanje je provedeno na uzorku od 138 učenika gimnazija i srednjih strukovnih škola. Istraživanje je pokazalo da usvajanje određenog modela ponašanja može biti uzrokovano gledanjem, opažanjem i reproduciranjem svakodnevnog medijskog sadržaja koji onda prenosimo na stvarnu interakciju s ljudima oko sebe. Stjecanjem kompetencija o uporabi medija i isticanjem njezine „moći“ i važnosti moći ćemo razlikovati jasno granicu između našeg realnog i virtualnog svijeta i u skladu s njim znati se ponašati i biti kritički izloženi tim medijima i porukama koje oni prenose. Tek takvim načinom razmišljanja moći ćemo razumjeti medije i reći da smo stekli medijsku kompetenciju, medijsko obrazovanje, koje podrazumijeva ne samo ovladavanje vještinama i tehnikama pisanja i korištenja tehnologije već kritičkog i analitičkog pristupa i razumijevanja medijskog sadržaja.

Ključne riječi: *masmediji, Internet, mladi, rizično ponašanje, utjecaj, nasilje, prevencija.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Kada promatramo fenomen medija i fenomen djeteta ili mlade osobe te pokušamo povezati te dvije pojave prvo na što većina odgojno-obrazovnih stručnjaka pomisli jest utjecaj medija na djecu i mlade. Prije svega, a na samom početku, treba ukazati na činjenicu da mediji imaju u svojoj postavci, „korijenu“, dvije uloge. Jedna je da odgajaju i obrazuju, a druga je da kontroliraju i manipuliraju. Prema tome, polazište, a i zaključak bi bio da mediji svakako imaju moć djelovanja, utjecanja i usmjeravanja. Odnosno recipijent je slobodan medijski sadržaj prihvatiti i konzumirati onako kako on to želi. Naravno, kad je riječ o mladoj populaciji i djeci, nameće se pitanje koliko su ona sposobna kritički djelovati i razlučivati. Zato se nerijetko rade upravo ove analize utjecaja pojedinih medija, stvaranja navika, novih vrijednosti, ideja, odnosa, komunikacija i slično. Fenomen utjecaja uključuje više interdisciplinarnih okvira potrebnih da bi se shvatio i mogla pronaći uzročno-posljedična veza između samog korištenja medija i njihovog prijenosa u svakodnevnicu među mlade.

Ovo istraživanje trebalo je i jeste prikazalo da mladi danas, na području grada Mostara, svakodnevno većinu svoga vremena provode uz nove medije, masovne medije i Internet. Masovnim medijima ili skraćeno masmedijima nazivamo medije široke potrošnje ili širokoga opsega, a ona prije svega uključuju tisak, radio, televiziju i Internet. Internet medij je danas prije svega jako zanimljiv i atraktivan jer podrazumijeva i dozvoljava obostranu komunikaciju i primatelja i pošiljatelja poruke za razliku od svih dosadašnjih medija koji ni u kojem slučaju ne mogu parirati i stajati rame uz rame ovoj tehnologiji i tehnici.¹

S druge strane postavljene problematike stoje mladi i djeca koja su danas jedan od vodećih potrošača ili ekonomskim rječnikom definirano, najveći i najčešći konzumenti Internet tehnologije (ako promatramo vrijeme koje oni provode uz kompjuter svakodnevno). Pri promatranju i proučavanju korelacije između medija i djece često se spominje pojam rizično ponašanje. Ono je različito definirano u različitim sredinama,

¹ Usp. „Masovni mediji“, http://hr.wikipedia.org/wiki/Masovni_mediji.

zemljama, kulturama jer ovisi od normi, pravilima i vrijednostima koje su konstantno podložne promjenama. Nešto što je u jednoj kulturi rizično ne mora biti i u drugoj kulturi i obratno.²

Međutim za svaku društvenu skupinu, zajednicu rekli bismo da rizično ponašanje podrazumijeva sva atipična ili sva ponašanja koja upućuju na postojanje problema ili iskakanja iz postavljenih okvira po kojima se mladi ponašaju. Budući da se svakodnevno pojavljuju sve češći i teži asocijalni i rizični oblici ponašanja koji u društvenoj raspravi upućuju na medije stvara se potreba za definiranjem uzročnika i krivca takvog sve češćeg ponašanja među mladima.³ Koliko je uistinu medij uzročnik ili barem jednim dijelom krivac za neprimjereno ili rizično ponašanje mladih i djece zadatak je na koji se nastojalo pronaći odgovor u prikazanom istraživanju.

1. Teorijski pristup proučavanju istraživanja

Postoji nekoliko teorija učenja koje se odnose na utjecaj medija kao što su učenje uvjetovanjem koje podrazumijeva postizanje određenog cilja, a u ovom slučaju je to nagrada ili kazna. Ovakav oblik najčešće susrećemo na primjeru video-igrica. Druga teorija jest učenje modeliranjem – temelji se na motivaciji ili identifikaciji i imitiranju određenog sadržaja. Treća teorija priminga koja se temelji na podražajima (mediji) i kognicijama (koje nastaju u našem mozgu). „Kada medijski sadržaj (podražaj) potakne neuronsku mrežu, u njoj stvara novi, specifičan niz kognicija. Ponavljanim podražajima nastaje automatski i spontan proces koji utječe na interpretaciju novih podražaja i kratkoročno povećava vjerojatnost pojavljivanja agresivnog ili drugog medijskog portretiranog ponašanja, stoga internalizacijom ovi procesi poprimaju obilježja kronične aktivacije (Berkowitz, 1984;1988).“⁴

² Usp. KUKIĆ, Slavo: *Sociologija teorije društvene strukture*, Sarajevo publishing, Sarajevo, 2004., str. 382.

³ Usp. MILIŠA, Zlatko; Zloković, Jasminka: *Odgoj i manipulacija djecom u obiteljima i medijima, prepoznavanje i prevencija*, MarkoM usluge d.o.o., Zadar-Rijeka, 2008., str. 126.

⁴ LIVAZOVIĆ, Goran: „Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata“, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Vol. 20, No.1, srpanj 2012., str. 2-3.

Postoji još jedna teorija, a to je teorija skripti, koja se odnosi na primljene informacije iz medija. Skripte su tzv. rutine koje su pohranjene u našem pamćenju koje mi aktiviramo kada se neki događaj dogodi i odmah možemo pretpostaviti naša očekivanja ili unaprijed odrediti reakciju na određeni događaj ili ponašanje. Teorija skripti daje okvirna rješenja za određena ponašanja ili djelovanja koja primamo iz medija. Primjer ove teorije veže se za model agresivnosti. Nasilni mediji podižu agresivnost podučavajući promatrače kako biti nasilan putem jačanja primarnih agresivnih spoznaja. Na taj način dugoročni učinci obuhvaćaju procese učenja, jer ljudi od najranijeg djetinjstva uče opažati, promišljati, prosuđivati i reagirati na događaje u fizičkoj i društvenoj okolini, pri čemu se s vremenom i iskustvom razvijaju različite vrste spoznajnih struktura. Utemeljene su na svakodnevnom opažanju i međuljudskim interakcijama, kako stvarnim (obiteljskim), tako i zamišljenim (medijskim).⁵

Polazi se od pretpostavke da se nasilno ponašanje kod mladih osoba temelji na rezultatima učenja ili drugačije rečeno na usvojenim ili opažajnim modelima ponašanja koje usvajamo nesvjesno s vremenom i dugoročnim opažanjem putem medija.⁶ Prema navedenoj pretpostavci formirano je i istraživanje. Također, zanimljiv podatak za istraživanje bio je usmjeren na razlike po spolu. Inače, muškim osobama svojstvenije je nasilnije ponašanje nego kod ženskog spola. Međutim i tu se granice usvojenog ili uvriježenog ponašanja pomiču. Po prirodnoj klasifikaciji spolova, ženska osoba jest nježniji spol, dok su dječaci ili muškarci dosta stabilniji, čvršći i otporniji. Takva klasifikacija nije svojstvena i za društveno ponašanje, komunikaciju među vršnjacima. Istraživanje je pokazalo da i jedni i drugi (ispitanici oba spola) imaju slična promišljanja kada govorimo o nasilju koje su proživjeli ili su i sami bili kreatori nasilja prema drugima putem Internet kanala komunikacije. Zanimljiv je i podatak da većina ženskih ispitanika ako proživljava nasilje ili sudjeluje u njemu uopće ne traži pomoć te nastoji sama riješiti postojeći problem ili ga zanemariti. Iznenaduje i to da muške osobe više traže pomoć od

⁵ *Nav. dj.*, str. 3.

⁶ *Usp. nav. dj.*, str. 1-3.

roditelja nego što to čine žene koje imaju problem. Prema tome, kao što se vidi iz opisanog u istraživanju, napravljena je komparacija između spolova tj. kako i koliko su slična ili oprečna mišljenja različitih spolova na ista pitanja koja su im ponuđena kroz anketno istraživanje.

2. Metodologija istraživanja

Istraživanje je, prije svega, trebalo potvrditi pretpostavku da se istraživana vrsta medija koristi svakodnevno i da sve češće zamjenjuje druge socijalizacijske agense kao što su igra, komunikacija face to face, komunikacija i socijalizacija s vršnjacima i odraslim osobama, roditeljima, starateljima, odgajateljima koji imaju ulogu svakodnevnog odgoja i obrazovanja pojedinca. S druge strane postojala je pretpostavka da se sadržaj određenog medija i njegovo svakodnevno korištenje može reproducirati iz virtualnog svijeta na stvarni svijet i ponašanje u njemu.

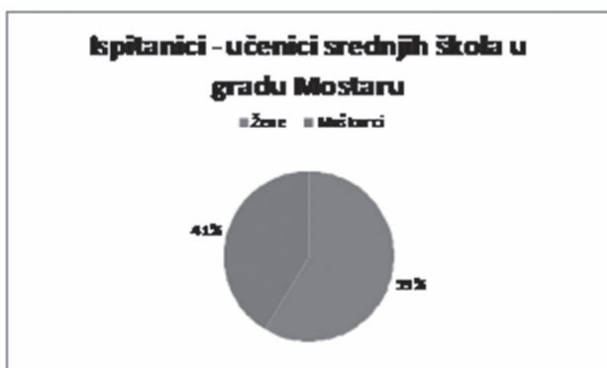
S obzirom na spoznaje o razlikama koje se događaju kada promatramo istu pojavu iz muške ili ženske percepcije htjeli smo usporediti razmišljanja, navike i ponašanja muškog i ženskog spola o istim pitanjima u sva četiri razreda navedenih srednjih škola. Na ista pitanja radila se analiza, usporedba odgovora po spolu tj. da li iste pojave i navike vrijede za oba spola ili ne i koliko su slični ili različiti njihovi pristupi i odgovori o istoj temi.

U radu je korištena metoda teorijske analize dostupne literature koja je imala zadatak da prikaže sliku medija i odnos medija spram društva te koliko pojedinac danas koristi ili možda uopće da ne koristi određene medije te kakve su štetne posljedice tog utjecaja. Također, bitna teorijska podloga za samo istraživanje jest odnos istraživane pojave prema različitim spolovima kada je riječ o medijima. Druga korištena metoda jest metoda anketnog ispitivanja. Pitanja su numerički postavljena i analizirana. Anketiranje je provedeno uz pomoć upitnika (pisano anketiranje). Anketni upitnik se sastoji od deset pitanja. Za svako je pitanje bilo potrebno zaokružiti jedan odgovor. Svrha analize je bila deskriptivna i kauzalna. Deskriptivnom svrhom istraživanja nastojalo se je objasniti karakteristike ponašanja učenika. Kauzalnom svrhom istraživanja

nastojalo se je proniknuti u uzročno-posljedičnu vezu između pojava (u ovom slučaju između korištenja tehnologijama, medijima i Internetom i pojave nasilja kod mladih koje može biti vezano korištenjem navedene tehnologije), otkrivanjem relacija između dvije pojave i identificiranje prirode tih pojava.⁷ Anketni listić bio je anonimn čime se željelo doći do točnih i iskrenih odgovora.

3. Uzorak istraživanja

Istraživanje je provedeno na uzorku od 138 učenika gimnazija i srednjih strukovnih škola. Ispitanici su birani na bazi vjerojatnosti (slučajni uzorak). Ispitivanje je provedeno u srednjim školama na području grada Mostara. Ispitanici su polaznici I., II., III., IV. razreda srednje škole. Od ukupnog broja ispitanika strukovnu školu pohađa 88 učenika, dok je u dvije gimnazije u gradu Mostaru ispitano 50 učenika. S obzirom da se u istraživanju uspoređuju navike korištenja Internet medija po spolu sveukupan broj muških ispitanika je 57 ili 41,30 % (24 gimnazijalca, 33 učenika strukovnih škola) te 81 ženskih ispitanika ili 58,7% (26 gimnazijalki, 55 učenica strukovnih škola).

Istraživanje je provedeno na uzorku od 138. učenika iz srednjih škola na području Mostara u I., II., III., IV razredima:

⁷ Usp. „Metode znanstvenih istraživanja“, http://www.unizd.hr/portals/4/nastavni_mat/1_godina/metodologija/metode_znanstvenih_istrazivanja.pdf.

- Gimnazija fra Grge Martića – 23 učenika IV. razreda (13 ženskih, 10 muških)
- Gimnazija Mostar – 27 učenika II. razreda (13 ženskih, 14 muških)
- Srednja medicinska škola Sestara milosrdnica – 26 učenika II. razreda (17 ženskih, 9 muških)
- Srednja građevinska škola Jurja Dalmatinca – 20 učenika IV. razreda (9 ženske, 12 muških)
- Srednja građevinska škola Jurja Dalmatinca – 12 učenik II. razreda (6 ženskih, 5 muških)
- Srednja turističko-ugostiteljska škola – 30 učenika I. razreda (23 ženskih, 7 muških)

3.1. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je ispitati koliko se često koristi Internet kao medij te koliko sadržaj kojim se ispitanici služe ima nasilan karakter i potiče na nasilje među vršnjacima u svakodnevnoj komunikaciji i interakciji s okolinom. Također, bitan čimbenik u istraživanju bio je usmjeren na poticanje na prevenciju od nasilja te koliko su ispitanici susretljivi u traženju podrške i pomoći u rješavanju i prevenciji ovog fenomena. U istraživanju je korištena kvantitativna analiza obrade podataka. Iz kvantitativne analize utvrđene su opće navike korištenja medijskog sadržaja, te su uspoređene te iste navike po spolu.

3.2. Istraživanje

Tablica 1.	Koristite li se Internetom?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Da	57	100 %	81	100 %
Ne	0	0	0	0

Iz prvog dijela istraživanja (tablica 1.) jasno se vide navike svakog od ispitanika. Neovisno o spolu, svaki od 138 ispitanika, srednjoškolaca, koristi se Internet tehnologijom. Također oba spola, i muški i ženski

ispitanici, većinom koriste Internet svakodnevno tri ili više sati (tablica 2.).

To podrazumijeva da je ova vrsta medija ili tehnologije prisutna u domovima ispitanika te da ju svakodnevno koriste i ona je postala sastavni dio naših života, bez koje se neki poslovi i ne mogu uopće obavljati. Dakle, Internet nije više hobi ili razonoda, već potreba koja nam služi za svakodnevnu komunikaciju, informaciju, poslovne obaveze, a na koncu i rekreaciju. Međutim, problem nastaje kada se ova tehnologija koristi u svrhu rekreacije koja graniči s dozvoljenim rekreiranjem ili prelaženjem margina dozvoljenog tj. rizičnog. Tablica 3 upravo govori o ovom fenomenu tj. činjenici koju je potvrdilo istraživanje, a to je da se mladi i djeca najviše zabavljaju na Internetu.

Tablica 2.	Koliko vremena dnevno provodite na Internetu?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Pola sata	1	1.75 %	6	7.40 %
1 sat	19	33.3 %	29	35.80 %
3 sata	23	40.35 %	24	30.86 %
4 i više	14	24.56 %	22	27.16 %

Tablica 3.	Koje sadržaje pratite putem Interneta?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak%	Frekvencija	Postotak%
Informativne	11	19.29 %	20	24.69 %
Političke	2	3.50 %	0	0 %
Zabavne	32	56.14 %	59	72.83 %
Sportske	12	21.05 %	2	2.46 %

Većina ispitanika, što je vidljivo na tabeli i po statističkim podacima koristi Internet, najvećim dijelom, za zabavu i sport. Ovaj podatak i ne čudi toliko jer se radi od mladim osobama uzrasta od 14 do 19 godina. Po prirodi i uzrastu mladih osoba svojstveno je da se bave rekreacijom, razonodom i zabavom u svoje slobodno vrijeme. Obično i najčešći oblik zabave biva ostvaren pregledom aktualnosti i zbivanja na društvenim

mrežama. To pokazuje i potkrjepljuje podatak da se svi ispitanici koriste i služe (tablica 4.), te imaju na Internetu svoje profile na društvenim mrežama. Obično su to Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn, MySpace itd.

Tablica 4.	Koristite li neku od društvenih mreža na Internetu?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Da	57	100 %	81	100 %
Ne	0	0 %	0	0 %

Tablica 5.	Postoji li na društvenim mrežama nasilje među vašim vršnjacima?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Da	18	31.57 %	28	34.56 %
Ne	8	14.03 %	7	8.64 %
Možda	16	28.07 %	21	25.92 %
Ne znam	15	26.31 %	25	30.86 %

Mediji *per se* nisu samo izvor negativnih informacija i navika, već one ovise o korisniku tih navika, njegovom odgoju, obrazovanju kako bi se što kvalitetnije i stručnije služio tehnologijom. Činjenica jest, (a što pokazuje i tabela br. 5) da i kod djevojčica i kod dječaka vlada mišljenje da postoji nasilje među vršnjacima na društvenim mrežama. Pitanje je zbog čega postoji to nasilje i je li to proizvod medija, neznanja ili s druge strane neodgoja, obiteljskog nerazumijevanja, netolerancije, manjka socijalizacije djece koja čine nasilje putem Interneta i društvenih mreža? Odgovor bi bio da je to interdisciplinarni problem i pristup te koji uključuje sve navedene segmente pojedinačno.

Naš naglasak (smjer u istraživanju) bazira se na jednom od spomenutih segmenata, a to je Internet kao medij. Ako promatramo teorijski, medijska pismenost bio bi pojam za vještine i ticao bi se znanja o uporabi medija, pristupu, analiziranju medija uključujući pri tome sve vrste medija od knjige, filma, glazbe, tiskovnih i elektroničkih medija, do informacijsko-komunikacijskih tehnologija i Interneta. Osoba koja vla-

da navedenim vještinama za sebe bi mogla reći da je medijski pismena osoba. Međutim, djeca i mlade osobe, sudionici ovog projekta, samo su jednim dijelom medijski pismene (vladanja vještinama korištenja kompjuterskih tehnologija i pisanja), ali ne i svim (ostalim) drugim vještinama koja spadaju pod pojam medijske pismenosti.

Prema tome, jednostavna je i rastezljiva granica između dozvoljenog i nedozvoljenog, nasilnog ponašanja koju mladi nerijetko prelaze kod konzumacije Internet medija što potvrđuju i činjenice koje su prikazane u sljedećim tabelama.

Tablica 6.	Jeste li ikada doživjeli nasilje putem Interneta?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Da	8	14.0 %	7	8.64 %
Ne	49	85.96 %	74	91.35 %

Iako je veći postotak ispitanika i jednog i drugog spola odgovorio da nije osobno doživio/la nasilje putem Interneta niti da su nasilni, postoji jedan broj ispitanika koji su potvrdno odgovorili. Prema analizi, nasilje putem Interneta proživljavaju više osobe muškog spola. Također je zanimljiv podatak da su muškarci/dječaci isto tako i sami nasilnici prema drugima na Internetu.

Tablica 7.	Jeste li ikada bili nasilnik prema drugima na Internetu?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Da	9	15.78 %	7	8.64 %
Ne	48	84.21 %	74	91.35 %

Tablica 8.	Je li se nasilje s Interneta prenosi i na nasilje među vršnjacima u svakodnevnoj interakciji?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Da	28	49.12 %	28	34.56 %
Ne	29	50.80 %	53	64.53 %

Navedena tabela (tablica 8) potkrjepljuje analizirane podatke koji se jasno vide iz samog istraživanja, a to je da su muškarci/dječaci doživjeli više nasilja na Internetu kao i činjenicu da su i sami bili često nasilni prema drugima, pa je jasno i da oni smatraju da se nasilje s Interneta prenosi i na nasilje u svakodnevnoj komunikaciji i interakciji s vršnjacima. Iako je veći broj njih 50.80% negirao postojanje veze između virtualnog i stvarnog nasilja, 49.12% muških/dječaka je odgovorio potvrdno. Žene / djevojčice u većem postotku 64.53% smatraju da se ne prenosi iako njih 34.56% smatra da postoji korelacija između virtualnog i stvarnog svijeta u svakodnevnoj interakciji.

Tablica koja slijedi donosi podatke o prevenciji nasilja i traženju pomoći pri rješavanju postavljenih zadataka i problema. Ispitanici oba spola smatraju da najčešće, ako traže pomoć, traže je, a i dobivaju od svojih vršnjaka i prijatelja. Međutim, poražavajuće je to da najveći broj ispitanika uopće ne traži pomoć kada je riječ o medijskom nasilju. Iako su u prethodnom istraživanju i tabelama osobe muškog spola isticale da su se češće susretale i same bile nasilne u virtulanom svijetu, u ovom odgovoru se pokazalo da osobe ženskog spola u postotku od 61.72 % ne traže pomoć ni od jednog od navedenih osoba ili institucija. Muške osobe/dječaci su odgovorili da njih 42.10 % isto ne traži pomoć. Zanimljiv je i podatak da više muških/dječaka traži pomoć od roditelja nego što to čine žene/djevojčice. Nakon toga, najčešće traže pomoć od razrednika, pedagoga dok pomoć od policije traži 3.50 % muških osoba, a djevojčice/žene ne traže nikada.

Tablica 9.	Učenik/ca koji doživi nasilje najradije pomoć traži od:			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Drugih učenika	14	24.56 %	19	23.45 %
Razrednika	4	7.01 %	3	3.70 %
Policije	2	3.50 %	0	0 %
Roditelja	11	19.29 %	7	8.64 %
Pedagoga	2	3.50 %	2	2.46 %
Ne traži pomoć	24	42.10 %	50	61.72 %

Tablica 10.	Smatrate li da bi se smanjenim korištenjem društvenih mreža i Interneta smanjilo nasilje među vršnjacima u školi i izvan nje?			
	Muško		Žensko	
	Frekvencija	Postotak %	Frekvencija	Postotak %
Da	15	26.31 %	28	34.56 %
Ne	20	35.08 %	17	20.98 %
Ne bi utjecalo na smanjenje nasilja	14	24.56 %	13	16.04 %
Ne znam	9	15.78 %	23	28.39 %

Zadnja tabela ujedno predstavlja jedan od mogućih pokušaja prevencije sve češćeg nasilja u medijima (Internetu). U ovom slučaju 34.56 % žena/djevojčica vjeruje da bi se smanjenim korištenjem društvenih mreža i Interneta općenito moglo smanjiti nasilje među vršnjacima u školi i izvan nje. Za razliku od njih, muškarci/dječaci vjeruju da takav pristup nema načina u prevenciji nasilja putem medija. Čak njih 35.08 % je suglasno s ovom činjenicom. Također, veliki je postotak od 24.56 % muških osoba koje smatraju da smanjena konzumacija Interneta ne bi uopće utjecala na smanjenje nasilja na internetu, a potom i u svakodnevnoj interakciji.

Zaključak

Zaključak bi bio usmjeren na analizu teorijskog i empirijskog istraživanja i koherentnost tih dviju pojava. Teorija učenja o medijima temelji svoja razmišljanja na ideji da je većina naših učenja, opažanja i ponašanja usvojena nesvjesno s vremenom i dugoročnim opažanjem onoga što donose mediji. Mediji svojim sadržajem utječu na naše djelovanje i ponašanje. Mediji kreiraju naše svjetonazore, razmišljanja, vrijednote, pravila, granice u našim interakcijama s okolinom i ljudima. Stoga, svakodnevna opažanja i međuljudska interakcija bilo realna ili virtualna uči nas i usmjerava naše buduće reakcije, događaje i ponašanja. Empirijsko istraživanje pokazalo je da određeni mediji i određeni medijski sadržaji

izravno utječu na nasilje među djecom i mladima. Time i sami korištenjem medija nerijetko bivaju, često nesvjesno i iz neznanja, žrtvama medija kojima se koriste, a onda i žrtvama među vršnjacima s kojima komuniciraju i razmjenjuju sadržaje i informacije putem medija.

Stoga se može zaključiti da postoji veza između znanstvene teorije učenja i stvarnog ponašanja u određenim situacijama i događajima odnosno da usvajanja određenog modela ponašanja mogu biti uzrokovana gledanjem, opažanjem i reproduciranjem svakodnevnog medijskog sadržaja koji onda prenosimo na stvarnu interakciju s ljudima oko sebe (u ovom istraživanju na interakciju djece i mladih osoba). Provedeno istraživanje je pokazalo da mladi jako puno vremena svakodnevno provode na Internetu i da su svjesni nasilja koje im prijete kroz ovaj medij, ali i da većina ispitanika i ne pokušava o tome razgovarati i tražiti preventivne mjere, mjere zaštite ili pak posljedice koje medijsko nasilje ima na njih.

Prevenција od medijskog nasilja se svakako nalazi u pojmu medijskog odgoja i obrazovanja koje ne podrazumijeva samo ovladavanje računalnom tehnikom, pisanjem i ostalim vještinama koje nam pomažu da se koristimo uopće ovim medijem, već ovladavanjem vještina putem kojih ćemo prepoznati smjer medijskog djelovanja, mogućeg upravljanja, ponašanja, mogućeg manipuliranja i slično. Stjecanjem ovih kompetencija o uporabi medija moći ćemo razumjeti jasno granicu između našeg realnog i virtualnog svijeta i u skladu s njim se znati ponašati i biti kritički izloženi tim medijima i porukama koje oni prenose. Tek takvim načinom razmišljanja moći ćemo razumjeti medije i reći da smo stekli medijsku kompetenciju i da mediji ne upravljaju nama već da mi upravljamo njima i da nam služe za naše potrebe, razonode i rekreacije.

Razlika po spolovima postoje u određenim situacijama prije svega kada je riječ o nasilju i da se nasiljem direktno i putem medija koriste više muške osobe, ali i činjenicom da su vjerojatno i upravo iz toga i oni sami najčešće žrtve nasilja. Međutim, nasilju se nisu oduprle ni osobe ženskog spola, naprotiv ono je u stalnom porastu i kod njih. Iako to nije fizičko i direktno nasilje ono stvara velike psihičke i odgojne smetnje pri odrastanju tih mladih osoba.

Stoga bi bilo dobro zaključiti da je presudno važno medijski se opismeniti prije svega o upravljanju tehnologijom, ali i medijski i javno isticati i govoriti o problemu i prevenciji nasilja putem medija da bismo smanjili postotak onih koji zanemaruju znakove nasilja.

Literatura:

- BANDURA, Albert: *Social learning theory aggression*; in J.G. Knutson (Ed.), *Control of aggression: Implications from basic research*, Chicago, 1971. god.
- BILIĆ, Vesna, Zloković, Jasminka: *Fenomen maltretiranja djece, Prepoznavanje i oblici pomoći obitelji i školi*, Naklada Ljevak doo., Zagreb, 2004. god.
- BULJAN-FLANDER, Gordana: *Nasilje među djecom*, Ministarstvo prosvjete i sporta, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, 2003. god.
- ILIŠIN, Vlasta – BOBINAC Marinović, Ankica – RADIN, Furio: *Djeca i mediji: Uloga medija u svakodnevnom životu djece*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb 2001. god.
- KUKIĆ, Slavo: *Sociologija teorije društvene strukture*, Sarajevo publishing, Sarajevo, 2004. god.
- KUNZIK, Michael; ZIPFEL, Astrid: *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2006. god.
- LIVAZOVIĆ, Goran: „Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata“, *Kiriminologija i socijalna integracija*, Vol. 20, No.1, srpanj 2012. god.
- MCLUCHAN. Marshall, *Razumijevanje medija: Mediji kao čovjekovi proizvođači*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008. god.
- MILIŠA, Zlatko; Tolić, Mirela; Vertovšer, Nenad: *Mediji i mladi, prevencija ovisnosti o medijskoj manipulaciji*, Sveučilišna knjiga, Zagreb, 2009. god.

MILIŠA, Zlatko; Zloković, Jasminka: *Odgoj i manipulacija djecom u obiteljima i medijima, prepoznavanje i prevencija*, MarkoM usluge d.o.o., Zadar-Rijeka, 2008. god.

OLVEUS, Dan: *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*, Školska knjiga, Zagreb, 1998. god.

Internet izvori

Schulz von Thun, Friedemann: *Kako međusobno razgovaramo 2: Stilovi, vrijednosti i razvitak ličnosti*, Erudita, Zagreb 2002.

ffos.hr/psihologija/damtoteke/Nasilje_nad_djecom_i_medu_djecom_zbornik_radova_s_2_skupa_posvecenog_pitanjima_nasilja.pdf

http://hr.wikipedia.org/wiki/Masovni_mediji

http://www.unizd.hr/portals/4/nastavni_mat/1_godina/metodologija/metode_znanstvenih_istrazivanja.pdf

http://web.ffos.hr/psihologija/damtoteke/Nasilje_nad_djecom_i_medu_djecom_zbornik_radova_s_2_skupa_posvecenog_pitanjima_nasilja.pdf

Virtualnozlostavljanje, http://hr.wikipedia.org/wiki/Virtualno_zlostavljanje
Zabavna uloga medija, Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu,
<http://www.djecamedija.org/?p=657>

http://www.matica.hr/media/pdf_knjige/840/djecaMedija%2011.pdf

http://web.ffos.hr/psihologija/damtoteke/Psihosocijalni_aspekti_nasilja_u_suvremenom_drustvu_zbornik_radova_s_3_skupa_posvecenog_pitanjima_nasilja.pdf

http://web.ffos.hr/psihologija/damtoteke/Psihologija_i_nasilje_u_suvremenom_drustvu_zbornik_radova_s_1_skupa_posvecenog_pitanjima_nasilja.pdf

MASS MEDIA AND YOUNG PEOPLE – VIRTUAL WORLD AND EVERYDAY LIFE

(research on habits of using and practicing Internet media of high-school students in Mostar and analysis of the same by gender)

Abstract

The subject and the aim of this paper was to explore how often Internet medium is used and how much the content, used by respondents, has a violent character and encourages to violence among peers in everyday communication and interaction with the environment. A very important factor in the research was directed to encouraging prevention of violence and how much respondents are cooperative in asking for support and help in solving and prevention of this phenomenon. The research was conducted on the sample of 138 students of grammar schools and secondary vocational schools. The research showed that acquiring of a certain behavior model can be caused by watching, observing and reproducing everyday media contents which we then transfer to real interaction with people around ourselves. Acquiring competencies for using media and emphasizing its “power” and significance we shall be able to clearly differentiate a border between our real and virtual world. In line with that we shall know how to behave and be critically exposed to those media and messages they carry. Only by thinking in that way we shall understand media and say that we acquired media competence, media education, which includes not only mastering skills and techniques of writing and using technology, but also critical and analytical approach and understanding of media contents.

Key words: mass media, Internet, young people, risk behavior, influence, violence, prevention.

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 32.019.5
316.774:32
PREGLEDNI ČLANAK

ANITA GLIBIĆ*
DAMIR VASILJ*

PERSONALIZACIJA POLITIČKE KOMUNIKACIJE

Sažetak

Personalizacija sve više postaje glavnom temom istraživanja u političkoj komunikaciji. Znanstvenici istražuju koliki je utjecaj procesa personalizacije politike u pojedinim političkim sustavima, kao i utjecaj medija na personalizaciju politike. Posebnu pozornost istraživači posvećuju utjecaju televizije kao najvažnijeg medija u procesu komunikacije. Rastom procesa personalizacije u političkoj komunikaciji javljaju se i autori koji smatraju da pretjerana personalizacija šteti političkim i demokratskim procesima. Još uvijek nije istraženo kakav je utjecaj personalizacije na političke procese u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *Personalizacija, politička komunikacija, politika, vlada, izbori, mediji, TV.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Krajem 20. i početkom 21. st. dolazi do razvoja fenomena personalizacije koji postaje glavnom temom studija, ali i političke i komunikacijske znanosti uopće, u posljednja dva desetljeća. Personalistički pristup izborima zasniva se na dvije temeljne tvrdnje. Prvo, kraj 20. i početak 21. stoljeća u znaku su uspona kandidatskoga glasovanja koje sve više potiskuje stranačku identifikaciju gdje lider dolazi u prvi, a stranka postaje potisnuta u drugi plan. Drugo, kandidatske preferencije sve se više temelje na medijski upakiranom imidžu kandidata, koji je uglavnom izgrađen na nepolitičkim osobinama pojedinaca.¹

Danas je uobičajeno za vlade da se nazivaju po svom vođi, radije nego po stranci, posebice ako su stranka i njen vođa uspješno pobijedili na izborima. Ključne odrednice personalizacije I. McAllister vidi u izboru Margaret Thatcher u Britaniji 1979. godine i Ronalda Regana u SAD-u 1980. godine; dva jaka, karizmatična lidera čiji je istaknuti položaj unutar birača zasjenio onaj od njihovih stranaka iz kojih potječu.² Fenomenu personalizacije, povijesno gledano, uz sve spomenute bila je i čuvena predizborna debata Kennedy-Nixon 1960. godine.³

Stručnjaci političkih nauka smatraju kako su personalizaciju potaknula i tri politička događaja: pobjeda Williama Clintona na predsjedničkim izborima 1992. god. u SAD-u, pobjeda Tonyja Blaira na parlamentarnim izborima u Velikoj Britaniji 1997. god. i pobjeda Gerharda Schrödera na parlamentarnim izborima u Njemačkoj 1998. god. Sve tri pobjede označile su kraj višegodišnje vladavine suprotnih političkih tabora – američkih republikanaca, britanskih konzervativaca i njemačkih demokršćana i uvelike su se pripisivale upravo ličnostima te trojice političara. Otada, a osobito otkako su sva trojica političara pobijedila još jedanput i osvojila svoj drugi predsjednički, premijerski i kancelarski mandat – presudan ili, u najmanju ruku, neobično velik utjecaj glavnih kandidata na ishode predsjedničkih i parlamentarnih izbora postao je

¹ KASAPOVIĆ, M., "Mit ili stvarnost?", u: Društvena istraživanja, (13) 3, 2004., str. 371.

² MCALLISTER, I., The Personalization of Politics, <http://politicsir.cass.anu.edu.au/staff/mcallister/pubs/personal.pdf>.

³ TOMIĆ, Z., *Osnove političkog komuniciranja*, IV. dopunjeno izdanje, Mostar, 2012., str. 132.

gotovo razumljivim sam po sebi za velik dio znanstvene literature te, napose, za politiku uopće. U njima su se ishodi izbora uglavnom apsolvirali razmjerno lako: Clinton je pobijedio jer je bio mlad, dinamičan i karizmatičan, a George Bush star, arogantan i neprivlačan; Blair je uspio jer je bio mlad, sposoban, obrazovan i kompetentan, a John Major neprivlačan, blijed i slab. Schröder je pobijedio jer je bio mlad, vitalan, televizičan i dinamičan, a Helmut Kohl star, debeo, umoran i istrošen.

1. Uloga i utjecaj TV na razvoj personalizacije

Upravo s razvojem medija, posebno televizije 1950-tih i 1960-tih godina, mogu se pratiti brojne promjene o ulozi političkih lidera u političkoj komunikaciji i društvu u cijelosti. Televizija je počela snažnije utjecati na način na koji birači selektiraju i preferiraju svoje čelnike da bi krajem 1960-tih bila nezamjenjiv komunikacijski kanal u personalizaciji politike.⁴ Povijesno gledano, možda je najvidljiviji način utjecaja televizije na izbore, bila čuvena predizborna debata Kennedy-Nixon 1960. godine.

Istraživanja nakon nastupa su pokazala da su glasači koji su na radiju slušali predizborno sučeljavanje mislili kako nije bilo velikih razlika u nastupu. Gledatelji, koji su izravno na televiziji gledali njihovo predizborno sučeljavanje, rekli su da je Kennedy imao uvjerljivo bolji i spremniji nastup te da je u ovom javnom nastupu apsolutno pobijedio. Oni su vidjeli Kennedyja kao budućeg predsjednika SAD-a. Jednostavno, Kennedy je dobro izgledao. Bio je zgodan, šarmantan, vitak i vitalan, dobro informiran i sugestivan. Uspio je predstaviti svoj imidž kao netko komu se može vjerovati, komu se može dati svoje povjerenje, svoj glas. Za razliku od njega, Nixon je izgledao lošije, s podočnjacima i blijede kože, umoran. McAllister je napisao „Nixon je izgledao kao smrt“. Od tada se J. F. Kennedy smatra prvim televizijskim predsjednikom.⁵

⁴ TOMIĆ, Z., *n. dj.*, str. 134.

⁵ *Isto*, str. 133.

2. Utjecaj medija na personalizaciju političke komunikacije

Iz perspektive medija, personalizaciju je relativno lako definirati. Radi se o činitelju vijesti. Istaknute osobe iz svijeta politike, biznisa, kulture i sporta i dr. su zanimljive da se o njima objavi vijest. Što se događaju više daje neki osobni pogled, tj. bavi se aktivnostima ili sudbinom pojedina, to postoji više mogućnosti da on postane vijest. Može se primijetiti da je personalizacija u medijima postala sve važnija kroz nekoliko posljednjih godina, a mediji se sve više fokusiraju na pojedince u svojim izvještajima. Tendencije prema personalizaciji u medijima su otišle toliko daleko da potiču stvaranje specijalnih TV i novinskih formata koji izvještavaju samo o tzv. *celebovima*.

Unatoč različitosti termina osnovna pretpostavka je da političari koriste svoje privatne profile pri izgradnji svojih političkih persona, odnosno imidža, kako bi postali „konkurentniji“ na političkom tržištu. Dakle privatno se, bilo potencirano od strane medija ili samih političara, politizira na način da se koristi za izgradnju političkog imidža koji je političarima, uz bliski pojam reputacije, „jedini pravi sadržaj koji mogu ponuditi biračima prije izbora“ kao dokaz svoje podobnosti da obnašaju željenu političku funkciju.⁶ Kod istraživanja vidljivosti privatnih elemenata u javnoj sferi naglasak se najčešće stavlja na medije, koje mnogi vide kao glavne pokretače toga trenda, te se tako primjerice istražuje koliko pozornosti mediji posvećuju privatnim profilima političara. Prije nego se medije optuži za trivijalizaciju javnog diskursa i neopravdano kršenje prava na privatnost političara, bilo bi poželjno provjeriti kakvu ulogu u privatizaciji politike igraju sami političari.

Ranije smo spomenuli i Ronalda Regana kao značajnog za razvoj personalizacije. Ronald Reagan i njegovi savjetnici sve su više minimalizirali korištenje govora i javnih nastupa kao prilika za javnu raspravu o različitim pitanjima. Sve manje se davalo prostora i povoda za teme, a sve više za fotografiranje. Baracka Obamu stručnjaci vide kao izdanak navedenih uspješnih i popularnih vođa koji su zbog svojih komunikacij-

⁶ SCAMELL, M., *Political Marketing*, Lessons for Political Science, Political Studies 47, 1999., str. 729.

skih i drugih kvaliteta te velike popularnosti u duljim razdobljima dominirali u američkoj politici. S druge strane, prema nekim obilježjima (svoje karijere, pristupa medijima i građanima, mentaliteta itd.) Obama se izdvaja kao političar novoga kova. Njegova je politika također izrazito personalizirana.⁷ Televizijska koncentracija na personalitet (osobnost) političkih lidera i način na koji ona koristi te personalitete da oblikuje politička pitanja i događaje ima nekoliko objašnjenja. Najočigledniji je način na koji televizija prezentira informacije svojim gledateljima. Zbog načina na koji ona komunicira informaciju kroz vizualne slike, lakše je televiziji prenijeti informaciju putem poznate osobe (personaliteta) nego kroz apstraktni dokument ili instituciju.

S druge strane, vizualne slike koje su prikazane gledateljima/biračima olakšavaju razvijanje odnosa, prisnosti s političarima kao i empatiju s ciljevima koje zastupaju. Za televiziju, političke vođe predstavljaju povoljan vizualni mamac za osvajanje i zadržavanje pozornosti gledatelja, naročito ako se informacija preklapa sa osobnošću/personalitetom lidera.

3. Političke stranke u procesu personalizacije

Političke stranke, također igraju važnu ulogu u procesu personalizacije. Strankama je lakše marketirati političku ponudu glasačima kroz poznatu osobu, koja potom može efikasnije promovirati stranačke politike prema glasačima, za razliku od jednostavnog prenošenja informacija putem priopćenja za medije ili kroz stranačke i političke publikacije. Kada je stranka na vlasti, jačanje politike kroz personalitet može pojačati već značajne prednosti koje se pripisuju autoritetu, kompetenciji i odgovornosti.

Želja glasača da drže vlade odgovornim za njihove postupke pruža daljnje objašnjenje za naglasak na personalitet lidera/vođa. Glasaci nastoje držati pojedinca odgovornim za vladine rezultate, prije nego apstraktnu instituciju ili politički ideal. U jednom od američkih istraživanja R. Joslyn "zapaža da je od 506 spotova prikazanih na američkoj televiziji

⁷ TOMIĆ, Z., *n. dj.*, str. 138.

između 1960. i 1984. god. samo 15% sadržavalo informacije o specifičnim politikama, dok se 57% bavilo osobnim i profesionalnim kvalitetama kandidata ili kandidatice – njegovim ili njezinim imidžom”⁸

Definiranje i promicanje imidža, a to su operacije koje spadaju u tzv. *marketing people*, doprinose vrlo heterogeni elementi: ponašanje u javnosti, držanje, gestikulacija, izgled, boja glasa i govorničke sposobnosti itd. Kroz ove elemente političari i kandidati grade sliku o sebi, a konačan sud o njima donosi javnost. Zbog toga se imidž ili slika koju kandidati imaju o sebi najčešće ne podudara s onom slikom koju o njima ima biračko tijelo.

U političkoj komunikaciji pozitivan imidž je nužan i on je svojevrsna odgovornost. Političari i kandidati u tom procesu zrcala su izborne poruke, a njihov imidž i dobra prezentacija trebaju stvarati povjerenje kod glasača. Trebaju znati da su birači inteligentni i da mogu prozreti izgradnju umjetnog imidža. Isto tako trebaju biti svjesni da suvremene medije, koji najizravnije grade imidž, nije lako prevariti. Politički savjetnici za “proguranje” dobrog imidža kandidata ističu da iskrena i poštena kampanja, gledajući dugoročno, jedina vodi pobjedi. Oni jednostavno trebaju biti pristojni ljudi (*nice chap*).⁹

U skladu s ovakvom personalizacijom politike jedna od glavnih zadataka konzultanta u političkim kampanjama je pomoć u razvoju kandidatovog imidža u javnosti. Imidž je pojam o svojstvima koja ljudi asociraju s određenim predmetima, proizvodima i pojedincima. Posao savjetnika je oblikovati i poticati pozitivne asocijacije, tako da birači vjeruju da kandidat ispunjava njihove želje, čežnje i potrebe. Kandidatova ličnost je složena slika kandidatovih političkih gledišta, uloga i osobnih značajki koja se prezentira biračima.

Pored uloge medija, istraživači fenomena personalizacije ukazuju na porast personalizacije i zbog više razine obrazovanosti biračkog tijela, šireg pristupa informacijama, slabljenje utjecaja političkih stranaka, sličnost stranačkih programa, složenosti političkih (domaćih, međunarodnih, globalnih) pitanja, kao i razvoja menadžmenta osobne komunikacije i dr.

⁸ MCNAIR, B., *Uvod u političku komunikaciju*, Politička misao, Zagreb, 2003., str. 12.

⁹ TOMIĆ, Z., *n. dj.*, str. 86.

4. Posljedice personalizacije političke komunikacije

Pristup personalizaciji politike pojedini teoretičari ne smatraju nužno lošim. Spoj moderne politike s pop-kulturom nužno čini političara ljudskim bićem s individualnim osobinama, a ne predstavnikom određenih politika ili ideologija. Utoliko što se usredotočuje na pojedinoga, personaliziranog političara, pakiranje politike posljedica je općekulturnih pomaka.¹⁰

Personalizacija politike koliko god bila stvarnost, neki bi rekli i nužnost, otvara niz pitanja i analiza o posljedicama za demokratska društva. Jedno od pitanja o kojima se raspravlja jest pitanje teme (*issues*). Jesu li personalizacijom politike nestale ključne teme, bitne rasprave o pitanjima koja su fundamentalna za svako društvo. Je li „sjena postala bit“ ili bi bit trebala biti pitanja iz gospodarstva, zapošljavanja, socijalne politike, razvitka itd. Iako će brojni analitičari reći teme nisu nestale, ipak ostaje činjenica da danas u brojnim društvima dominira osoba, često pakirana u idealan celofan, iako se ispod toga može kriti tko zna tko i što. Tome svjedoče i brojne političke afere takvih protagonista.¹¹

Personalizacija politike, teoretičari se slažu, danas ima sljedeće posljedice:

- Trend personalizacije odražava se i na stranačko organiziranje i rad stranaka.
- Sve veća prezidencijalizacija parlamentarnih sustava će dovesti do potrebe za institucionalnom reformom kako bi se prilagodila novim praksama.
- Prevelik utjecaj medija na politiku i oblikovanje javnog mišljenja u skladu s mišljenjima *gatekeepera*, neki analitičari smatraju posljedicom personalizacije politike u društvu.
- Personalizacija politike ima za posljedicu i sve više naglašeno pakiranje politike.

¹⁰ STREET, J., *Masovni mediji, politika i demokracija*, Politička misao, FPZ, Zagreb, 2003., str. 173.

¹¹ Z. Tomić, *n. dj.*, str. 139.

Zaključak

Personalizacija politike je znatno napredovala tijekom druge polovine prošlog stoljeća, naročito u parlamentarnim demokracijama. Uz duboke političke promjene koje će nastati kao rezultat tehnologije internet komunikacije, mi možemo očekivati da ćemo vidjeti u sljedećih pola stoljeća barem onoliko promjene u političkom vodstvu kao u proteklo pola stoljeća. Budući da su se glavne promjena u političkom vodstvu već dogodile, možemo očekivati veći pritisak na reformu institucionalnih struktura kako bi regulirali personalni politički autoritet i personalizirane mandate; neki još nerazvijeni pokušaji su već učinjeni u tom smjeru. Ali u odsutnosti bilo kakvih radikalnih promjena, personalizacija politike će ostati *neka* – i možda *određena* – središnja karakteristika demokratskih politika u 21. stoljeću.

Na kraju se nameće pitanje utjecaja personalizacije na političku komunikaciju u Bosni i Hercegovini i regiji. Uvažavajući svjetske trendove i uvažavajući političku kulturu zemalja gdje se personalizacija intenzivnije provodi ostaje nepoznanica koliki je utjecaj personalizacije u političkoj kulturi Bosne i Hercegovine i zemalja regije. Konačan sud o ovom pitanju teško je dati bez sustavnih istraživanja koje mogu biti izazov nama mladima koji ulazimo u područje znanosti.

Literatura:

- CAPRARA, G. V., Zimbardo, P.G.: *Personalizing Politics-A Congruency Model of Political Preference*, American Psychological Association, Vol. 59, No. 7, october 2004., <http://www.zimbardo.com>
- CHESTARA, J. A.: *PPR-Personal Public Relations*, Sage, New York 1988.
- COTTAM, M., Dietz-Uhler, B., Mastors, E. M., Preston, T.: *Uvod u političku psihologiju*, Mate, Zagreb 2010.
- KASAPOVIĆ, M., "Mit ili stvarnost?"; Društvena istraživanja, br.13., 2004.
- MCALLISTER, I: *The Personalization of Politics*, <http://politicsir.cass.anu.edu.au>

MCNAIR, B., *Uvod u političku komunikaciju*, Politička misao, Zagreb., 2003.

SCAMELL, M., *Political Marketing*, Lessons for Political Science, Political Studies 47, 1999.

SAVIGNY, H.: *The Media and the Personal Lives of Politicians in the United States*, Parliamentary Affairs, Hansard Society for Parliamentary Government 2004; Vol, 57., No. 1.

STREET, J.: *Masovni mediji, politika i demokracija*, Politička misao, FPZ, Zagreb, 2003.

TOMIĆ, Z., *Osnove političkog komuniciranja*, IV. dopunjeno izdanje, Mostar, 2012.

<http://wwwu.uni-klu.ac.at/knessman/download/milano.pdf>

ANITA GLIBIĆ*
DAMIR VASILJ*

PERSONALIZATION OF POLITICAL COMMUNICATION

Abstract

Personalization has become the main research topic in the political communication. Scientists do research on the influence of politics personalization processes in particular political systems, as well as the influence of media on the politics personalization. Researchers pay special attention to the influence of television as the most important medium in the communication process. Authors who think that the excessive personalization harms political and democratic processes appeared with the growth of personalization processes in political communication. The influence of personalization on political processes in Bosnia and Herzegovina has been explored yet.

Key words: *personalization, political communication, politics, government, elections, media, TV.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 364.65-055.5(497.5)

347.633(497.5)

PREGLEDNI ČLANAK

MAJA ČUIĆ*

ANALIZA HRVATSKE OBITELJSKE POLITIKE: PITANJE POSVOJENJA DJECE

Sažetak

Rad istražuje pitanje posvojenja djece u okviru specifičnih obilježja hrvatske obiteljske politike. Istraživačko pitanje glasi: koje su osnovne karakteristike hrvatske obiteljske politike u vezi pitanja posvojenja djece? Analiza navodi kao osnovne oblike posvojenja u Hrvatskoj: neraskidivo posvojenje, zatvoreno posvojenje, potpuno posvojenje, posvojenje rođenog djeteta, bračno ili samačko posvojenje, državno ili međunarodno posvojenje i roditeljsko posvojenje koje uz osnovne karakteristike policy ciljeva, instrumenata, aktera i socijalne konstrukcije utječu na politiku posvojenja. Važnost istraživanja sastoji se u naglasku nepostojanja analiza o tako važnoj politici; sadašnjoj aktualnosti same obiteljske politike; neučinkovitost samog sustava posvojenja u zadnjih deset godina te stvaranju osnove za kreiranje politika i rješavanje problema vezanih uz posvojenje.

Ključne riječi: javne politike, socijalna politika, obiteljska politika, posvojenje, Colebatcheva teorija dimenzija javnih politika.

* Posušje

Uvod

Pri istraživanju hrvatske obiteljske politike rad primjenjuje Colebatchevu teoriju dimenzija javnih politika kojom se analizira hrvatska obiteljska politika kroz njezine osnovne karakteristike (ciljevi, instrumenti, akteri i socijalna konstrukcija). Istraživački dizajn ovog rada je studija slučaja hrvatske obiteljske politike u vezi pitanja posvojenja (Burnham, 2006: 56). Općenito, ova studija slučaja je dizajnirana kao analiza analogija, preciznije konstruiranih analogija. Modelom konstruirane analogije prikazujemo razliku između teorije i prakse te normi i stvarnosti (Grdešić, 2006: 104). Prilikom prikupljanja podataka koristi se kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda (Marsh, Stoker, 2005: 225). Točnije, analiza „jezgrenih“ i srodnih dokumenata, sudjelujuće promatranje (sudionik kao promatrač) te prikupljanje sekundarnih kvalitativnih i kvantitativnih podataka iz knjiga, publikacija, časopisa i internetskih izvora (Burnham, 2006: 177-198, 235-262). Prilikom analize podataka koristi se kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda istraživanja kao što su reprezentacijska analiza i analiza aktera te jednostavna deskriptivna statistika (Grdešić, 2006: 33-46, 71-77). Početna teza glasi: osnovna karakteristika hrvatske obiteljske politike jest neučinkovitost sustava u pitanju posvojenja djece zbog decentraliziranosti centara socijalne skrbi i nepostojanja tijela koje bi ih koordiniralo.

Politika posvojenja djece je dio obiteljske politike koja spada u širu skupinu javnih politika – socijalnih politika. Uža definicija ističe kako je obiteljska politika „javna politika kojom se djeluje na obiteljske resurse radi poboljšanja položaja, pogotovo ugroženih obitelji. Obiteljska politika, u krajnjoj liniji, utječe na samu obiteljsku strukturu“. Opširnija definicija obiteljsku politiku smatra cjelovitim i sustavnim skupom mjera koje djeluju u korist obitelji, prije svega obitelji s djecom. (Stropnik, 1996: 105 u Puljiz, 2002: 31). Važan aspekt obiteljske politike je posvojenje djece kojom djeca stječu novu obitelj. Posvojenje je kao odnos postojalo i u vremenima koja su prethodila nastanku države i prava. „Podrijetlo posvojenja, u njegovoj najranijoj formi, dijelom je i religioznog karaktera. Naime, u davnim vremenima vjerovalo se da onaj tko umre,

a iza sebe ne ostavi potomstvo koje bi mu odavalo pogrebne počasti, osuđen na vječnu usamljenost u zagrobnom životu, te je posvojenje često predstavljalo izlaz iz takve beznadne situacije“. Posvojenjem su se kroz povijest postizali različiti ciljevi kao što su borbena i radna jačanje gena i produženje obitelji, osnova za stjecanje nasljednika, postizanje egzistencijalne sigurnije starosti, poboljšanje položaja izvanbračne djece, čak i oslobođenje od ropstva (Jakovac-Lozić, 2007: 311). Posvojenje je obiteljsko-pravni institut kojim se pravnim putem zasniva roditeljski odnos između tuđeg maloljetnog djeteta (posvojenika) i punoljetne osobe (posvojitelja), i to pravnim aktom nadležnog tijela (Jakovac-Lozić, 2007: 318).

Analiza uvodi sljedeću podjelu oblika posvojenja: neraskidivo posvojenje, zatvoreno posvojenje, potpuno posvojenje, posvojenje rođenog djeteta, bračno ili samačko posvojenje, državno ili međunarodno posvojenje i roditeljsko posvojenje. Obilježjem neraskidivosti posvojenja, dijete se u cijelosti integrira u obitelj svojih posvojitelja i raskida sve veze s biološkom obitelji. Primjere neraskidivosti nalazimo u Norveškoj, Engleskoj, Ruskoj Federaciji, Albaniji i Sloveniji (Jakovac-Lozić, 2007: 322). Obilježje neraskidivosti vezuje se uz obilježje potpunog, zatvorenog i poluotvorenog posvojenja, dok se s druge strane obilježje raskidivosti nalazi u slučajevima otvorenog i nepotpunog posvojenja. Praksa u svijetu pokazuje kako je obilježje neraskidivosti izuzetak, dok praksa koju često možemo susresti jest raskidivost posvojenja. S obzirom na mogućnost uspostavljanja kontakta između obitelji iz koje dijete potječe i obitelji koja posvaja dijete razlikujemo tri vrste posvojenja djece: otvoreno posvojenje (*open adoption/openness*), zatvoreno posvojenje (*closed adoption*) i poluotvoreno posvojenje (*semi-open adoption*). Otvoreno posvojenje je posvojenje koje uključuje određeni izravni kontakt između biološke obitelji i obitelji koja posvaja dijete, od razmjene imena za slanje pisama pa do raspoređivanja posjeta. Ciljevi otvorenog posvojenja su umanjivanje djetetovog gubitka odnosa, održavanje i sreća što je dijete u kontaktu s važnim ljudima u životu, kako bi se omogućilo posvojeniku da se suoči sa istinom, a ne da živi u fantaziji koju djeca često stvore kad nemaju pristup informaciji i kontakt s biološkim roditeljima.

Zatvoreno posvojenje je posvojenje u kojem nema kontakta između biološke obitelji i obitelji koja posvaja dijete i djeca znaju samo informacije koje ne otkrivaju identitet jednih i drugih (podaci su potpuno povjerljivi i tajni). Poluotvoreno posvojenje je posvojenje u kojem obitelji iz koje dijete potječe i obitelji koja posvaja dijete razmjenjuju samo informacije koje ne otkrivaju njihove identitete. Nakon što je dijete smješteno u dom posvojitelja, kontakt s obitelji u kojoj je dijete rođeno uključuje pisma, slike i druge vrste komunikacije putem posrednika ili agencija za posvojenje (Nacac.org, 2013).

Iako se u literaturi termini zatvorenog i otvorenog posvojenja često izjednačavaju s terminima potpunog i nepotpunog posvojenja, ova analiza ističe važnost njihovog razlikovanja. Nije nužno izjednačavati ostvarivanje prava i dužnosti posvojenog djeteta i posvojitelja s raskidom veza s biološkom obitelji. Stoga se u ovom radu uvodi dodatan oblik potpunog pravnog posvojenja koje bi podrazumijevalo stjecanje svih prava i dužnosti kakva pripada biološkom djetetu posvojitelja i posvojiteljevo stjecanje punine roditeljske skrbi nad posvojenikom. Taj oblik posvojenja ne bi nužno isključivao obilježja otvorenosti ili poluotvorenosti posvojenja tj. navedena prava ne bi trebala biti prepreka za komunikaciju bioloških roditelja i djeteta.

U nekim zemljama kao što je Izrael moguće je prenatalno posvojenje tj. roditelji mogu dati suglasnost za posvojenje čak i prije rođenja djeteta. Popularniji je model posvojenja rođene djece, unutar kojeg možemo razlikovati posvojenje punoljetne i maloljetne djece. Osim maloljetne djece, u nekim zemljama imamo praksu posvojenja odraslih osoba (Francuska, Njemačka, SAD, iznimno Španjolska). Za posvojenje djece uglavnom se veže potpuno posvojenje, a za punoljetne osobe nepotpuno posvojenje (Jakovac-Lozić, 2017: 326). U pogledu zajednice koja posvaja dijete postoje prakse bračnog posvojenja u kojem se u ulozi posvojitelja mogu bračni parovi pojaviti zajedno ili može tu ulogu uzeti samo jedan bračni partner (u tom slučaju mora imati pristanak drugog). Izvanbračni parovi u nekim zemljama mogu posvojiti djecu, a u nekim pravna praksa ne dopušta takav oblik posvojenja. Postoji praksa i da samac posvoji dijete. Homoseksualnim zajednicama je u mnogim zemlja-

ma uskraćeno pravo na posvojenje, a s druge strane u onima u kojima je legalizirano pravo na brak istospolnih parova, priznato je i pravo na (domaće) posvojenje kao što su Belgija, Nizozemska i Ujedinjeno Kraljevstvo (Jakovac-Lozić, 207: 342). Državno (domaće) posvojenje podrazumijeva posvojenje djeteta od strane posvojenika iz iste države. Međunarodno posvojenje podrazumijeva posvajanje djeteta iz druge države. Srodničko posvojenje nastaje između posvojitelja i njegovih srodnika s jedne strane, te posvojenika i njegovih potomaka s druge strane, neraskidivi odnos i sva prava i dužnosti koja iz toga proizlaze, a roditeljskim posvojenjem nastajala su između posvojitelja s jedne strane, te posvojenika i njegovih potomaka s druge strane prava i dužnosti koja po zakonu postoje između roditelja i djece (Jakovac-Lozić, 207: 321).

Posvojenjem se objedinjuju dva interesa, dva ljudska dobra, dva cilja koja su komplementarna: pravo čovjeka na roditeljstvo i na osnivanje obitelji i pravo djeteta na sigurnost i odgoj u obitelji. Konvencija o pravima djeteta, pravni interes i dobrobit djeteta smatra prioritetnim u kategorizaciji interesa. Uz navedene opće ciljeve, iznimno je bitno navesti i specifične ciljeve posvojenja kao što su ubrzanje postupka posvojenja, omogućavanje međunarodnog posvojenja te deinstitucionalizacija koja se odnosi na povećavanje omjera djece smještene u udomiteljske obitelji i dane na posvojenje u odnosu na broj djece smještene u domove za djecu.

Za provođenje obiteljske politike posvojenja neizostavni su instrumenti koji nam pomažu njenom provođenju. Neraskidivi oblik posvojenja, s obzirom na veliku dozu opreza koju pretpostavlja, nalaže instrumente kao što su ustanova probnog smještaja i udomiteljstvo gdje se udomitelji nalaze u ulozi potencijalnih posvojitelja (Jakovac-Lozić, 2007: 323). Otvoreni oblik posvojenja podrazumijeva instrumente kao što su razmjena informacija između biološke obitelji i posvojitelja, dogovaranje posjeta, razmjena pisama, dok kod zatvorenog oblika posvojenja imamo tajnost podataka. Poluotvoreni oblik posvojenja koristi se instrumentom razmjene informacija koje ne otkrivaju identitete tj. slanje slika ili pisama preko posrednika. Za oblike potpunog i nepotpunog posvojenja te prenatalnog i posvojenje rođenog djeteta (maloljetnog

ili punoljetnog) uglavnom vežemo različite instrumente zakonske regulative (suglasnost roditelja, prava posvojitelja i posvojenika) i tajnost podataka.

North American Council on Adoptable Children (organizacija za podršku i promociju smještanja, mladih i djece koji su pod socijalnom skrbi u SAD i Kanadi) na svojim službenim stranicama navodi četiri osnovne vrste posvojenja koje podrazumijevaju određene instrumente: posvojenje preko javnih i domaćih privatnih agencija, internacionalno te nezavisno posvojenje. S obzirom na način preko kojeg se može posvojiti dijete razlikuju se: javni, privatni, međunarodni i nezavisni instrumenti posvojenja. Međutim, ako se uzmu u obzir pravila provođenja usluge razlikuju se: otvoreni, zatvoreni i poluotvoreni instrumenti posvojenja. Što se tiče tržišnih mehanizama ostvarivanja posvojenja mogu se razlikovati javni i privatni instrumenti te njihova kombinacija. Oporezivanje i javna potrošnja uključuju instrumente subvencije kao što su porodiljne naknade, roditeljski dopusti za posvojenu djecu. Obrazovanje, informiranje i uvjeravanje u vezi politika posvojenja imamo od strane državnih i nedržavnih aktera kroz različite konferencije, škole za posvojitelje, radionice za pomoć nakon posvojenja. Svakako je važno navesti i regulatorne instrumente posvojenja kao što su različiti zakoni koji reguliraju obiteljsku politiku i posvojenje te pravilnici kojima se određuju načini postupanja u vezi posvojenja.

Osim različitih instrumenata politike posvojenja, potrebno je obratiti pažnju i na najvažnije aktere koji sudjeluju u toj politici. Glavnim akterom politika posvajanja smatraju se razne institucije socijalne skrbi, uz njih važni su državni akteri kao što su nadležna ministarstva, domovi za djecu, vladine organizacije. S druge strane, važnu ulogu mogu igrati i nevladini akteri kao što su razne udruge, vjerska udruženja i pojedinci. No ne smijemo zanemariti niti međunarodne aktere kao što su EU i različita međunarodna udruženja. Ali o tom pitanju nema dovoljno literature i dosadašnjih istraživanja, koja bi pitanju aktera u posvojenju djece pristupila sustavno.

Socijalna konstrukcija tj. predodžba o problemu obiteljske politike u vezi pitanja posvojenja mijenjala se kroz povijest. Tu se mijenjala i

predodžba o glavnim ciljnim skupinama vezanim uz navedenu politiku kao što su obitelj, roditelji i djeca. Iz povijesnog pregleda posvojenja djece možemo vidjeti kako je predodžba posvojenja u samom početku bila religioznog, nasljednog, imovinskog karaktera i usmjerena više na ostvarivanje određenih ciljeva posvojitelja. Tek nakon Prvog svjetskog rata stvara se predodžba o posvojenju kao pomoći djeci. Da bi konačno danas, Konvencijom UN-a o pravima djeteta¹ ta predodžba o posvojenju kao pomoći djeci prešla u shvaćanje kao prava svakog djeteta da odrasta u obitelji i pravo na roditeljstvo. No ipak je predodžba o pravu djeteta postala dominantnija u odnosu na pravo na roditeljstvo. Važna predodžba koja danas vlada jest deinstitucionalizacija posvojenja tj. kako je viša kvaliteta života djeteta moguća u udomiteljstvu i posvojiteljskoj obitelji. Dok je kroz povijest bilo samorazumljivo da tu obitelj čine muškarac i žena, danas se ta predodžba mijenja i postavlja se pitanje o posvajanju od strane samaca i istospolnih zajednica. Tu imamo s jedne strane zemlje koje imaju predodžbu o obitelji koju čine samo muškarac i žena, i s druge strane obitelji koju mogu činiti istospolne zajednice i samci. Roditelji imaju ideju o posvojenju kao ostvarivanju roditeljskog poriva s jedne strane i pomoći djeci s druge strane.

1. Analiza policy ciljeva, instrumenata, aktera i socijalne konstrukcije politike posvojenja djece u Hrvatskoj

Ustavom Republike Hrvatske, odredbom članka 64. propisano je da država osobitu skrb posvećuje maloljetnicima bez roditelja i onima za koje se roditelji ne brinu. Aktualna Vlada RH u svom Programu za razdoblje između 2011.-2015. godine kao jedan od ciljeva svog programa navodi osnivanje regionalnih centara specijaliziranih za pomoć zlostavljanoj i zanemarivanoj djeci i njihovoj obitelji; provođenje programa edukacije, specijalizacije, profesionalizacije i nadzora udomiteljstva za djecu bez roditeljske skrbi radi povećanja omjera djece smještene u udomiteljske obitelji u odnosu na djecu smještenu u domove, uz isto-

¹ Konvencija UN-a o pravima djeteta donesena je 1989. godine. Međunarodni je ugovor Ujedinjenih naroda kojim su utvrđena građanska, politička, ekonomska, socijalna, zdravstvena i kulturna prava djece.

dobnu prenamjenu domova u one obiteljskog tipa; olakšavanje postupka usvajanja i bolju socijalnu integraciju te djece, razradu i primjenu modela stanovanja, školovanja i zapošljavanja djece bez roditeljske skrbi nakon navršenih 18 godina (Program Vlade RH, 2011: 37).

Ministarstvo socijalne skrbi ističe kao cilj posvojenja obiteljsko-pravnu zaštitu djece, osiguranje i odgoj u sigurnom obiteljskom okruženju te roditeljstvo i osnivanje obitelji (www.mspm.hr, 2013). Sabor RH je u Prijedlogu zakona o potvrđivanju Konvencije o zaštiti djece i suradnji u vezi s međudržavnim posvojenjem kao jedan od glavnih ciljeva istaknuo brži način postupanja i jednoobraznosti postupanja u slučajevima međudržavnog posvojenja i istovremeno obvezivanje na poštivanje određenih načela koja države stranke dogovorno prihvaćaju radi zaštite najboljeg interesa djeteta. Jedan od ciljeva zakona jest dodatno zaštititi prava djece u RH koju posvajaju državljani drugih zemalja kad je to od posebnog interesa djeteta i državljanima RH olakšati postupak posvojenja kad žele posvojiti dijete u nekoj drugoj zemlji (Prijedlog zakona, 2013: 3-4). Prema Konvenciji o pravima djeteta posvojenjem se objedinjuju dva opća cilja koja su komplementarna: pravo čovjeka na roditeljstvo i na osnivanje obitelji i pravo djeteta na sigurnost i odgoj u obitelji. Konvencija o pravima djeteta pravni interes i dobrobit djeteta smatra prioritetnim u kategorizaciji interesa (Jakovac-Lozić, 2007: 318). Hrvatska politika posvojenja prihvatila je ta dva opća cilja posvojenja. Specifični ciljevi koji se određuju u okviru RH politike su ubrzanje postupka posvojenja, omogućavanje međunarodnog posvojenja, izgradnja regionalnih centara te prenamjena domova u domove obiteljskog tipa.

Za ukupan prikaz instrumenata rad koristi taksonomiju *policy* instrumenata koju je izveo Christopher Hood, poznata pod nazivom NATO shema koja obuhvaća nodalnost (informacije), ovlasti, bogatstvo i organizaciju. Nodalnost se odnosi na različite uporabe informacija u određenim politikama kroz savjetovanja, treninge, izvještaje, edukacije, oglašavanje i istraživanje. Dvije su glavne svrhe nodalnosti kao instrumenta: cenzura i osiguranje pristupa informacijama. Ovlasti podrazumijevaju različitu regulativu (licenciranje, prodaja vlasničkih prava, samoregulacija, vaučeri, kvote), a temeljne svrhe instrumenta su stvaranje

savjetničkih skupina, zabrana stranaka i uskraćivanje pristupa. Kod bogatstva riječ je o korištenju financijskih instrumenata kao što su subvencije, dotacije, zajmovi, porezni izdatci i financiranje programa. Svrhe instrumenta su financiranje interesnih skupina, financiranje kampanja i uskraćivanje financiranja. Organizacija tj. pružanje javnih usluga putem birokracije, javnih poduzeća i agencija, ima svrhu administrativne reorganizacije i administrativnog kašnjenja i ograničavanja (Howlett 2009: 82; u Petek 2012a: 89-90).

Od informacijskih instrumenata najviše se ističe jedinstveni registar posvojitelja, prva Konferencija o posvojenju u RH te različite radionice i savjetovanja. Što se tiče temeljnog instrumenta ovlasti na politiku posvojenja u RH najviše su utjecali Ustav RH, Obiteljski zakon², Konvencija UN-a o pravima djeteta, Zakon o potvrđivanju konvencije o zaštiti djece i suradnji u vezi s posvojenjem i Haška konvencija³. Instrument bogatstva sadrži roditeljske naknade te financiranje nevladinih organizacija koje se bave posvojenjem. Zakonom o roditeljskim i porodijskim naknadama izjednačena su prava posvojitelja s pravima bioloških roditelja. Instrument usluga sadržava omogućavanje posvojenja djece, a prije toga njihovo udomljavanje, smještanje u domove, skrbništvo i podršku obitelji.

U analizi djelovanja aktera fokus je na djelovanje formalnih aktera – vlade, Ministarstava socijalne skrbi te mladih i Centara za socijalnu skrb jer su oni ti koji donose odluke. Od neformalnih aktera rad analizira samo one za koje smatra da su važni jer su na neki način sudjelovali u obiteljskoj politici u vezi pitanja posvojenja djece i time značajno pridonijeli toj politici. Za ukupan prikaz najvažnijih aktera, analiza se služi kategorizacijom formalnih i neformalnih aktera koju je izveo Thomas Birkland (Birkland, 2001:56-104; u Petek 2012a: 125). Postoji veliki broj formalnih i neformalnih aktera koji sudjeluju u kreiranju i provođenju obiteljske politike u vezi pitanja posvojenja. Od formalnih aktera, točni-

² Zakon je donesen 2003. godine te se njime uređuje brak, odnosi roditelja i djece, posvojenje, skrbništvo, učinci izvanbračne zajednice žene i muškarca, te postupci nadležnih tijela u svezi s obiteljskim odnosima i skrbništvom.

³ Haška konvencija je usvojena 1993. godine te uređuje zaštitu djece i suradnju u vezi s međudržavnim posvojenjem. RH je pristupila konvenciji 15. prosinca 2013. g.

je zakonodavne vlasti važnu ulogu igra Sabor RH koji predlaže i donosi zakone vezane uz posvojenje. Odbor za rad, zdravstvo i socijalnu skrb utvrđuje i prati provođenje obiteljske politike. Odbor za obitelj, mladež i šport utvrđuje i prati provođenje obiteljske politike, a u postupcima donošenja zakona i drugih propisa vezanih za brak, obitelj i skrbništvo, posebnu zaštitu djece i materinstva i mladeži; kvalitetu života mladih i njihovo sudjelovanje u svim djelatnostima društva i planiranje obitelji, ima prava i dužnosti matičnog radnog tijela. Odbor za zakonodavstvo razmatra prijedloge zakona i drugih akata vezanih i uz obiteljsku politiku te provjerava njihovu usklađenost sa Ustavom RH (www.sabor.hr, 2013).

Vlada RH jedan je od najvažnijih aktera izvršne vlasti čija je zadaća provođenje obiteljske politike. Potpredsjednica vlade i ministrica socijalne politike i mladih Milanka Opačić odigrala je veliku ulogu u stavljanju pitanja posvojenja na dnevni red. Ministarstvo socijalne politike i mladih, uvođenjem jedinstvenog registra potencijalnih posvojitelja pomoglo je u uvođenju efikasnijeg sustava posvojenja djece. Služba za djecu usmjerena je na promicanje dobrobiti djece te na zaštitu i osiguravanje primjerenog tretmana djeci bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Služba za podršku obitelji prati provedbu mjera populacijske i obiteljske politike. Obiteljski centri podižu kvalitetu života djece, mladih i obitelji te promiču obiteljske vrijednosti i odgovorno roditeljstvo. (www.mspm.hr).

Centar za socijalnu skrb je ključan akter u politici posvojenja jer prima zahtjeve za posvojenje prema mjestu prebivališta, izrađuje mišljenje o podobnosti za posvojenje, donosi odluku o posvojenju i prima žalbe. Domovi za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi čiji je osnivač država i oni drugih osnivača (primjerice Crkve) „osiguravaju stalni, tjedni i privremeni smještaj ili cjelodnevni i poludnevni boravak, te brinu o odgoju, obrazovanju, školovanju, zdravlju i svim drugim potrebama svakog pojedinog djeteta. Također, stručni radnici domova za djecu intenzivno surađuju s centrima za socijalnu skrb u cilju skraćivanja boravka djece u instituciji te osiguranja odrastanja u obiteljskom okruženju“ (www.mspm.hr). Ured pravobraniteljice za djecu prati povredu pojedinačnih prava djece. Ne postoje specijalizirane agencije koje se bave posvojenjem djece. U sudskoj vlasti važnu ulogu ima Vrhovni sud RH koji

osigurava primjenu obiteljskog prava i ravnopravnost svih u njegovoj primjeni (www.vsrh.hr). Europska Unija je važan akter u međudržavnom posvojenju.

Neformalni akteri imaju važnu ulogu u kreiranju i provođenju politike posvojenja. U Hrvatskoj ne postoje političke stranke i istraživačke organizacije koje se bave politikom posvojenja. Od interesnih skupina najistaknutija je udruga za pomoć pri posvojenju *Adopta* koja je već treću godinu za redom u suradnji s Ministarstvom socijalne politike i mladih organizira konferenciju o posvojenju djece s namjerom unapređenja prakse i uspješnosti posvojenja. Osim toga, udruga organizira razne edukacije, radionice i informiranje posvojitelja. Vjerske zajednice i udruge pružaju usluge skrbi izvan vlastite obitelji bez osnivanja doma za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Tvrtka *Moja obitelj* je ilegalno nudila građanima RH međunarodno posvojenje djece.

Pozicioniranjem prava djeteta kao prioritet u zadnjih deset godina, možemo vidjeti promjenu socijalne konstrukcije i hrvatsku težnju usklađivanja s europskim politikama, u prvom redu s Konvencijom UN-a. „U RH obitelj zauzima najvažnije mjesto u hijerarhiji društvenih vrijednosti, a podrška obitelji i zaštita prava djece jedna su od temeljnih vrijednosti hrvatskog društva“ (www.mspm.hr). Raspravom o izmjenama Obiteljskog zakona koja je vladala zadnjih mjeseci na dnevni red su stavljena dva važna pitanja: tko čini obitelj i tko može posvojiti dijete? Prema važećem zakonu to su bračne zajednice i u iznimnim slučajevima, ako je to u interesu djece, samci. No sada se javila ideja kako se i mogućim istospolnim bračnim zajednicama trebaju omogućiti sva obiteljska prava kao i posvojenje. To je eventualno nova percepcija/socijalna konstrukcija vezana uz ovo pitanje, koja se tek razvija. Kroz raspravu se posebno istaknulo međudržavno posvojenje i sprječavanje vakuuma koji je postojao u RH zakonodavstvu i omogućavao sivu zonu u kojoj su određene agencije nezakonito zarađivale na djeci i roditeljima koji su željeli djecu. No ono što se također postavilo na dnevni red jest olakšavanje postupka posvojenja unutar RH jer vlada predodžba kako je posvojenje djeteta gotovo nemoguća misija, što pokazuju i podaci.

Tablica 1: Statistika posvojenja zadnjih deset godina u Hrvatskoj

Godina	2011.	2010.	2009.	2008.	2007.	2006.	2005.	2004.	2003.	2002.
Broj djece za posvojenje	241	258	277	274	251	187	208	187	169	141
Broj posvojenja	93	133	116	121	120	134	153	143	154	154
Od toga maćeha/očuh	14	21	30	17	18	16	21	0	10	16

Izvor: www.adopta.hr., 2013.

Statistički podatci prikazuju značajnu razliku između broja djece kod kojih su ispunjene pravne pretpostavke za posvojenje i broja posvojenja tijekom godine koja štete djeci. Time se potvrđuje teza o neučinkovitosti sustava s obzirom da oko 600 posvojitelja čeka na dijete dok s druge strane u ovom slučaju 148 djece (u 2011. godini) nije posvojeno, što je pokazatelj jedne paradoksalne situacije. Statistički podatci pokazuju kako je sustav bio najučinkovitiji u zadnjih deset godina kada se broj djece koja nisu dana na posvajanje, a kod kojih su ispunjene pravne pretpostavke za posvojenje, kretao između šest i 15. Učinkovitost sustava u pitanju posvajanja djece strmoglavo je pala u razdoblju između 2007. i 2011. godine te vrhunac neuspjeha doživjela 2009. godine kada je čak 161 dijete ostalo u domu neposvojeno iako su ispunjavali pravne pretpostavke za posvojenje, što je 28 puta manje posvojenja u odnosu na 2002. godinu. Hrvatska predodžba posvojenja izražava težnju za deinstitucionalizaciju sustava te smještanju djece u obitelj. Konačno, ono što je prožimalo cijelu raspravu o posvojenju djece jest zaštita interesa djeteta.

2. Interpretacija rezultata istraživanja

Iz analize je vidljiva transformacija ciljeva, instrumenata i socijalne konstrukcije politike posvajanja djece u RH zadnjih deset godina. Dva

temeljna cilja koja prožimaju politiku posvajanja su pravo čovjeka na roditeljstvo i na osnivanje obitelji i pravo djeteta na sigurnost i odgoj u obitelji. Važno je naglasiti da se pravo djeteta na sigurnost i odgoj u obitelji stavlja kao prioritetni cilj. *Policy* instrumenti politike posvajanja u RH su raznovrsni. Postoje različiti instrumenti nodalnosti koji pomažu potencijalnim posvojiteljima i koji su najčešće pružani od nevladinih aktera. U odnosu na teorijska očekivanja nedostaje informacijskih instrumenata, točnije istraživanja i edukacije koja bi pokrivala cijelu regiju Hrvatske jer u sadašnjem slučaju instrumenti nodalnosti najviše su koncentrirani u Zagrebu i okolici. Uz to nedostaje formalna edukacija posvojitelja.

Što se tiče regulatornih instrumenata, vidljiva je dobra zakonska regulativa koja osigurava prava djeteta i roditelja. Potvrđivanjem Haške konvencije riješen je problem nezakonitog poslovanja agencija koje su omogućavale međunarodna posvojenja i općenito riješen je problem međunarodnog posvojenja. Organizacijski instrumenti su dobro uspostavljeni, ali postavlja se pitanje njihove neučinkovitosti i tromosti. Nedostaje informatizacija i povezanost usluga vezanih uz posvojenje. Također, u RH postoji javno posvojenje, ne postoje privatna i nezavisna posvojenja. Potvrđivanjem navedene konvencije otvorila se potreba za središnjim tijelom koje će se baviti međunarodnim posvojenjem te se stavio na dnevni red instrument nadzora i pomoći posvojiteljskoj obitelji. Osim toga, svakako je veliki nedostatak nepostojanje tijela koje bi informatiziralo i upravljalo centrima socijalne skrbi u pitanju politike posvojenja. Što se tiče instrumenta bogatstva roditeljske i porodične naknade, napokon su izjednačena prava posvojitelja s pravima bioloških roditelja.

U Republici Hrvatskoj, u politici posvojenja u pogledu aktera nedostaje tijelo koje će se baviti međunarodnim posvojenjem te (privatne i javne) agencije koje bi se bavile posvojenjem. Također, nedostaju istraživačke organizacije koje se bave posvojenjem i političke stranke. Vidljiva je suradnja državnih i nedržavnih aktera u implementaciji politike posvojenja. Nedržavni akteri posebno nadopunjuju državne aktere u instrumentu nodalnosti koji se odnosi na informiranje i edukaciju posvo-

jitelja i javnosti vezano za posvojenje te instrument usluga koji se odnosi na skrb o djeci. EU je imala važnu ulogu pri usvajanju regulative vezane za međudržavno posvojenje.

Socijalna konstrukcija politike posvajanja u RH danas počinje biti vođena ideološkim sukobom dviju ideja o definiciji braka, a s druge strane, s praktičnim pitanjem (ne)učinkovitosti prakse posvojenja i suzbijanjem sive zone trgovanja djecom omogućavanjem međunarodnog posvojenja. Ideja oko koje se slažu sve ideološke strane su prava djeteta na obitelj te deinstitucionalizacija sustava posvojenja.

Konačno, u RH postoji neraskidivo posvojenje, što znači nemogućnost raskidanja institucije posvojenja. Upravo ta karakteristika nalaže veliki oprez u postupanju svih aktera posvojenja i u čemu možemo vidjeti jedan od razloga usporenosti postupka posvojenja u Hrvatskoj. Uzimanjem u obzir kriterija zatvorenosti, otvorenosti i poluotvorenosti posvojenja, vidljivo je kako u RH postoji zatvoreno posvojenje tj. nemogućnost uspostavljanja kontakta s biološkom obitelji. U RH se djeca potpuno integriraju u posvojiteljsku obitelj, tako da postoji potpuno posvojenje. Prema kriteriju dobi moguće je posvojiti samo rođeno dijete i treba proći šest tjedana kako bi dijete bilo posvojivo. Što se tiče posvojitelja, moguće je samo bračno posvojenje (brak koji čine žena i muškarac), u iznimnim slučajevima ako je u interesu djeteta može posvojiti i samac. Postoji državno posvojenje, a potpisivanjem Haške konvencije o međudržavnom posvojenju otvorila se mogućnost međudržavnog posvojenja. Važna je karakteristika roditeljsko posvojenje tj. prava i dužnosti koje proizlaze iz prava.

Zaključak

Analiza politike posvojenja djece u RH u zadnjih deset godina prikazuje kompleksnost samog problema. Colebatchevom teorijom dimenzija javnih politika (ciljevi, instrumenti, akteri i socijalna konstrukcija), istraživanjem se došlo do sljedećih karakteristika politike posvojenja djece u RH. Opći ciljevi hrvatske politike posvojenja jednaki su ciljevima država potpisnica Konvencije UN-a, a to je pravo djeteta na obitelj

i posvojitelja na roditeljstvo. S tim da se naglasak stavlja na dobrobit djeteta u odnosu na potencijalnog posvojitelja. Od specifičnih ciljeva posebno su naglašeni: ubrzanje i olakšavanje postupka posvojenja te osnivanje regionalnih centara koji bi pomagali zanemarivanoj djeci i ubrzanje međunarodnog posvojenja. Ti ciljevi potvrđuju početnu tezu o neučinkovitosti sustava u pitanjima posvojenja zbog decentraliziranosti centra socijalne skrbi i nepostojanja tijela koje bi ih koordiniralo. Postoje različiti instrumenti u politici posvojenja u RH: nodalnost, regulacija, bogatstvo i organizacija. Najveći nedostatak je vidljiv u nodalnosti, točnije nepostojanju istraživanja teme, nedovoljne edukacije i informiranja potencijalnih posvojitelja na području cijele Hrvatske.

Što se tiče organizacije, problem čini nepostojanje informatizacijskog sustava koji bi povezoao centre socijalne skrbi i omogućio roditeljima izravnu prijavu u sve domove i prekinuo praksu pisanja svim centrima i svakodnevno zvanje istih. Formalni i neformalni akteri igraju veliku ulogu u politici posvojenja. Sabor i Vlada ulažu veliki napor u poboljšanju sustava u vezi posvojenja djece, a problem nastaje u provođenju politike u upravi. Interesne skupine igraju važnu ulogu u politici posvojenja. Važno je istaknuti suradnju državnih i nedržavnih aktera, posebno u instrumentima nodalnosti (informiranje, edukacije) i organizacije (skrb o djeci) te bogatstva (državno financiranje NVO-a) što pridonosi rješavanju problema u politici posvojenja. Socijalna konstrukcija o posvojenju u RH koncentrirana je s jedne strane na ideju o posvojenju kao pomoći djeci u ostvarenju prava na odrastanje u obitelji, a s druge strane kao ostvarenje prava na roditeljstvo. Iz te ideje proizlazi shvaćanje o potrebi deinstitutionalizacije sustava posvojenja i ubrzanju postupka posvojenja. Statistički podaci o posvojenju zadnjih deset godina također pokazuju neučinkovitost sustava posvojenja u RH. Postavlja se pitanje, tko čini obitelj koju dijete treba? Imamo dva shvaćanja, prvo smatra kako obitelj mogu činiti samo žena i muž, a drugo shvaćanje smatra kako obitelj može činiti i istospolna zajednica. No ta je rasprava još u tijeku i to je pitanje kojim se može baviti neko buduće istraživanje.

Konačno, ova analiza je uspjela odgovoriti na svoje istraživačko pitanje karakteristika obiteljske politike u vezi pitanja posvojenja. Neučin-

kovit sustav je sigurno jedna od karakteristika posvojenja u RH, ali sami razlog njegove neučinkovitosti ne proizlazi samo iz decentraliziranog sustava socijalne skrbi i nepostojanja tijela koje bi ih koordiniralo.

Zaključno, osnovna obilježja politike posvojenja u Republici Hrvatskoj su: pravo djeteta na obitelj i posvojitelja na roditeljstvo s naglaskom na dobrobit djeteta; ubrzanje i olakšavanje postupka posvojenja (državnog i međunarodnog) te osnivanje regionalnih centara; nepostojanje istraživanja teme i nedovoljne edukacije potencijalnih posvojitelja; nepostojanje informatizacijskog sustava koji bi povezao centre socijalne skrbi i omogućio roditeljima izravnu prijavu u sve domove; ulaganje velikog napora Sabora i Vlade u poboljšanju sustava te problem u provođenju politike u upravi; važna uloga interesnih skupina posebno u informiranju potencijalnih posvojitelja; socijalna konstrukcija koncentrirana oko ideja o posvojenju kao pomoći djeci u ostvarenju prava na odrastanje u obitelji i ostvarenju prava na roditeljstvo. Važno je spomenuti oblike posvojenja koji imaju utjecaja na politiku posvojenja u RH. Osnovni oblici posvojenja u RH su neraskidivo posvojenje, zatvoreno posvojenje, potpuno posvojenje, posvojenje rođenog djeteta, bračno ili samačko posvojenje, državno posvojenje ili međunarodno posvojenje i roditeljsko posvojenje koji uz navedene karakteristike *policy* ciljeva, instrumenata, aktera i socijalne konstrukcije utječu na politiku posvojenja u Hrvatskoj.

Rad je nastojao istaknuti važno pitanje te dati osnovnu podlogu za daljnje istraživanje i rješavanje problema politike posvojenja u RH. U pogledu organizacijskih problema, pravednosti i tromosti samog sustava problem bi se mogao dijelom riješiti uvođenjem informatičkog sustava koji bi povezao centre socijalne skrbi u RH i omogućio posvojiteljima apliciranje putem istog sustava.⁴

No sam informatički sustav ne bi bio dovoljan ukoliko se uz to ne bi sustavno ulagalo u instrumente nodalnosti i organizacije s ciljem deinstitucionalizacije sustava posvojenja.

⁴ Primjerice, informatički sustav *Adopting Care* je izrađen na Microsoft Software StartUp Academyji 2013. godine u Zagrebu. Izradili su ga studenti Tomislav Barišić, Maja Čuić, Marko Dominić i Renata Peharec.

Literatura:

- COLEBATCH, Hal K. (2004) *Policy*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- BURNHAM, Peter, Karin Gilland, Wyn Grant i Zig Layton- Henry (2006) *Metode istraživanja politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- GRDEŠIĆ, Ivan (2006) *Osnove analize javnih politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- JAKOVAC-LOZIĆ, Dijana (2007) Posvojenje. U: Mira Alinčić (ur.), *Obiteljsko pravo*. (311-358). Zagreb: Narodne novine d.d.
- MARSH, David i STOKER, Gerry, *Teorije i metode političkih znanosti*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- MATULIĆ, Tonči (2002) „Obiteljske vrijednosti i neki aspekti socijalne zaštite u obitelji“. U: Vlado Puljiz i Dejana Bouillet (ur.), *Nacionalna obiteljska politika*. (119- 162) Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- PETAK, Zdravko (2009) „Pojmovnik“. Zagreb: *Hrvatska javna uprava*: 9 (1): 283- 295.
- PETEK, Ana (2012) „Pojmovnik“. Zagreb: *HKJU-CCPA*: 12(1): 301-312.
- PETEK, Ana (2012a) *Transformacija politike prema osobama s invaliditetom: primjena policy mreža*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- PULJIZ, Vlado (2000) „Socijalna politika: definicija i područja“. U: Vlado Puljiz (ur.), *Sustavi socijalne politike*. (9-22). Zagreb: Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta.
- PULJIZ, Vlado (2000) „Obiteljska politika“. U: Vlado Puljiz (ur.), *Sustavi socijalne politike*. (159-188). Zagreb: Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta.
- PULJIZ, Vlado i Dejana Bouillet (2002) „Društvo, obitelj, obiteljska politika“. U: Vlado Puljiz i Dejana Bouillet (ur.), *Nacionalna obiteljska politika*. (13-54) Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- PULJIZ, Vlado (2008) „Socijalna politika Hrvatske“. U: Vlado Puljiz, Gojko Bežovan, Teo Matković, Zoran Šučur i Siniša Zrinščak, *Soci-*

jalna politika Hrvatske. (1-71). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

ŠUĆUR, Zoran (2008) „Socijalna pomoć i socijalna skrb“. U: Vlado Puljiz (ur.), *Socijalna politika Hrvatske.* (219-277). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

ZRINŠČAK, Siniša (2000) „Socijalna pomoć“. U: Vlado Puljiz (ur.), *Sustavi socijalne politike.* (9-22). Zagreb: Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta.

ZRINŠČAK, Siniša (2008) „Obiteljska politika“. U: Vlado Puljiz (ur.), *Socijalna politika Hrvatske.* (121-158). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

ŽGANEC, Nino (2002) „Obiteljska politika i socijalna skrb“. U: Vlado Puljiz i Dejana Bouillet (ur.), *Nacionalna obiteljska politika.* (221-238) Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

DOKUMENTI

a) JEZGRENI DOKUMENTI

Maleš, Dubravka (2001) Konvencija o pravima djeteta. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Obiteljski zakon. *Narodne novine*, 116/03, 17/04, 136/04, 107/07, 61/11, 75/14, 88/14, 180-217/14

Ustav Republike Hrvatske. <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1891> (pristupljeno: 24.09.2013)

Prijedlog zakona o potvrđivanju Konvencije o zaštiti djece i suradnji u vezi s međudržavnim posvojenjem. (Zakon donesen 5. lipnja, 2013.)

Zakon o socijalnoj skrbi. *Narodne novine*, 33/12

b) SRODNI DOKUMENTI

6. Program Vlade Republike Hrvatske 2011-2015. [http://www.vlada.hr/hr/preuzimanja/program_vlade_2011_2015/\(view_online\)/1](http://www.vlada.hr/hr/preuzimanja/program_vlade_2011_2015/(view_online)/1) (pristupljeno: 22.09.2013)

7. Zakon o roditeljskim i roditeljskim potporama. *Narodne novine*, 54/ 13.

INTERNETSKJE STRANICE

- Adopta. hr (2013) 1. konferencija o posvajanju. <http://www.adopta.hr/index.php/projekti/1-konferencija-o-posvajanju> (pristupljeno: 06.09.2013)
- Childwelfare.gov (2013) Language in Adoption. <https://www.childwelfare.gov/adoption/language.cfm> (pristupljeno: 12.09.2013)
- Mspm.hr (2013a) Posvojenje. http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/podrska_obitelji/posvojenje (pristupljeno: 10.09.2013)
- Mspm.hr (2013b) Statistička izvješća http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/socijalna_skrb/statisticka_izvjesca (pristupljeno: 25.09.2013)
- Mspm.hr (2013c) Služba za djecu http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/zastita_djece/sluzba_za_djecu (pristupljeno: 10.10.2013)
- Mspm.hr (2013d) Podrška obitelji http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/podrska_obitelji (pristupljeno: 10.10.2013)
- Mspm.hr (2013d) Zaštita djece http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/zastita_djece (pristupljeno: 11.10.2013)
- Nacac.org (2013a) Glossary of Terms. <http://www.nacac.org/howtoadopt/glossary.html> (pristupljeno: 08.09.2013)
- Nacac.org (2013b) Adoption Types. <http://www.nacac.org/howtoadopt/adoptiontypes.html> (pristupljeno: 08.09.2013)
- Sabor.hr (2013a) Radna tijela Hrvatskoga sabora <http://www.sabor.hr/Default.aspx?ws=326&sec=32> (pristupljeno: 13. 10. 2013)
- Vshr.hr (2013) Sudbena vlast <http://www.vsrh.hr/EasyWeb.asp?pcpid=31> (pristupljeno: 14. 10. 2013)

CROATIAN FAMILY POLICY ANALYSIS: CHILDREN'S ADOPTION ISSUE

Abstract

The paper analyzes basic characteristics of the Croatian family policy for adoption issues. The research question that will be answered is: Which are the basic characteristics of Croatian family policy in the field of children's adoption? The analysis points out as the basic characteristics of policy adoption in Croatia unbreakable adoption, closed adoption, full adoption, newborn adoption, marital or single person adoption, inter-country adoption or international adoption and parental adoption which in addition to basic characteristics of policy goals, instruments, actors and social constructions influence on the adoption policy effectiveness. Significance of this research lies in the fact that there are no analyses of such an important policy; current situation of the family policy which rises the question of children's adoption; inefficiency of the adoption system and creating conditions for making policies and solving problems related to adoption.

Key words: *public policies, social policy, family policy, children's adoption, Colebatch's Theory of Public Policy Dimensions.*

* Posušje

UDK 272-789.32:929 BUNTIĆ D.
37(497.6-3 HERCEGOVINA)(091)
PREGLEDNI ČLANAK

IVAN KRALJEVIĆ*

PROSVJETITELJSKO-OBRAZOVNI DOPRINOS FRA DIDAKA BUNTIĆA

Sažetak

Služeći se znanstvenom metodom analize sadržaja željelo se prikazati koliki je doprinos dao fra Didak Buntić na prosvjetno-obrazovnom polju u Hercegovini. Kroz analizu misli, zabilješki i svjedočanstava pojedinih autora i njegovih suvremenika autor dolazi do ključne teze kako je fra Didak Buntić uistinu bio gromada prosvjetiteljskog duha. Fra Didak se uvijek vodio tezom kako bez prosvijećenog naroda nema ni svekolikog napretka. Njegovo javno djelovanje započinje 1895. godine, po dolasku s isusovačkog studija u Innsbrucku, kada je postavljen za profesora u širokobriješkoj gimnaziji, koju je kroz svoj dvadesetogodišnji prosvjetni rad uspio podignuti na visoki stupanj i za nju izboriti opće pravo javnosti. Paralelno s gimnazijskim radom u Hercegovini je pokrenuo prosvjetnu revoluciju protiv analfabetizma kojom će, kroz svoje Hrvatske seljačke škole, iz neznanja i nepismenosti probuditi preko 16.000 hercegovačkih seljaka. Njegove škole pisanja, čitanja i uzorna vladanja uskoro su se proširile i izvan geografskih granica Hercegovine i plodno tlo pronašle i u Bosni pa i nekim dijelovima Hrvatske. Osim toga, svoj prosvjetiteljsko-obrazovni doprinos dao je utvrditi podizanjem gimnazijske zgrade, izgradnjom konvikta za izvanjske učenike, te slanjem najnadarenijih učenika na inozemne studije. Te akcije su urodile plodom, pa je njegova širokobriješka gimnazija izrasla u jednu od najboljih gimnazija u cijeloj bivšoj Kraljevini Jugoslaviji.

Ključne riječi: *fra Didak Buntić, prosvjetiteljstvo, Hrvatske seljačke škole, Gimnazija na Širokom Brijegu, Hercegovina.*

* Široki Brijeg

1. Turobni obrazovni početci u Hercegovini

Počeci pismenosti u Hercegovini vezani su uz franjevce. Po navodi- ma fra Andrije Nikića, franjevci na ovim prostorima još „tijekom 14. i 15. stoljeća podižu vjerske objekte – kapelice, crkve i samostane – te ih pretvaraju u prve centre za širenje prosvjete.“¹ No dolaskom osmanskog carstva prosvjetljivanje je potpuno podređeno i marginalizirano. „U to vrijeme turska državna vlast nije imala ni jedne javne pučke škole u Hercegovini. Nije bilo prave slobode, koja je osnovni uvjet prosvjetnom radu i napretku. Narod je bio u skrajnoj bijedi i nije mogao ništa pridonositi za izgradnju i održavanje škola.“² Franjevci su unatoč teškoj financijskoj krizi, kroz kontakte sa Zapadom, uspijevali održavati samostanske škole u kojima se uglavnom podučavao franjevački pomladak, dok su ulogu vrijednu spomena u skromnom opismenjavanju stanovništva tijekom osmanske vladavine imali tzv. *putujući učitelji* koji su kroz svoje pastirske škole, većinom pojedinačno, seljake učili temeljima pismenosti čuvajući stoku u hercegovačkim poljima i planinama.

Uslijed svih povijesnih neprilika kojima su bili pogođeni tijekom osmanske okupacije, pretežito kršćansko pučanstvo Hercegovine palo je na niske grane obrazovanja i kulture. Zbog takve situacije s prosvjetom, franjevci od habsburškog Ministarstva prosvjete 1852. godine traže potporu za pučke škole u BiH. U pismu naslovljenom na Visoko carsko-kraljevsko Ministarstvo prosvjete, fra Marijan Šunjić i fra Martin Nedić pišu: „bosanski (su) katolici za prosvjetu vrlo sposobni, ali ih je cijela katolička i kršćanska Evropa, ne kroz godine nego kroz stoljeća zanemarivala. Oni su pripuštani sami sebi i fanatizmu Osmanlija, te kroz stoljeća od Evrope još niti jedne jaspri nisu primili za opće katoličko dobro.“³ Visoko carsko-kraljevsko Ministarstvo prosvjete se nije oglušilo na molbe franjevac, pa je već do 1855. godine osnovano 12 škola.⁴

¹ NIKIĆ, Andrija, *Fra Didak Buntić – Hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, 2004. god., str. 327.

² ŠAKOTA, Marinko, „Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkog puka“, u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo* / uredili Stipe Tadić i Marinko Šakota, Zagreb, 2009., str. 302. Zbornik radova *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo* kojeg je uredio spomenuti dvojac nastao je na temelju izlaganja s istoimenog znanstvenog simpozija održanog u Mostaru 2.-3. listopada 2008. godine.

³ BABIĆ, Marko, „Austro-ugarsko zatiranje hrvatskoga identiteta u Bosni i Hercegovini“, u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, str. 40

⁴ *Nav. mj.*

Kada su hercegovački franjevci „*odcijepljeni od Bosne, bez kruha i krova*“ došli na Čerigaj ponad Širokog Brijega i osnovali svoj franjevački pomladak, rad na opismenjavanju je postao intenzivniji. „O tome svjedoči i njihov školski odgojni program od 1861. do 1899. koji je bio prilagođen talijanskim crkvenim programima,⁵ budući da su se franjevci zbog blizine školovali u Italiji. Da je tadašnje franjevačko vodstvo uistinu brinulo o školstvu svjedoči nam i njihov kapitul iz 1883. godine na kojem je starješinstvo ustanovilo posebno Vijeće od šest fratara (fra Franjo Dobretić, fra Augustin Zubac, fra Pavo Petrović, fra Lujo Radoš, fra Nikola Šimović i fra Jerko Ljubić) koje je trebalo proučiti hercegovačko školstvo i dati smjernice kako ga unaprijediti. Vijeće je donijelo odluku da se za izobrazbu franjevačkih sjemeništara uvede prava gimnazija koja će, po završetku trogodišnje pučke škole, trajati šest godina (tri godine prije novicijata, novicijat i nakon novicijata dvije godine filozofije).⁶

I bosanski i hercegovački franjevci su u ovom razdoblju centralizirali i modernizirali svoje školske sustave i svoje samostanske škole zamijenili takozvanim probandatima. Ti probandati su s godinama izrasli u više gimnazije s pravom javnosti, koje su bile otvorene i nekatoličkim učenicima i učenicima koji nisu imali namjeru zarediti se. U istom razdoblju dolazi do ekspanzivnog rasta svih konfesionalnih škola u Bosni i Hercegovini. Znači, tek pred sami kraj osmanske vladavine niču prve organizirane školske ustanove. Ove crtice nam jasno govore kako za vrijeme osmanske vladavine nije bila nijedna javna pučka škola u Hercegovini. Međutim, ni nova austrougarska vlast se nije pretrgnula u unaprjeđenju školstva u Hercegovini.

Iako se prosvjetiteljstvo kao opći duhovni pokret u zapadnim europskim zemljama pojavilo krajem 17. stoljeća i protegnulo, u nekim američkim kolonijama, sve do početka 19. stoljeća, franjevačko zauzimanje za prosvjetno uzdizanje svoga naroda je eklatantan primjer kako je prosvjetiteljska klica bila živa i nakon tih krutih granica kojima omeđujemo

⁵ ČUTURA, Vlado, „Zdrava mladost zalag je hrvatske budućnosti“, vidjeti u članku o stanju u župi Široki Brijeg objavljenom u Glasu koncila: <http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=4817> (12.VI.2014.)

⁶ PANDŽIĆ, Bazilije S., *Hercegovački franjevci – sedam stoljeća s narodom*, Mostar, 2001. god., str. 111.-112.

ovaj pokret kritičko-racionalističkog poimanja svijeta i sebe u tom svijetu. Prosvjetno buđenje naroda Hercegovine bio je svojevrsni, kantovski rečeno, „izlazak čovjeka iz stanja samoskrivljene nepunoljetnosti.“⁷ Nadahnut prosvjetiteljskim žarom fra Didak Buntić se svojim djelovanjem na polju narodne naobrazbe prometnuo u jednog od najvećih umova i najplemenitijih ljudi koje je majka Hercegovina ikada porodila. Kao čovjek bogata i oštra uma želio je unaprijediti svoj narod na svim za život važnim razinama. Poznajući realno stanje i mogućnosti naroda smatrao je kako samo opismenjavanje širokih narodnih masa može biti ključan pa i presudan čimbenik u mogućem pomišljanju na neki bolji i ljepši društveni prostor za narod Hercegovine. Zaslužan je za naobrazbu tisuća hercegovačkog katoličkog puka putem tzv. *seljačkih škola* i slanja nadarenih studenata na europska sveučilišta, koji su stečena znanja kasnije prenosili i usađivali u ispucale pore rodne Hercegovine. Osim kao franjevac, profesor i prosvjetitelj, fra Didak je djelovao i kao branitelj i hranitelj hercegovačkog puka. Možda baš širokobriješka crkva koju je dao izgraditi, i koju mnogi nazivaju Didakovom katedralom, svjedoči koliko je trajan i neizbrisiv trag ostavio u Hercegovini.

Dolaskom austrougarske vlasti na području Hercegovine bilo je oko 112.000 Hrvata – katolika. Na toliko stanovnika bilo je samo 10 osnovnih škola.⁸ Kako bi ostvario svoj naum, fra Didak je morao očekivati i dobiti suradnju naroda koji je u to vrijeme bio skoro u potpunosti nepismen (oko 85%). O kakvom se problemu radilo možda je najbolje ilustrirao fra Ignacije Gavran. „A što da uradiš s nepismenim ljudima? Niti im možeš dati knjigu u ruku, niti mogu dobiti kakvo zaposlenje osim da tegle! Kako da im uzdigneš narodnu, socijalnu i vjersku svijest? Kako ih prosvjećivati da budu napredni, svjesni poljoprivrednici i dobri članovi zajednice? Fra Didaku je bilo jasno da je prvi korak da se pomogne seljaku – otvoriti mu oči, opismeniti ga,“⁹ bilježi fra Ignacije u jednom od svojih brojnih spisa i jednom mišlju otkriva sva očekivanja i strahove

⁷ KANT, Immanuel, *Pravno politički spisi*, Zagreb, 2000. god., str. 35.

⁸ KRALJEVIĆ, Ivan, „Prisjećanje na fra Didaka Buntića“, u: *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu* / uredili Ivo Čolak, Vendelin Karačić i Antun Karaman, Mostar – Široki Brijeg, 2005. god., str. 143.

⁹ ŠAKOTA, Marinko, *Uzor – fra Didak Buntić*, Gradnići, 2010. god., str. 21.

koji su tada vladali u narodu. Franjevce, tada najpismeniji dio društva, smatrao je zaduženima za kulturno, prosvjetno i gospodarsko uzdizanje hercegovačkog puka. Tijekom austrougarske vladavine (od okupacije 1878. do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine) ni jedna škola na tlu Hercegovine nije napravljena bez franjevaca, a vidjeli smo da nije bilo nimalo drukčije ni u epohi prije ove.

2. Fra Didakov rad u franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu

Fra Didakovo prosvjetiteljsko djelovanje obuhvaća prije svega njegov rad u gimnaziji u Širokom Brijegu, u kojoj je bio profesor vjeronauka, hrvatskog, grčkog i latinskog jezika, ravnatelj te odgojitelj gimnazijalaca i mladeži. Nakon što nije nastavio planirani studij klasične filologije i književnosti u Innsbrucku, fra Didak po dolasku na Široki Brijeg 1895. godine postaje gimnazijski profesor i na tom mjestu ostaje sve do 1919. godine, kada je izabran za provincijala Hercegovačke franjevačke provincije. Upravo su Provincija i Uprava naukovnog zavoda u Širokom Brijegu, po uzoru na zagrebačke gimnazije, utemeljili prvi razred gimnazije u školskoj godini 1889./90. Godinu dana kasnije osnovan je i drugi razred, dok je treći razred osnovan 1897. godine dolaskom innsbruških studenata, tada već svršenih profesora. Nakon toga dolazi do konstantnog rasta gimnazije zahvaljujući tadašnjem ravnatelju fra Mirku Matijeviću i fra Didaku Buntiću.

Koliko je fra Didak dopriniosio procvatu i novom zamahu gimnazije svjedoči pismo trojice profesora gimnazije iz 1900. godine upućeno Upravi provincije koja je donijela odluku da se fra Didak sa službe profesora premjesti u rodnu župu Gradniće. „Radi općega dobra, kao i radi budućnosti naše Države, spreman je svaki od niže podpisani, ustupit svoje učiteljsko mjesto bivšem učitelju O. fra Didaku Buntiću, a to činimo dragovoljno i ne iz prkosa, nego samo iz uvjerenja, da je spomenuti o. Didak nuždan, hoćemo li uzdržat već osnovanu nižu gimnaziju u ovom Probandatu, dočim znamo, da svaki od nas nije od prijeke

nužde,¹⁰ poručila su u svome pismu ova trojica franjevac. Naime, tada su se u provinciji vodile žustre rasprave o njezinom stanju, a po svemu sudeći fra Didakovi komentari se nisu sviđjeli tadašnjem vodstvu provincije pa je uslijedilo premještanje u Gradniće. Iz prosvjeda protiv te odluke fra Didak se čak bio odrekao svoga učiteljskog posla, ali je uskoro opozvao svoju brzopletu odluku.¹¹

Iste godine osnovan je i četvrti razred, da bi u najvećem jeku dogradnje južnog krila zgrade franjevačkog Probandata u Širokom Brijegu tijekom 1903. godine uveden i peti razred. Jedna od novina u gimnaziji bilo je otvaranje škole za eksterne učenike (eksterniste), odnosno one koji nisu imali namjeru ući u svećenički red. Sve do 1904. godine kada ju je fra Didak Buntić preimenovao u Franjevačku gimnaziju, širokobriješka gimnazija je nosila naziv Probandat. Naime, fra Didak je prva osoba koja je širokobriješku gimnaziju službeno nazvala Franjevačka gimnazija u svome dopisu provincijalnom starješinstvu.¹²

Šesti razred gimnazije osnovan je u školskoj 1907./08. godini na zahtjev i htijenje profesorskog Starješinstva i Profesorskog zbora gimnazije. Godine 1910. na mjestu ravnatelja gimnazije mijenja svoga prijatelja i suradnika fra Mirka Matijevića. Zajedno s kolegama profesorima fra Mirkom Matijevićem, fra Šimom Ančićem i fra Milom Miloš širokobriješku gimnaziju je podigao na visok stupanj obrazovanja, kako glede strukture same gimnazije, tako i glede stručnog profesorskog kadra i obuke samih učenika. Zbog velikog doprinosa razvoju gimnazije pa i paralelnog pokretanja seljačkih škola, fra Didak je 1915. godine „odlikovan viteškim krstom Franje Josipa I. za prosvjetni rad i zasluge.“¹³

Kako bi još više unaprijedio gimnaziju tražio je od cijelog profesorskog zbora da se što prije stvore uvjeti za osnivanje sedmog i osmog razreda, čime bi se napravio ključni korak ka stjecanju prava javnosti. To se dogodilo u školskoj 1917./18. godini kada je na Širokom Brijegu održana prva matura s pravom javnosti. „Eto tako nakon 70 i više godina

¹⁰ *Isto*, str. 12.-13.

¹¹ NIKIĆ, A., *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, str. 101.

¹² MARIĆ, Ante, „Fra Didak Buntić učitelj, profesor i direktor Velike franjevačke klasične gimnazije u Širokom Brijegu“, u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, str. 456.

¹³ Citirano u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, str. 481.

svoga opstanka franjevačka samostanska škola nakon raznih premještaja i nastavnih reformi jedanput se je radikalno reformirala pretvorivši se u pravu, javnu i potpunu gimnaziju.¹⁴ Time se Franjevačka gimnazija na Širokom Brijegu svrstala uz bok isusovačke gimnazije u Travniku i franjevačke gimnazije u Visokom.

Fra Didak je i dalje nastavio s inzistiranjem da se upotunjuje stručna sprema profesora, ali i da gimnazija bude i ostane otvorena za sve učenike, bez obzira na njihova životna usmjerenja i vjeroispovijest. Koliko je držao do učenika druge vjeroispovijesti možemo vidjeti iz njegova pisma prijatelju Isidoru Kršnjaviju kojega moli za savjet za izradu umjetničkih svjedodžbi i gimnazijskog grba. Fra Didak piše Kršnjaviju: „franjevački grb (je) vjerski znak, a to opet ne ide radi muslimanskih i drugih inovjerskih đaka, koji će našu gimnaziju pohađati. Isto tako grb trojednice ne ide. Meni se čini da bi dobro bilo i donekle odgovaralo, kad bi se jedna simbolična (alegorijska) slika izvela; kao na primjer jedna nimfa ili muza, koja bi u jednoj ruci držala visoko lovor vijenac a drugom se oslonila na štit urešen samim kockastim hrvatskim grbom, ali grbovima svih hrvatskih zemalja. Pri tome kad bi našao mjesta i grb našeg Reda te se zgodno gdje izveo, ne bi mislim loše bilo.“¹⁵

Kao direktor gimnazije predložio je franjevačkim provincijalima osnivanje konvikta za profesore i učenike franjevačke gimnazije, a kao provincijal već 1920. predlaže gradnju nove gimnazijske zgrade na Širokom Brijegu. Mjesto provincijala mu je otvorilo nove mogućnosti pa je u prve dvije godine svoga provincijalstva odlučio preko tridesetak mladih i nadarenih studente poslati na inozemne studije po Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj, Francuskoj i Italiji. Plodove svoga rada nije uspio vidjeti. Rana smrt mu nije dozvolila vidjeti udarene temelje nove zgrade gimnazije u listopadu 1924. godine i potpuno stjecanje prava javnosti širokobriješke gimnazije koje joj je 1926. godine posebnom odredbom dodijelila Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Nova velebna zgrada njegove gimnazije dovršena je u školskoj 1931./32. godini, a već sredinom tridesetih godina proglašena je najboljom školom takve vrste u

¹⁴ *Isto*, str. 487.

¹⁵ NIKIĆ, A., *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 409.

staroj Jugoslaviji. Od 20 profesora, kako to svjedoči i Oton Knezović, u školskoj 1938./39. godini, njih 15 je imalo titulu doktora znanosti,¹⁶ što najbolje govori o vizionarskim planovima fra Didaka Buntića. Iz svega navedenoga vidljivo je kako su njegovi obrazovni doprinosi bili svojevrsni kamen temeljac svim ostalim obrazovnim institucijama u Hercegovini, u konačnici i hrvatskom Sveučilištu u Mostaru.

3. Borba protiv analfabetizma kroz Hrvatske seljačke škole

Uz mnoge vrlo značajne gimnazijske aktivnosti, fra Didak Buntić je svoje prosvjetiteljsko poslanje ostvario i u prosvjećivanju naroda kroz tzv. *seljačke škole*, osnovane 1910. godine u Širokom Brijegu, kada je odlukom vijeća Mjesnog odbora Hrvatske narodne zajednice (HNZ) u Širokom Brijegu, na čijem je čelu bio upravo fra Didak Buntić, odobreno osnivanje Hrvatskih seljačkih škola. Pomoć za osnivanje Hrvatskih seljačkih škola fra Didak je tražio i kod nove austrougarske vlasti. U *Spomenici* iz 1909. godine austrougarskog ministra Buriána je uzaludno pokušao upoznati s potrebama hercegovačkog puka. Iako nije dobio ni materijalne ni moralne pomoći, neizmjerana ljubav prema svome narodu postala je izvor djela kojima će prosvjetno i gospodarski uzdizati svoj narod. To je potvrđivao već godinu dana ranije kada je zahvaljujući njemu napravljen projekt za isušivanje drinovačkog polja. Tada je jednom svome sunarodnjaku, koji se također tužio na novu vlast, poručio kako mu u njegovim projektima „ne treba nit vlada ni njena pomoć, ja moram odgojiti narod, da on bude samosvijestan i upućen na samoga sebe. Ja hoću da narod dobije pouzdanja u samoga sebe i svoje žuljeve, a ne da čeka milost vladinu. Da smo se na vladu oslanjali, nigda ne bi bilo presušeno drinovačko polje – a mnoge naše akcije zapinju baš radi toga, što mi čekamo neku pomoć iz vana“¹⁷ i dodao da „samosvijest i samopouzdanje moramo buditi i odgajati u našem narodu!“¹⁸. I, doista je bilo tako.

¹⁶ Taj podatak donosi nam današnji ravnatelj širokobriješke gimnazije prof. Miro Bošnjak u svome tekstu pod naslovom „I treći put obnovljena Gimnazija baština je fra Didaka Buntića“ objavljenom u časopisu Matice hrvatske Široki Brijeg, vidjeti: *Vitko*, Široki Brijeg, god. X (2011.), br. 13., str. 13.

¹⁷ NIKIĆ, A., *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 268.

¹⁸ *Nav. mj.*

Hrvatske seljačke škole su pokrenute iz ljubavi prema svome nepismenom, siromašnom i, u mnogim slučajevima, obespravljenom narodu, sa željom da isti prosvijetli i opismeni te pripremi za daljnje korake u gospodarskom, političkom, pa i u svakom drugom pogledu. Te škole su bile dobro organizirane škole učenja, ne samo čitanja i pisanja, već i življenja dobrog života. Njima je nastojao razvijati domovinsku i narodnu svijest, ali i seljački ponos. Zasnivale su se na posebnoj metodi po kojoj je „svak u stanju drugoga naučiti ono, što i sam zna i da se narod – masa mora što više privući i priučiti na življe sudjelovanje i učešće u radu oko svoje vlastite prosvjete i napretka želi li se kakav znatniji u tom pogledu uspjeh polučiti, a ne, da skrštenih ruku uvijek čeka, da mu to samo vlada oli tko drugi učini“¹⁹. U tome su se krili ključni temelji uspjeha u ratu protiv nepismenosti. „Na 11. sjednici mjesnoga odbora ‘H. N. Z.’ na Širokom Brijegu, držanoj na 10. travnja 1911., fra Didak kao predsjednik odbora iznese prijedlog ‘da se u svakom selu postavi po jedan čovjek, koji zna dobro čitati i pisati, koji će narod podučavati u čitanju i pisanju’. Prijedlog bi jednoglasno primljen i tim bude udaren osnov novoj uredbi pučkoga prosvjetljivanja: Hrvatskim seljačkim školama.“²⁰ Kako navodi Šakota, u prilog fra Didakovim planovima o osnivanju Hrvatskih seljačkih škola u prilog je išla i promjena vladine oduke o tečajevima za nepismene, kojom su bile otklonjene sve prepreke za osnivanje takvih privatnih inicijativa o pokretanju analfabetskih tečajeva.²¹

Neimaština i udaljenost mjesta s najvećim brojem nepismenih seljaka nisu mogli omogućiti pokretanje jedinstvene seljačke župne škole i potpuno ostvarenje projekta opismenjavanja. Za fra Didaka je to bio problem koji se mogao riješiti, pa svjestan činjeničnog stanja piše svome franjevačkom starješinstvu: „suvišno (bi) bilo svaku riječ trošiti predočujući od kolike je važnosti, potrebe i koristi školstvo po društvo, narod i Red, budući da je to mnogopoštovanom Starešinstvu dobro i predobro poznato, kako se osobita briga svuda posvećuje školstvu i uzgoju

¹⁹ ŠAKOTA, Marinko, *Didak*, Mostar, 2008. god., str. 8.

²⁰ TADIĆ, Stipe, ŠAKOTA Marinko (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2009. god., str. 310.-311.

²¹ Usp, *nav. mj.*

mladeži. (...). Tu je baš temelj našem napretku, tu uvjet opstanku, tu izdržanju današnjeg društvenog položaja, tu je najšire i najplodonosnije polje našem radu, tu jamstvo i zalog naših nada i naše budućnosti.“²²

Fra Didak Buntić i ostali franjevci u širokobriješkoj župi najprije su obučili dvadesetak pismenijih seljaka iz širokobriješkog kraja, koji su nastavljali raditi i opismenjivati narod po njegovoj metodi. Obuke za najpismenije seljake održavale su se redovito poslije svake nedjeljne mise. Kroz te obuke učitelji su stjecali ona znanja koja su već kroz sljedeći tjedan prenosili na svoje učenike. Nikola Ostojić, koji je uz fra Didaka podučavao učitelje i učenike, učitelje Hrvatskih seljačkih škola dijeli na učitelje-djecu i učitelje-težake. Prvi su oni koji su odmah po završetku pučke škole bili pripremani za naobrazbu drugih, dok su potonji stariji seljaci koji su pohađali tečajeve, ali i koji su poučavali druge u seoskim školama. Broj učitelja se povećavao iz godine u godinu i to ponajviše zahvaljujući fra Didaku koji je o njima narodom pronio glas veličine njihova rada. Biti učiteljem je bila časna uloga koja je, po fra Didaku, imala domoljubno-plemeniti cilj za koji nije bila potrebna nikakva plaća. Odnosno, plaćom učitelja se smatrao njihov rad koji će biti od koristi čitavoj Hercegovini.

No, početci opismenjavanja kroz seljačke škole su bili veoma teški. Osim od nekoliko najbližih suradnika, fra Didak nije uživao baš veliku podršku. Kako je sam potvrdio, „uza sve to u našem je učiteljskom društvu vladala malodušnost i potištenost tako, te su mnogi od njih došli predsjedniku i rekli, da se to napusti, jer da se svijet samo izruguje i njima i učenicima.“²³ Unatoč svemu predrasude i osude je hrabro rušio. Svojim najbližim suradnicima je poručivao „stoj na mjestu i stoj nepomično, doći će vrijeme kada će se uloge izmijeniti.“²⁴

4. Uspjesi Hrvatskih seljačkih škola

Nastava u fra Didakovim školama održavala se uglavnom u večernjim satima. U prostorima koje je najčešće sam fra Didak osiguravao

²² NIKIĆ, A. *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 342.

²³ ŠAKOTA, Marinko, *Didak*, Mostar, 2008. god., str. 9.

²⁴ *Nav. mj.*

obuka bi počinjala oko 19 sati, a trajala bi, u ljetnim vremenima, i do 22 sata. Nakon uvodnih problema, već ujesen 1912. godine otvoreno je 18 škola s oko 1000 učenika.²⁵ Fra Didak je „kroz 5 – 6 godina naučio oko 13.000 ljudi čitanju i pisanju.“²⁶ Taj broj je iz godine u godinu rastao, dok su se škole širile diljem hercegovačkih župa. Kako Šakota citira Dominika Mandića, „uz fra Didaka na tomu su radili: fra Marinko Kovač u Kočerinu, fra Blaž Jerković u Rasnu, fra Paško Martinac u Gorancima, fra Franjo Čuturić, fra Viktor Nuić i fra Serafin Dodig na Humcu, fra Mirko Matijević u Posuškom Gracu, fra Jozo Bencun od 1917. u Izbičnu.“²⁷

Nemjerljivu ulogu i doprinos dao je i fra David Nevistić, tadašnji provincijal hercegovačkih franjevac, kada je pozvao svoju braću da pomažu škole i iste uvedu u svoje župe. On je „preporučio (je) franjevcima da se svim silama zauzmu za širenje Hrv. seljačkih škola po svim župama u Hercegovini,“²⁸ pa su već 1917. godine fra Didakove škole bile otvorene u svim župama u Hercegovini²⁹ s preko 16.000 opismenjenih osoba.³⁰ Samo u širokobriješkoj župi u prve četiri godine seljačke škole je završilo oko 5000 učenika, dok je podatke o broju svršenih učenika u ostalim župama, pozivajući se na izvore Nikole Ostojića, predočio fra Dominik Mandić. „God. 1916. bilo je učenika u Hrv. seljačkim školama na Humcu 2.350, u Gorancima 800, u Posušju i Posuškom Gracu 750, u Rasnu 450. U selima mostarske župe, gdje sam ja proveo organizaciju seljačkih škola u proljeće g. 1917., bilo je 460 učenika. U drugim se je župama broj učenika cijenio na 3 do 4 tisuće tako, da je svega do polovice g. 1917. Prošlo kroz Hrv. seljačke škole i naučilo čitati i pisati oko 14.000 osoba, muških i ženskih, djece i odraslih.“³¹

Za to vrijeme, okolnosti i društveno stanje načinio je poseban školski program koji se vrlo lako može nazvati i pretečom modernog školskog programa. Za svoje škole je u izvješću o radu mjesnoga odbora HNŽ-

²⁵ PANDŽIĆ, B., *nav. dj.*, str. 168.

²⁶ ŠAKOTA, Marinko, *Didak*, Mostar, 2008. god., str. 8.

²⁷ Vidjeti: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, str. 332.

²⁸ *Isto*, str. 326.

²⁹ PANDŽIĆ, B., *nav. dj.*, str. 168.

³⁰ NIKIĆ, A., *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 366.

³¹ TADIĆ, Stipe, ŠAKOTA Marinko (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2009. god. str. 338.

a naveo kako se one „prave, permanentne seljačke škole, vježbaonice i čitaonice podjedno (koje su, ako stoje pod vještom i valjanom upravom), kadre kraj prirodene darovitosti našega naroda prava čudesa počinuti, usprkos toga, što ti seljački učitelji nemaju bogzna kakove više naobrazbe.“³² Stalno je naučavao i pozivao učitelje i ostale franjevce i župnike na opismenjavanje naroda. Kako je hercegovački puk bio vjernički nastrojen i kako je posebno držao do nedjeljnog bogoslužja franjevci su preko homilija (propovijedi) pozivali na opismenjavanje, dok su se nakon svetih misa, budući da se okupljalo mnoštvo, održavali seminari za učitelje i podučavao program koji će biti prezentiran učenicima tijekom sljedećeg tjedna. Samom procvatu seljačkih škola doprinosio je i franjevački list *Kršćanska obitelj*,³³ koji je slovio za službeno glasilo svih seljačkih škola. Kako bi poboljšao učenje, fra Didak je znao i nagraditi najuzornije i najradišnije učenike. Najčešće bi kao nagradu davao molitvenik koji se u to vrijeme smatrao velikim blagom. Uostalom, sve seljačke škole, kao duhovni čovjek, dao je staviti pod zaštitu Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije i svetog Ante, koje je hercegovački puk mnogo poštovao i stavljao se pod njihovu zaštitu.

Nažalost, Prvi svjetski rat je nakratko poremetio rad škola, ali, kako svjedoči fra Didak, „nijesmo ipak skrštenih ruku stali, nego se radilo na drugom polju, što se dalo i moglo i ne bez uspjeha, zahvaleć Bogu.“³⁴ No, da nije došlo do svjetskog sukoba i da su škole nastavile rad u punom kapacitetu tada kršna i siromašna Hercegovina ne bi imala nepismena čovjeka. O koliko dobrom pokretu se radilo svjedoči i činjenica da su njegove škole izrasle u pravi organizirani pokret gotovo cijelog hrvatskog naroda u Hercegovini, ali i izvan nje, pa su uskoro plodno tlo našle u Bosni, odakle su se proširile sve do hrvatskog Zagorja i Podravine.

Fra Didakov suvremenik i kroničar njegova rada Ivo Dobržanski se toliko divio plodovima njegova rada pa je već tada govorio kako „ne bi

³² Isto, str. 313.

³³ Kako Srećko M. Džaja navodi, *Kršćanska obitelj* je franjevački list tiskan latiničnim pismom poučna i zabavna sadržaja za hrvatski katolički puk (1900.-1918.), dok fra Andrija Nikić navodi kako je u sklopu *Kršćanske obitelji* izlazio *Vjesnik „Hrvatskih seljačkih škola“* koji je pratio i podupirao rad fra Didakovih seljačkih škola

³⁴ NIKIĆ, A., *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 362.

bilo zgoroga, da se iz pojedinih hrvatskih krajeva pošalju težaci-učitelji u škole na Široki Brijeg, da se sa ondašnjim školama upoznaju. Nu svakako bi trebalo kod franjevačkog starješinstva u Hercegovini ishoditi dozvolu, da se fra Didak Buntić oslobodi od sadanje svoje službe direktora gimnazije, pa da ga se pozivlje u razne hrvatske krajeve da organizuje seljačke škole. Tko pozna fra Didaka zna, da bi on, kad je sve svoje sile i velike vrline stavio u službu jedne župe, isto tako rado stavio u službu cijeloga naroda hrvatskoga.“³⁵

5. Širenje Hrvatskih seljačkih škola u Bosnu i borba za opismenjavanje žena

Franjevci su nepismeno stanovništvo u Bosni počeli opismenjivati u ljeto 1916. godine. Tako su seljačke škole otvorene u Varešu, Kreševu, Kotor-Varošu, Otinovcima, Petrićevcu i Barlovcima. I u Bosni su pobudile veliko zanimanje. U izvješću Hrvatske narodne zajednice piše kako „javljaju (nam) iz Kreševa, da je učitelj Marko Pavičić otvorio tečaj za nepismene i da se odmah prijavilo 50 učenika.“³⁶ U fra Didakove tečajeve uključili su se i banjalučki vojni invalidi. O tome svjedoči učitelj i fra Didakov suradnik Ivan Sušac koji je premješten iz Kočerina u Banja Luku. Njegov „tečaj je pohađalo 86 vojnika, od kojih su njih 16 već i prije bili vješti čitanju i pisanju, ali su molili, da budu u tečaj primljeni, da bi mogli utvrditi predašnje znanje, osobito u računstvu, što im je naravno i dopušteno.“³⁷

Iako je njegov plemeniti projekt bio prihvaćen i preporučivan od uprave Hercegovačke franjevačke provincije, koja mu je stajala na raspolaganju potpomažući mu na razne načine, konzervativno društvo nije moglo pojmiti takvu društvenu novinu, a posebice potrebu naobrazbe žena. I dok su mnoge žene i djevojke molile fratre i učitelje da ih poučavaju po metodi fra Didaka Buntića, bilo je onih koji su tako neznano i bahato govorili kako se djevojke i žene „tjera“ u škole kako bi u to ratno

³⁵ TADIĆ, Stipe, ŠAKOTA Marinko (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2009. god., str. 350.

³⁶ *Isto*, str. 328

³⁷ NIKIĆ, A., *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, str. 386.

vrijeme išle dvoriti ranjenike i bolesne vojnike. Fra Didak ih je svesrdno uvjeravao kako će upravo žene i djevojke otpisivati na njihova pisma pristigla s bojišnica i u tome se nije dao pokolebati. Svima onima koji su se protivili naobrazbi žena, fra Didak je poručio: „Velite, da škola nije nužna za ženske: no ja vam kažem da upravo na tu važnost polažem da se i naše žene školuju isto tako kao i muški, jer je mjerilo naobrazbe svakog pojedinog naroda naobrazba njegove žene i na kom je stupnju naobrazženosti njegova žena, na tome je i ostali rod. Ne veli li i naša poslovice, da tri ugla kuće stoje na ženi, a četvrti na čovjeku. K tome je, kako vam mora biti poznato majka prvi i glavni učitelj svoga poroda, koga nitko do jedinoga Boga nadomjestiti ne može, pa čemu će majka naučiti svoju djecu, te svoje najmilije učenike, ako je i sama neznana i neuka?“³⁸

A djevojkama je, kako ne bi odustale od nauma za opismenjavanjem postavio uvjet bez kojeg se ne bi mogle udati i podizati svoju obitelj. U duhu ove izjave i uvjeta fra Didaka Buntića se može slobodno nazvati i prvim borcem za prava žena i jednakopravnost spolova u Hercegovini. Upravo ono na čemu i dandanas globalizirani svijet inzistira. Ova borba je bez sumnje bila vrlo učinkovita kada fra Didak iznosi podatak ove njegove „odlučne riječi nijesu premašile svoga cilja. To se vidi iz toga, što je skoro pretežniji broj učenica nego učenika.“³⁹

Koliko je njegovo djelo prosvjećivanja bilo značajno svjedoči i priznanje koje je dobio od svog velikog prijatelja, umjetnika i političara Izidora Kršnjavija. „Vaši uspjesi na polju pučke prosvjete zaslužuju, da Vam se u nebu bilježe u velike knjige zasluga,“⁴⁰ veli ovaj istaknuti povjesničar umjetnosti s kojim je fra Didak ostvario bogatu korespondenciju tijekom svoga života i djelovanja. Za neke je već onodobno bio „čudotvorac“ i moderni prosvjetitelj, posebice za Ivu Dobržanskog koji zapisa da „samo ovakav muž,“⁴¹ kakav je bio Fra Didak, „koji si je stekao veliku ljubav i vjeru živu u narodu, mogao (je) da i na polju pismenosti učini onako veliko i upravo fenomenalno djelo koji čovjek zapanjen od čuda

³⁸ KNEZOVIĆ, Oton, *Život i rad Fra Didaka Buntića*, Zagreb, 1938. god., str. 10.

³⁹ ŠAKOTA, Marinko, *Didak*, Mostar, 2008. god., str. 10.

⁴⁰ *Isto*, str. 8.

⁴¹ *Isto*, str. 9.

stoji.⁴² Na kraju Dobržanski dodaje da je „Buntić je isto tako veliki junak na polju moderne kulture i prosvjetnog rada, kao što smo imali u prošlosti velikih i slavnih junaka na maču i koplju.“⁴³

Da je istinski vjerovao u svoj cilj svjedoče i njegove riječi kojima proročanski nagovještava bolje dane za svoj narod. „Ja sam upravo ponosan i sretan, kad si predstavim ono doba, kad će toliko vrsnih, plemenitih, odgojenih, učenih, kreposnih mladića i nesebičnih radnika začeti u svoj narod, te ga buditi na novi jošte neviđeni život. Vi ste život i put, so i začina, svjetlo i ogrijanje. Vi ste uzdanje naše i našega naroda.“⁴⁴

Zaključak

Iščitavajući literaturu i upoznavajući fra Didaka Buntića dobili smo jedan prikaz nepresušnog izvora borbe za ljude oko sebe. Iako je znao reći da možemo dati samo ono što imamo, činilo se kao da je on uvijek davao i više. Davao je posljednje atome snage u borbi za svoj narod, njegovo stasanje i kulturnu naobrazbu. Obukavši franjevački habit zavjetovao se biti mali brat, ali je svojim neizbrisivim djelima postao veliki brat i otac koji je svojim djelima na prosvjetno-obrazovnom polju zadužio cijelu Hercegovinu. Cijeloga svoga života je neprestano nastojao izvesti svoj narod iz tame nepismenosti i kulturne zaostalosti. On je predstavljao jednu vrstu posrednika koji je želio narod s ovih prostora poviti k narodima zapadne Europe pa je slao mlade i talentirane ljude na najbolje europske studije kako bi se oboružani znanjem vratili u Bosnu i Hercegovinu i ta znanja prenosili na buduće naraštaje. No kako to obično biva s odlučnim i hrabrim osobama nailazio je na raznorazne prepreke i probleme koje je uvijek znao pametno i razborito riješiti i krenuti dalje u borbu.

⁴² *Nav. mj.*

⁴³ KNEZOVIĆ, Oton, *15-god. smrti fra Didaka Buntića, Kalendar Napredak*, Sarajevo, 1937., str. 228.; vidjeti u digitalnom arhivu Media Centra u Sarajevu, <<http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/index.cfm?fuseaction=serve&ElementId=845805>> (15.VI.2014.)

⁴⁴ Vidjeti u rubrici *Misli* na službenoj stranici Humanitarne udruge Fra Didak Buntić, <http://www.didak.net/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=7> (15.VI.2014.)

Sve ove javne djelatnosti koje je činio za malog čovjeka dovode nas do konkluzije kako je fra Didak Buntić uistinu bio osoba koja je svojim brojnim dobrim djelima zauvijek zadužila svoju Hercegovinu. Njegovi rezultati su i danas nadaleko vidljivi. Naraštajima koji su dolazili iza njega postao je zahvalni putokaz i uzor življenja kojega se isplati slijediti. Stoga bi se i oni koji su danas na vlasti trebali ugledati u fra Didaka i nikada ne posustajati. Njegov život i djelovanje im može biti primjer kako se može i na koji se način može boriti za prava i razvoj svih članova zajednice.

„Ni nakita ni uresa, ni opisa. Za fra Didaka dosta. Tko ne bude znao tko je fra Didak, bit će mu dosta. Tko ne bude znao tko je fra Didak, da napišemo debele knjige, bit će mu malo.“ (fra Rufin Šilić)

Literatura:

Knjige

ČOLAK, Ivo, KARAČIĆ Vendelin, KARAMAN, Antun (ur.), *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu*, Franjevački samostan Široki Brijeg, Široki Brijeg, 2006. god.

ĆURČIĆ, Sretan (ur.), *Samostan Široki Brijeg (vodič)*, Franjevački samostan Široki Brijeg, Široki Brijeg, 2012. god.

ĆORIĆ, Didak, *Fra Didak Buntić – Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece u Hercegovini*, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat Hercegovачke franjevačke provincije, Zagreb – Mostar, 1978. god.

DŽAJA, Srećko M., *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878.-1918.)*, ZIRAL, Mostar – Zagreb, 2002. god.

KANT, Immanuel, *Pravno politički spisi*, Politička kultura, Zagreb, 2000. god.

KNEZOVIĆ, Oton, *Život i rad Fra Didaka Buntića*, Tiskara narodne prosvjete u Zagrebu, Zagreb, 1938. god.

LASIĆ, Mile, *Europska unija – nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2009. god.

- NIKIĆ, Andrija, *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, Andriji-na knjižnica i Hrvatsko kulturno društvo Napredak Mostar (Sv. 48.), Mostar, 2004. god.
- NIKIĆ, Andrija, *fra Didakova skrb za Hercegovinu (dokumenti)*, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar, 2000. god.
- NIKIĆ, Andrija, *Godine gladi – povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919.)*, Franjevačka knjižnica i Franjevački arhiv u Mostaru, Mostar – Veljaci, 1995. god.
- NOEL, Malcolm, *Povijest Bosne*, Buybook, Sarajevo, 2011. god.
- PANDŽIĆ, Bazilije S., *Hercegovački franjevci – Sedam stoljeća s narodom*, ZIRAL – Zajednica izdanja ranjeni labud, Mostar – Zagreb, 2001. god.
- ŠAKOTA, Marinko, *Didak*, Fram Ziral, Mostar, 2008. god.
- ŠAKOTA, Marinko, *Uzor – fra Didak Buntić*, Suton, Gradnići, 2010. god.
- TADIĆ, Stipe, ŠAKOTA Marinko (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2009. god.

Internetski izvori

- ČUTURA, Vlado, *“Zdrava mladost zalog je hrvatske budućnosti”*,
<http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=4817> (12.VI.2014.)
- HUMANITARNA UDRUGA FRA DIDAK BUNTIĆ, *“Misli”*,
<http://www.didak.net/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=7> (15.VI.2014.)
- KNEZOVIĆ, Oton, *“15-god. smrti fra Didaka Buntića”*,
<<http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/index.cfm?fuseaction=serve&ElementId=845805>> (15.VI.2014.)
- NIKIĆ, Andrija, *“Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan”*,
<<http://shp.bizhat.com/Didak.html>> (13.VI.2014.)
- ŠAKOTA, Marinko, *“Fra Didak Buntić – hercegovački Mojsije”*,
<http://www.mojsvijet.hr/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=318> (30.VIII.2012.)

Časopisi i novinski članci

BOŠNJAK, Miro, *“I treći put obnovljena Gimnazija baština je fra Didaka Buntića”*, Vitko, Široki Brijeg, god. X (2011.), br. 13.

JUKA, Darko, *“Fra Didak je povezivao Europu i Hrvate”*, Večernji list, Mostar, 04.10. 2008. god.

ENLIGHTENMENT-EDUCATIONAL CONTRIBUTION OF FATHER DIDAK BUNTIĆ

Abstract

Using the scientific method of content analysis the contribution of Father Didak Buntić in the educational field in Herzegovina is to be shown. Through the analysis of thoughts, notes and testimonials of particular authors and his contemporaries, the author comes to the key thesis that Father Didak Buntić was truly a great man of the spirit of Enlightenment. Father Didak was always led by the thought that without enlightened people there is no general progress. His public activities began in 1895, after the arrival from Jesuit studies in Innsbruck, when he became professor in the secondary school in Široki Brijeg which he managed to raise to a high level and to obtain general right of public through twenty years of his educational work. Parallel to his work in the secondary school he initiated educational revolution against illiteracy in Herzegovina which, through its Croatian Peasant Schools, awoke more than 16,000 peasants in Herzegovina from ignorance and illiteracy. His schools of writing, reading and exemplary behavior soon spread beyond geographical boundaries of Herzegovina and also found breeding ground in Bosnia, as well as some parts of Croatia. In addition, his enlightenment-educational contribution is ascertained by constructing the secondary school building, boarding school for external students and sending the most talented students to study abroad. These actions were fruitful, so his secondary school in Široki Brijeg had grown into one of the best secondary schools in the whole of the former Kingdom of Yugoslavia.

Keywords: *Father Didak Buntić, Enlightenment, Croatian Peasant Schools, grammar school in Široki Brijeg, Herzegovina.*

* Široki Brijeg

UDK 616.89-008.441.44:616.895
616.89-008.441.44:355-051](497.6)
159.97:616.008.441.44
STRUČNI ČLANAK

HELENA MIKULIĆ*

SAMOUBOJSTVO - SINDROM POSLIJERATNOG DRUŠTVA

Sažetak

Vrijeme u kojem ljudi danas žive prisiljava ih na ubrzan životni tempo, kojem se mnogi ljudi ne mogu prilagoditi, a postavlja se i pitanje je li to glavni „krivac“ za oko 800 tisuća ljudi koji svake godine u svijetu počine suicid. Ubrzanom životnom tempu, kao razlogu takvih poraznih statističkih podataka, možemo dodati i niz „modernih“ bolesti polazeći od alkoholizma, kocke, depresije te ovisnosti o mnogo opasnijim drogama, kojih u BiH ne manjka. Sve to dovodi osobu u takvo stanje da ne vidi smisao u ničemu, da nema nikakvu perspektivu, i da jednostavno ne može naći dovoljno razloga da živi. Analizom sadržaja željelo se prikazati da samoubojstvo predstavlja veliki problem za Bosnu i Hercegovinu, o kojem nitko ne govori. Jedno od najvećih pitanja u suicidologiji Bosne i Hercegovine je povezanost PTSP-a i suicida. Kao i većina obilježja psihološkog stanja čovjeka, tako se i suicidalnost može prikazivati i promatrati s više različitih stajališta: s psihijatrijskoga, sociološkoga, kulturološkoga, religijskoga, filozofskoga. Niti jedno od navedenih (i nenavedenih) stajališta ne može biti sasvim izdvojeno od stajališta drugih struka, i bilo bi bolje govoriti da se radi o složenoj pojavi, koja se radi različitosti struka tumači i prihvaća na različite načine. Gdje god se na suicid gledalo kao na objektivnu činjenicu kao da se radi o galaksijama ili elementarnim česticama, promatrač što je više podataka i činjenica skupio, više se udaljava.

Ključne riječi: *samoubojstvo, Bosna i Hercegovina, suicidologija, PTSP, ličnost.*

* Široki Brijeg

1. Suicidalnost

Termin *suicid* je nastao od latinskih riječi: *sui* - sebe + *occidere* - ubiti. Autori se bitno razlikuju u poimanju suicida kao čina, kao shvaćanja i razumijevanja akta uništenja, a to možemo utvrditi iz samo nekoliko definicija suicida. Durkheimova glasi: svaki slučaj smrti koji je direktan ili indirektan čin pozitivnog ili negativnog akta žrtve prema sebi.

Shneidman ističe da je suicid svjesni akt samonanijetog uništenja najbolje razumljiv kao multidimenzionalni fenomen kod individue s nekom nezadovoljenom potrebom koja za svoj problem najboljim rješenjem smatra suicid. Mlinski kaže da je suicid čin kojim se čovjek usmrtio, a da je pritom imao namjeru oduzeti sebi život. Za Voltairea je suicid dobrovoljno okončavanje vlastite mizerije. I najzad, prema Stengelju, suicid je oblik ponašanja u trenutku teške životne krize, odgovor na poremećenu globalnu komunikaciju, izlaz iz realne egzistencijalne krize, apel upravljen jednoj značajnoj osobi bližnjem društvu.

Samoubojstvo se najčešće definira kao dobrovoljno i namjerno samouništenje. U stručnoj psihijatrijskoj literaturi za samoubojstvo se najčešće koristi naziv suicid, a u uporabi je i *suicidium*. U narodu se obično rabi naziv samoubojstvo, a u uporabi je i izraz „dizanje ruke na samog sebe“. Suicidologija je nauka koja se bavi izučavanjem suicida, te njegovog uzroka i posljedica. Po ICD-u (Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema) ili DSM IV., nema zasebnog klasičiranja parasuicida ni suicida. Samoubojstvo se može promatrati s više stajališta: sociološkog, psihijatrijskog, filozofskog, medicinskog, teološkog i drugih. Svako od navedenih stajališta obrađuje samo dio problema samoubojstva, te one ne mogu stajati samostalno nego se međusobno nadopunjuju.¹

Tipovi suicida:

- suicidi tinejdžera
- eutanazija
- kombinacija samoubojstva i ubojstva

¹ KOCIJAN-HERCIGONJA, Dubravka i FOLNEGOVIĆ-ŠMALC, Vera, *Prepoznavanje, rano otkrivanje i sprječavanje suicidalnosti*, Priručnik je napisan u okviru Nacionalnoga programa psihosocijalne pomoći stradalnicima Domovinskoga rata, Zagreb, 1999., str. 4.

- suicid bombom
- kamikaze
- gerila, teroristi
- ritualni suicid (Cleopatra VII., Cult suicide, Heavens's Gate, Immolation, Martyrdom, Order of the Solar Temple, Peoples Temple, Sallekhana, Seppuku – Hara-kiri)
- masovni suicid
- suicidalni pakt
- Internet suicid
- Copycat suicid – Werterov efekt
- Forced suicide – u ratu, kao bolji izbor od mučenja ili torture, ili zbog gubitka časti
- Suicide by cop – u kojem suicidalna osoba isprovocira policajce da je ubiju.²

Niti unutar moderne psihijatrije nema jedinstvene škole ni pristupa suicidalnosti i postoje mnoge razlike između psihodinamskih i bioloških teorija, koje, ipak u širem kontekstu mogu biti sukladne. Suicidologija je nauka koja se bavi izučavanjem suicida te pripadajućih uzroka i posljedica.

1.1. Modeli suicidalnog ponašanja

Sociološki modeli suicidalnosti

Godine 1897. Durkheim je objavio svoju knjigu *Samoubojstvo: sociološka studija*, a mnoge druge studije samoubojstva su bile, barem djelomice, reakcija na Durkheimovo djelo. Durkheim nije nijekao da će posebne okolnosti navesti posebnu osobu da si oduzme život, ali osobni razlozi ne mogu objasniti stopu samoubojstava. Primjerice pokušao je pokazati da nema povezanosti između učestalosti psihičke bolesti i stope samoubojstva. Durkheim je utemeljio psihosociološke teorije za razumijevanje samoubojstva. Prema ovome modelu sva samoubojstva svrstao je u četiri kategorije:

² Dostupno na: rubrika *Prevenција* na službenoj stranici Hrvatske udruge za prevenciju suicida, <http://www.suicidi.info/povjerenje.asp> (09.08.2014.).

- Egoističko samoubojstvo
- Altruističko samoubojstvo
- Anomijsko samoubojstvo
- Fatalističko samoubojstvo.³

Kognitivni modeli suicidalnosti

Prema kognitivnom modelu, suicidalne osobe imaju izrazito rigidno mišljenje koje se očituje u crno-bijelom zaključivanju. Prema jednoj teoriji radi se o tome da je pre-suicidalno stanje obilježeno kaosom i mentalnom dezorganizacijom te je jedna od mogućnosti redukcije kaosa suživanje kognitivnog polja i minimiziranje alternativa, tako da je crno-bijelo mišljenje zapravo posljedica, a ne uzrok pre-suicidalnog ponašanja. Jedan od vodećih autora kognitivno-bihevioralne terapije, autor Beck, smatra da maladaptivna vjerovanja idu uz trijas koji uključuje negativnu sliku sebe i budućnosti. Beck smatra da depresivni bolesnik ima automatski sustav vjerovanja i razmišljanje koji se zasniva isključivo na internoj, a ne na interpersonalnoj komunikaciji.⁴

Psihoanalitički model suicidalnosti

Početak 20. stoljeća, uz sociološki tip razvija se psihoanalitički tip pogleda na suicidalnost. 1910. godine na konferenciji o samoubojstvima u bečkom psihoanalitičkom društvu iznesene su ideje koje postaju osnovom za dalje psihoanalitičke rasprave o samoubojstvu. Kao psihoanalitička formula suicidalnog mehanizma spominje se Stekelova teza prema kojoj se „nitko ne ubije sam, ukoliko prije nije poželio ubiti nekoga drugog, prema kome ima određen emocionalni odnos“. Na istom sastanku, Adler iznosi tezu o životnom tipu „gubitnika“ koji je karakterističan za samoubojicu. Prema Freudu, osnivaču psihoanalize, postoji destruktivni nagon (thanos), koji se objašnjava kao biološki određena sklonost k samouništanju.

Karl Menninger, koji je zaslužan za pojam kroničnog i parcijalnog suicida razradio je Freudovu stavku i ustanovio tezu o trijasu prisutnom

³ MARČINKO, Darko, i suradnici, *Suicidologija*, Medicinska naklada, Zagreb, 2011., str. 17.

⁴ MARČINKO, D., *nav. dj.*, str. 18.

u samoubojstvu: želja da se ubije, želja da se bude ubijen i želja za smrću. Ovu tezu nadopunio je Zilboorg, tvrdnjom da je u svakom suicidu sadržana nesvjesna odbojnost prema drugim ljudima, koja se očituje pomanjkanjem sposobnosti davanja ljubavi drugima.

Suvremeno razumijevanje suicidalnog ponašanja: model stresne dijateze

Sve je više znanstvenih dokaza da je suicidalno ponašanje višestruko uvjetovano. Autor Jakovljević tvrdi da suvremene teorije opisuju stresnu dijatezu kao važan eksplanatorni model, u nastanku psihijatrijskih poremećaja i suicidalnosti. Termin stres, odnosi se na psihološke i/ili biološke čimbenike koji nastaju nakon izlaganja vanjskom događaju. Prema stresnoj dijatezi, osoba s prisutnom osjetljivošću, u situaciji kada su izloženi dovoljno jakim stresorima, dolazi do suicidalnog ponašanja. O čimbenicima dijateze sve je više istraživanja koja pokazuju kako genetski čimbenici, osobito oni koji uključuju oštećenu funkciju serotina, mogu biti znatan čimbenik rizika suicidalnosti. Rana traumatska iskustva mogu imati za posljedice ne samo na razini psihičkog razvoja, već je dokazano kako nepovoljni rani razvoj izravno oštećuje i funkciju serotina u odrasloj dobi te predisponira osobu za razvoj suicidalnih oblika ponašanja. Bitan čimbenik dijateze za suicidalno ponašanje su i pojedina obilježja osobnosti. Dobro poznavanje dinamike interakcije, omogućuje puni uvid u suicidalno ponašanje i daje jasne temelje za provođenje terapijskog procesa i spašavanje života suicidalne osobe.⁵

2. Samoubojstvo i bolesti

Osobe s mentalnim poremećajima počine oko 90% svih zabilježenih suicida. Mortalitet zbog suicidalnosti među bolesnicima s afektivnim poremećajem ili poremećajem raspoloženja je oko 30 puta, a ukupni mortalitet dva do tri puta viši nego u općoj populaciji. Doživotni rizik od suicida kod bolesnika s depresijom je 15%.⁶ Depresija povećava vje-

⁵ MARČINKO, D., *nav. dj.*, str. 20. i 21.

⁶ KOZARIĆ-KOVAČIĆ, Dragica, JENDRIČKO, Tihana, *Suicidalnost i depresija, Medicus, Vol.13 No.1, Depresija*, 2004., str. 78.-79.

rojatnost kraćeg trajanja života od očekivanog u općoj populaciji zbog visoke stope samoubojstava i veće učestalosti somatskih bolesti kod depresivnih osoba. Nije moguće točno predvidjeti hoće li i kada neka osoba s depresijom pokušati ili počinuti samoubojstvo. Učestalost, intenzitet i fatalnost suicidalnih razmišljanja variraju.

Oboljeli od shizofrenije često, u razdobljima između psihotičnih epizoda, imaju izražene simptome depresije. Otprilike dva od deset bolesnika pokuša počinuti samoubojstvo, a približno ih polovica u tome i uspije. Samoubojstvo je glavni uzrok smrti shizofrenih bolesnika, većinom mladih. Samoubojstvo je kod većine bolesnika rezultat depresije koja se pojavljuje kada su psihotični simptomi vrlo slabo izraženi ili ih nema, a bolesnik ima sposobnost potpuno jasnog rasuđivanja i uvida u svoju bolest. Ponekad samoubojstvo može biti posljedica slušnih halucinacija ili sumanutih ideja.⁷

Ovisnost i suicidalnost

U cijelom svijetu prisutan je brojani porast broja ovisnika o psihoaktivnim tvarima. Također su prisutni i drugi vrlo negativni trendovi, kao korištenje psihoaktivnih tvari u sve ranijoj dobi, te istodobno uzimanje više različitih psihoaktivnih tvari. Kod pacijenata ovisnika o psihoaktivnim tvarima izražen je komorbiditet. Česti su disocijalni poremećaji ličnosti, depresivni poremećaji i shizofrenija. Također su zamjećeni i različiti oblici suicidalnog ponašanja.⁸

Alkoholizam i suicidalnost

Među počiniteljima suicida, između 20 do 50% su alkoholičari. Između 30 do 80% tih bolesnika bilo je u alkoholiziranom stanju u trenutku suicida. Navodi se nekoliko mogućih objašnjenja zbog čega je alkoholizam toliko čest među osobama koje su odlučile sebi oduzeti život. Alkoholizam sam po sebi predstavlja autodestruktivno ponaša-

⁷ Dostupno na: rubrika *Shizofrenija* na službenoj stranici Hrvatskog psihijatrijskog društva, <http://www.psihijatrija.hr/edu/sch.php> (20.08.2014.).

⁸ BAGARIĆ, Ante, ŠKIFIĆ, Boris, „Ovisnost i suicidalno ponašanje“, u: *Zbornik sažetaka hrvatskog kongresa o suicidalnom ponašanju*, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000., str. 71.

nje i s razlogom se smatra kroničnim, parcijalnim suicidom. Poznato je psihotropno djelovanje alkohola što je i jedan od razloga od uzimanja alkohola. Kod alkoholičara se suicid posebno često događa nakon svađe sa okolinom ili nakon prekida neke značajne veze u životu.⁹

3. PTSP (Posttraumatski stresni poremećaj) i suicid

Posttraumatski stresni poremećaj je psihički poremećaj koji se javlja od samih početaka civilizacije. Najprije je opisan kod vojnika koji su sudjelovali u američkom građanskom ratu. PTSP može imati akutnu ili kroničnu formu. Akutna se razvija u roku od šest mjeseci te traje do šest mjeseci. Većina simptoma spontano nestaje. Ovdje se najčešće radi o posljedicama relativno blagog stresa. Ako poremećaj traje duže od šest mjeseci govori se o kroničnom PTSP-u, a može rezultirati težim oštećenjima ličnosti.¹⁰ Govoriti o suicidalnosti kod osoba oboljelih od PTSP-a moguće je jedino kroz sagledavanje brojnih čimbenika koji su u međusobnoj interakciji te je nemoguće jednostavno odgovoriti na pitanje u kolikoj mjeri je PTSP povezan sa suicidom. Važni čimbenici su uvjeti življenja i podrška okoline. Nažalost, vrlo često izostaje baš taj faktor koji je često posljedica društvenih uvjeta, socio-ekonomskih prilika, ali i izostanka podrške unutar obitelji iz različitih razloga. Često su obitelji i društvo zasićeni od ove bolesti i ne pružaju osobi podršku. Na pojavu suicidalnosti bitno utječu i promijenjene životne vrijednosti u poslijeratnom periodu, te separacija društva po različitom tipu. Primjerice, na one malobrojne koji su uspjeli i na one koji to nisu. Veterani pripadaju skupini onih koji nisu uspjeli zbog često nereálnih očekivanja. Brojne epidemiološke studije temelje se na analizama povezanosti PTSP-a i suicidalnog ponašanja i to uglavnom na uzorku vijetnamskih veterana i prognanika. Rezultati koji se iznose vrlo su različiti, tako npr. Fontana i Rosenbeck iz Centra za Vijetnamske veterane u West Haven-u na uzorku od 402 veterana liječenih u istom centru nalaze da traumat-

⁹ MARČINKO, Darko: „Samoubojstvo i duševne bolesti“, u: *Promente croatica*, Zagreb, god. 2003/2004, br.15/16, str. 31.- 33.

¹⁰ KLAIN, Eduard, *Ratna psihologija i psihijatrija*, Glavni sanitetski stožer republike Hrvatske, Zagreb, 1992., str. 28.- 34.

ska vojna iskustva igraju određenu ulogu u nastanku suicida, ali samo indirektno i to u kontekstu razvoja psihijatrijske simptomatologije. Njihova iskustva govore da traumatska iskustva djeluju direktno na razvoj PTSP-a i opće psihijatrijske simptomatologije, ali su samo indirektno povezana sa pojavom samoubojstva. S druge strane, iskustva iz centra za Vijetnamske veterane iz države Washington govore da je PTSP u direktnoj svezi s pojavom suicidalnosti.

Daljnji, vrlo bitni čimbenik je loš *self* koncept, slaba osobna kontrola, nisko samopoštovanje, osjećaj srama i krivnje posebice radi osobnog neuspjeha, osjećaj bezvrijednosti koji u uvjetima traumatiziranosti dovodi do suicida kao jedinog mogućeg načina oslobađanja pritiska nastalog sjećanjem, nesanicom i drugim simptomima povezanih uz PTSP.

Analize nam govore da suicidalnost kod osoba oboljelih od PTSP-a moramo promatrati kroz karakteristike ličnosti, njena premorbidna iskustva, i ranije načine rješavanja konflikata o čemu govore brojna ozbiljna istraživanja u svijetu, a potvrđuju i naša iskustva u radu s psihotraumatiziranim osobama. Prema podacima, čak u 56,6% slučajeva, naročito ako se radi o više komorbidnih poremećaja i PTSP-u, se javlja suicidalno ponašanje. Depresija s kojom se mi, uz poremećaj osobnosti najčešće susrećemo često je rezultat prekinutih odnosa, ratne krivnje, nemogućnosti utjecanja na promjenu novonastalih životnih okolnosti i dr. Naravno da se i ta analiza mora promatrati u kontekstu karakteristika ličnosti psihotraumatizirane osobe, njezinih vrijednosti i ranijih iskustava. Velik broj autora povezuje suicide s kliničkom slikom PTSP-a, pobuđenošću, nesanicama, sjećanjima, promijenjenim odnosom s okolinom, nemogućnošću osjećanja i sl. Međutim, usporedne analize veterana koji su imali PTSP, ali nisu izvršili suicid s onima koji su isti izvršili ili pokušali, pokazale su da i simptomatologiju moramo promatrati kroz ranije nabrojene čimbenike, posebice premorbidna iskustva i strukturu osobe. Jedna osoba s razvijenom kliničkom slikom PTSP-a sa svojim pozitivnim premorbidnim iskustvima i načinima rješavanja problema te povjerenjem u vlastite vrijednosti naučiti će živjeti sa simptomima i tražit će pomoć na adekvatan način, a druga će osoba jedino rješenje, ukoliko nema nabrojanih elemenata, problem „riješiti“ putem suicida.

Konačno, ako tako analiziramo pojavu suicidalnosti kod osoba oboljelih od PTSP-a onda moramo izdvojiti i kategoriju oboljelih od PTSP-a, koji radi svojih moralnih vrijednosti, načina razmišljanja, ne mogu živjeti sa slikama iz rata u kojima se javlja krivnja bez obzira je li ona realna ili ne-realna, koji razvijaju depresivnu simptomatologiju, ali i odluku da radi onoga što su učinili ili što nisu učinili rješenje nalaze u suicidu.¹¹

Zaista nije jednostavno odgovoriti na pitanje: zašto osobe oboljele od PTSP-a vrše suicid? Problem suicida moramo promatrati kroz kontekst suicida generalno, koji nalazimo i kod drugih kategorija suicidalnih osoba, a PTSP možemo samo izdvojiti radi specifičnosti nastanka poremećaja i povezanosti, ako se radi o ratnom PTSP-u, s društvenim obvezama i stavovima za razliku od PTSP-a u miru, gdje taj mehanizam ne postoji. Ne može se generalno uzeti da osobe oboljele od PTSP-a češće vrše suicid, veći razlog je loš socio-ekonomski status. Ali ono čega smo itekako svjesni, programi psihosocijalne pomoći za sudionike i stradalonce domovinskog rata ne postoje u bosansko hercegovačkim psihijatrijskim ustanovama, a stopa samoubojstva je visoka.

4. Epidemiologija suicida

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije 2000. je godine milijun ljudi u svijetu umrlo od suicida, a pretpostavka je da je od 10 do 20 do ljudi pokušalo počinuti suicid. Ti brojevi govore da je svakih 14 sekundi netko u svijetu izgubio život samoubojstvom, a da je pokušaja suicida bilo čak svake tri sekunde. Nadalje, prema procjenama SZO-a, godišnja stopa suicida mogla bi do 2020. godine narasti do jednog i pol milijuna. Svjetske statistike pokazuju da je u većini zemalja incidencija suicida veća od incidencije homicida te da je suicid među tri vodeća uzroka smrtnosti kod osoba između 15. i 34. godine života. Svi ti brojni statistički podatci naveli su suicidologe da predlože kriterije za određivanje razine stope samoubojstava. Tako zemlje koje imaju stope samoubojstva od 0,1 do 10 spadaju u zemlje s niskom razinom samoubojstva.

¹¹ KOCIJAN – HERCIGONJA, Dubravka "PTSP i suicidalnost" u: *Zbornik sažetaka hrvatskog kongresa o suicidalnom ponašanju*, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000., str. 14. – 16.

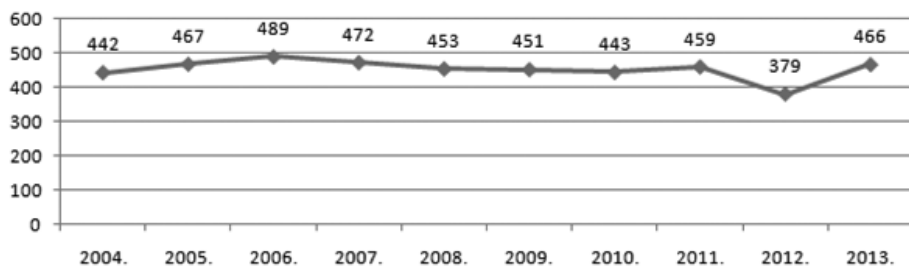
Zemlje sa stopom suicida od 10 do 20 smatraju se zemljama sa srednjom razinom samoubojstava, a zemlje sa stopom od 30 i više smatraju se zemljama s kritično visokom razinom. Ova podjela predložena je i prihvaćena na Kongresu IASP-a u Jeruzalemu 1973. godine. Prema najnovijim podacima, vodstvo u stopama suicida u svijetu drže ove zemlje: Litva, Rusija, Bjelorusija, Šri Lanka i Kazahstan. Najniže stope suicida (u pravilu stope niže od 5) zabilježene su u islamskim zemljama: Azerbejdžan, Egipat, Bahrein, Iran, Jordan i Sirija. Što se tiče stopa suicida u zemljama bivše Jugoslavije na prvom mjestu je Slovenija (34,6 za muškarce, 9,4 za žene, podatci iz 2009. godine). Prati je Hrvatska (28,9 za muškarce, 7,5 za žene, podatci iz 2009. godine), zatim Srbija (28,1 za muškarce, 10 za žene, podatci iz 2009. godine). Na posljednjem mjestu je Makedonija s najnižom stopom (9,5 za muškarce i 4,0 za žene). Što se tiče Bosne i Hercegovine prema podacima iz 1991. godine stopa suicida je bila 20,3 za muškarce i 3,3 za žene.¹² Međutim, ovi podatci su dosta zastarjeli i u posljednjih nešto više od 20 godina, mnogo toga se promijenilo u strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine, a poznato je i da stope suicida rastu u doba ekonomske krize, koja je već nekoliko godina prisutna u Bosni i Hercegovini.

U Bosni i Hercegovini se, u okviru rutinske mortalitetne statistike, registriraju svi uzroci smrtnosti na godišnjoj razini pa tako i broj slučajeva samoubojstva. Registar počinjenih samoubojstava, koji bi predstavljao specijalni zdravstveno – statistički instrument i imao značajke populacijskog registra, ne postoji u Bosni i Hercegovini. Prema podacima Agencije za statistiku FBiH i Federalnog zavoda za statistiku na području Bosne i Hercegovine u posljednjih 10 godina, u razdoblju od 1. siječnja 2004. do 2014. godine 4521 osoba počinila je samoubojstvo.

¹² Usp: MINDOLJEVIĆ DRAKULIĆ, Aleksandra, *Suicid: fenomenologija i psihodinamika*, Medicinska naklada, Zagreb, 2013., str. 126 – 130.

Slika 1.

Ukupan broj samoubojstva u Bosni i Hercegovini po pojedinim godinama.

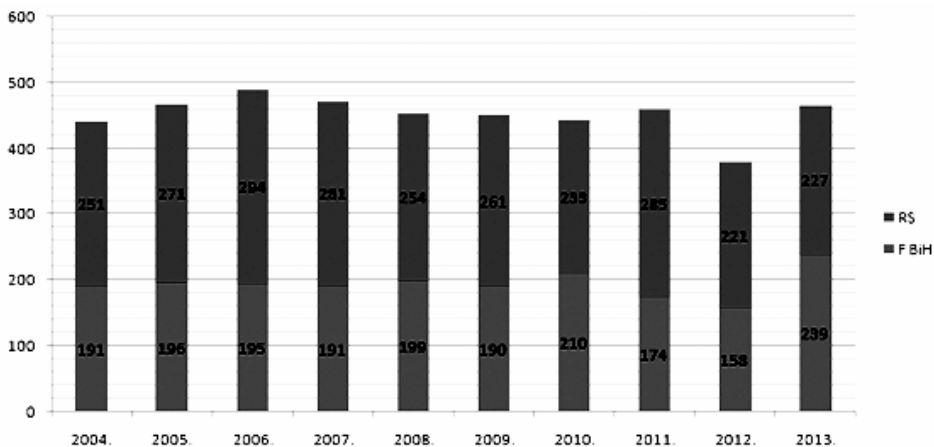

Izvor: Agencija za statistiku FBiH, Federalni zavoda za statistiku

Ovi brožani pokazatelji su kontinuirani i bez značajnih odstupanja, tako da u BiH u prosjeku svake godine 452 osobe počine samoubojstvo. Analizirajući način počinjenih samoubojstava, najčešće je to vješanjem.

Slika 2.

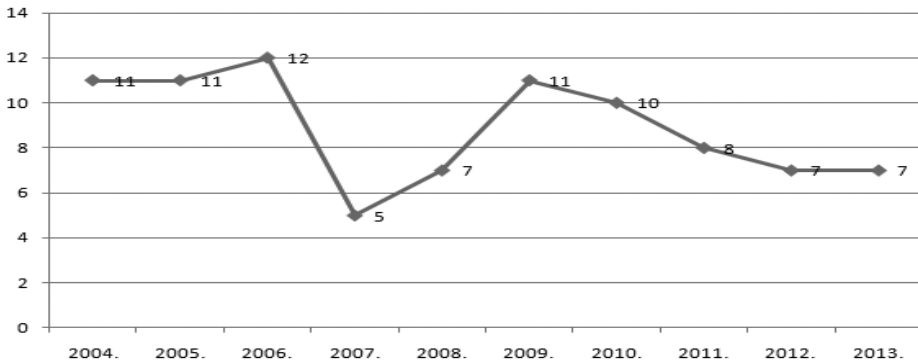
Odnos samoubojstava počinjenih na području Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske

Izvor: Agencija za statistiku FBiH, Federalni zavoda za statistiku

U istom razdoblju na području Županije Zapadnohercegovačke počinjeno je 89 samoubojstava.

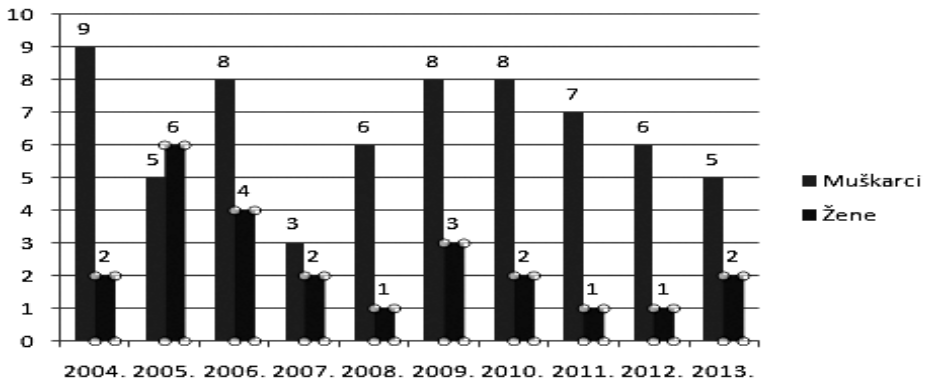
Slika 3.
Ukupan broj samoubojstva u Županiji Zapadnohercegovačkoj
po pojedinim godinama.

Izvor: MUP ŽHŽ-a

Žene pokušavaju samoubojstvo tri puta učestalije nego muškarci. Muškarci uspiju oduzeti vlastiti život četiri puta više od žena. Žene i mladi u mnogo većoj mjeri od ostalih kategorija populacije pokušavaju samoubojstvo. Svaki suicidalni čin - bilo da rezultira samoubojstvom ili pokušajem samoubojstva, indirektno ugrozi najmanje šest drugih osoba.¹³

Slika 4.
Broj počinjenih samoubojstava prema spolu u Županiji zapadnohercegovačkoj
po pojedinim godinama.

Izvor: MUP ŽHŽ-a

¹³ KOSIĆ, Alisa, *Prevenција samoubojstva*, (9.09.2009.); <http://www.obiteljskicentar.hr/vijesti/684> (22.08.2014.)

4.1. Postoje li specifična obilježja ličnosti suicidalnih osoba

Ličnost je jako teško definirati, općeprihvaćene definicije zapravo još nema, a postoje mnoge teorije o ličnosti. Ličnost se očituje kroz ponašanje i reakcije neke osobe, njezin odnos prema sebi i okolini, njihov međusobni utjecaj, dojam koji ostavlja na druge (privlačna i odbojna ličnost). Psiholozi često ličnost definiraju kao pretežno stabilan skup emocija, motiva, ponašanja i sposobnosti po kojem se ljudi međusobno razlikuju.¹⁴

Personologija je znanost koja istražuje ličnost čovjeka u cijeloj njezinoj kompleksnosti i pokriva raspon od normalne do patološke ličnosti. Sličnosti personologije i suicidologije su u tome da se baziraju na procesno razumijevanje problematike ličnosti, odnosno suicida, te na integriranje različitih pristupa, od bioloških, preko psihodinamičkih, kognitivno – bihevioralnih, sociokulturalnih, interpersonalnih, duhovnih itd. Prihvatanje dimenzionalnog modela implicira da se ličnost procjenjuje u rasponu od normalne do više razina patološke, što je iznimno bitno za procjenu suicidalnog ponašanja. Kao što se ličnost može kategorijski i dihotomno procijeniti isto vrijedi i za kompleksnu kliničku procjenu suicidalnih bolesnika, jer je znanstveno i klinički nedovoljno specifična i primjenjiva isključivo dihotomna promjena (suicidalan vs. nesuicidalan).¹⁵

5. Šutnja kao fenomen u Bosni i Hercegovini

Jedna od osnovnih karakteristika kojom se ljudska živa bića razlikuju od drugih jest verbalizacija. Svjesna i namjerna šutnja je također karakteristika ljudske jedinke. Ona se u načelu javlja pod utjecajem emocija: strah, ljutnja, bijes, žalost, tuga itd. Šutnja se javlja u vrlo velikim grupama kao što su države, nacionalne zajednice, plemena i slično. Najčešće se šuti zbog straha, vrlo često zbog užasa, nerijetko zbog stida ili

¹⁴ „Kako sam ja – ja? Što je to ličnost?“, u: *Promente croatica*, Zagreb, god. 2003., br. 13/14, str. 29.

¹⁵ MARČINKO, Darko, „Neurobiologija suicidalnosti“, u: *Promente croatica*, Zagreb, god. 2003/2004, br. 15/16 str. 53.

mržnje. Šutnja često prethodi konfliktu ili je njegova posljedica. Tada može trajati danima, ali i godinama. Šutnja u okolici izaziva znatiželju, ali i strah te ljutnju. Može izazvati suosjećanje kod ljudi ako onaj koji šuti time izražava duboku bol. U svakom slučaju, šutnja je uvijek izazov i zagonetka.¹⁶

Suicid je društvena pojava koja je oduvijek prisutna u ljudskom društvu, a o kojoj nitko ne želi razgovarati. Razgovarati o pravnoj prevenciji suicida znači baviti se normama nekog pravnog sistema (npr. Kazneni zakon FBiH) radi utvrđivanja u kojoj mjeri one imaju za cilj sprječavanje suicida. Tko navede drugog na samoubojstvo ili mu pomogne u izvršenju samoubojstva, pa ovo bude izvršeno, kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do pet godina. Tko djelo iz stavka 1. ovog članka učini prema maloljetniku koji je navršio 14 godina ili prema osobi čija je sposobnost da shvati značaj svog djela ili da upravlja svojim postupcima bila bitno smanjena, kaznit će se zatvorom od jedne do deset godina. Tko je djelo iz stavka 1. ovog članka učinio prema maloljetniku koji nije navršio 14 godina ili prema osobi koja nije mogla shvatiti značaj svog djela ili upravljati svojim postupcima, učinitelj će se kazniti po članku 171. ovog zakona. Tko surovo ili nečovječno postupa s osobom koja se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili ovisnosti pa ono uslijed takvog postupanja izvrši samoubojstvo, kaznit će se zatvorom od šest mjeseci do pet godina. Ako je uslijed djela iz stavka 1. do 4. ovog članka samoubojstvo samo pokušano, sud može učinitelja blaže kazniti.¹⁷ Članak 170. iz ovoga zakona primijenjen je samo jedanput u povijesti Bosne i Hercegovine, i to ne u potpunosti. 27-godišnji mladić inicijala S. Z. je na Općinskom sudu u Mostaru uvjetno osuđen na pola godine zatvora s rokom kušnje od godinu. To je bio prvi slučaj optužbe za sudjelovanje u samoubojstvu iz nehaja. Tragičan slučaj (samoubojstva mladićeve bivše djevojke) zbio se u kolovozu 2007. godine u Jasenici. „Ispunite mi

¹⁶ Usp. KLAIN, Eduard, Šutnja kao fenomen (od velike grupe do male psihoterapijske grupe), u „Šutnja u psihijatrijakoju zajednici“, *Zbornik sažetaka stručnog skupa, Tuzla 25. – 26. septembra/rujna 2009.*, Sarajevo, 2009., str. 5.

¹⁷ *Kazneni zakon Federacije Bosne i Hercegovine* (2003.), Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 36/03, str. 54., Dostupno na: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/index.php?jezik=h> (27.08.2014.).

zadnju želju da krivac plati, iako ga volim. Hoću da ovo pismo netko pročita. Tata, volim te iz dna duše..., ali sad ću biti s mamom - stoji na kraju potresnog pisma nesretne djevojke.“¹⁸

Mediji su sredstva prenošenja informacija, ali i ne samo to, mediji djeluju na mišljenje, osjećaje i ponašanje osobama koje su izložene njihovom djelovanju. Mediji bi trebali biti upravo ključni akteri u prevenciji samoubojstava. Medijskom djelovanju pomažu njihovi konzumenti gladni senzacija zbog kojih je oblikovan određeni (senzacionalistički) oblik komunikacije. Upravo je zbog toga Svjetska zdravstvena organizacija i Međunarodna asocijacija za prevenciju suicida izdala prijedlog kako bi mediji trebali izvještavati o suicidu.

Nužno je izbjegavati riječi kojima normaliziramo suicid ili ga prikazujemo kao rješenje problema. Vjerojatno novinari bolje od svih prepoznaju važnost izbora riječi u izražavanju neizrečenih poruka. Tekstovi koji govore o suicidu kao bitnom problemu javnog zdravlja mogu služiti za edukaciju društva. Takav jezik ne bi trebao senzacionalistički govoriti o suicidu. Izrazi kao što je „epidemija suicida“ trebali bi se zamijeniti izrazom „rastuća stopa“. Treba biti posebno oprezan u korištenju riječi suicid u naslovu. Korištenje izraza suicid izvan konteksta, na primjer „politički suicid“ može za rezultat imati društvo koje je manje osjetljivo na suicid. Izrazi kao „neuspješni suicid“ poručuju da je smrt poželjan rasplet i ne bi se trebali koristiti, neki drugi izrazi, kao npr. izraz „pokušaj suicida“ je precizniji i manja je mogućnost pogrešnog shvaćanja. Izraz „počinio suicid“ ne bi se trebao koristiti jer implicira na to da je suicid kriminalna radnja, zbog toga oni koji su izgubili bližnje suicidom osjećaju veću žalost i ljudi koji imaju suicidalne misli gube hrabrost za traženje pomoći.¹⁹

¹⁸ Usp. Soldo, Robert, *Uvjetno osuđen zbog samoubojstva djevojke*, Večernji list, 17.01.2013., <http://www.vecernji.ba/crna-kronika/uvjetno-osudjen-zbog-samoubojstva-djevojke-498697> (28.08.2014.).

¹⁹ IASP-International Association for Suicide Prevention, World Health Organization, *Preventing Suicide A Resource for Media Professionals*, Department of Mental Health and Substance Abuse World Health Organization, 2008., <http://www.iasp.info/resources/detail/preventing-suicide-a-resource-for-media-professionals-279.html> (28.08.2014.).

Zaključak

Suicid se posljednjih godina u svim razvijenim zemljama smatra značajnijim javno-zdravstvenim problemom. Njegove tragične posljedice i ukupni gubici uzrokovani suicidom za širu društvenu zajednicu, trebali bi dovesti do drugačijeg odnosa prema ovom problemu. U mnogim zemljama se uspješno provode programi prevencije suicidalnog ponašanja, što nije slučaj s Bosnom i Hercegovinom, gdje je ovaj problem još uvijek zanemaren.

Poslijeratno društvo u BiH ima sve karakteristike posttraumatskog koje se nakon agresije suočilo s teškim posljedicama kao što su: veliki broj nezaposlenih, tjelesnih invalida, veliki broj ratnim stresom, povezanih mentalnih poremećaja, porast kriminala i nasilja, pojava netrpeljivosti i nasilja u obitelji te zloupotreba alkohola i drugih psihoaktivnih tvari. Sve navedeno dovodi do velikog broja samoubojstava. Brojka o kojoj govorimo u Bosni i Hercegovini nije samo brojka, to su ljudski životi i životi mnogih obitelji o kojima nitko ne brine; to nije uništenih oko 400 života godišnje, nego mnogo, mnogo više... Usprkos razvijenoj znanosti i sada već čudotvornoj medicini, ljudski rod nije uspio proniknuti u nešto tako nam blisko kao što je um i sa sigurnošću reći da se samoubojstvo događa iz tog i tog razloga, ili da se preventivom može točno predvidjeti kada će netko, tko o samoubojstvu razmišlja, to i učiniti, i da ga se, na kraju krajeva, može uspješno spriječiti. Samoubojstvo i dalje ostaje veliki misterij kao pojava nazočna u svim kulturama i civilizacijama. Statistički, samoubojstva godišnje odnose toliko života da bi se i pojedini manji ratovi mogli postidjeti. Prema tome, krajnje je vrijeme da se cjelokupno čovječanstvo pozabavi tim tragičnim problemom modernog čovjeka.

Literatura:

BAGARIĆ, Ante i ŠKIFIĆ, Boris, „Ovisnost i suicidalno ponašanje“, u: *Zbornik sažetaka hrvatskog kongresa o suicidalnom ponašanju*, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000.

IASP-International Association for Suicide Prevention, World Health Organization, *Preventing Suicide A Resource for Media Professionals*, Department of Mental Health and Substance Abuse World Health Organization, 2008, Dostupno na: <http://www.iasp.info/resources/detail/preventing-suicide-a-resource-for-media-professionals-279.htm> (28.08.2014.)

Kazneni zakon Federacije Bosne i Hercegovine (2003.), Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 36/03

KLAIN, Eduard, *Ratna psihologija i psihijatrija*, Glavni sanitetski stožer republike Hrvatske, Zagreb, 1992.

KLAIN, Eduard, Šutnja kao fenomen (od velike grupe do male psihoterapijske grupe), u „Šutnja u psihijatrijakoј zajednici“, *Zbornik sažetaka stručnog skupa, Tuzla 25. – 26. septembra/rujna 2009.*, Sarajevo, 2009

KOCIJAN – HERCIGONJA, Dubravka, „PTSP i suicidalnost“ u *Zbornik sažetaka hrvatskog kongresa o suicidalnom ponašanju*, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000.

KOCIJAN-HERCIGONJA, Dubravka i Folnegović-Šmalc, Vera, *Prepoznavanje, rano otkrivanje i sprječavanje suicidalnosti*, Priručnik je napisan u okviru Nacionalnoga programa psihosocijalne pomoći stradalnicima Domovinskoga rata, Zagreb, 1999.

KOSIĆ, Alisa, *Prevenција samoubojstva*, (9.09.2009.) ; Dostupno na: <http://www.obiteljskicentar.hr/vijesti/684>(22.08.2014.)

KOZARIĆ-KOVAČIĆ, Dragica, Jendričko, Tihana, *Suicidalnost i depresija, MEDICUS, Vol.13 No.1_Depresija*, 2004., str. 78.-79.; Dostupno na: Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/19809> (25.08.2014)

MARČINKO, Darko i suradnici, *Suicidologija*, Medicinska naklada, Zagreb, 2011.

MARČINKO, Darko, „Neurobiologija suicidalnosti“, u: *PROMENTE CROATICA*, Zagreb, god. 2003/2004, br. 15/16

MARČINKO, Darko: „Samoubojstvo i duševne bolesti“, u: *PROMENTE CROATICA*, Zagreb, god. 2003/2004, br.15/16, str. 31.- 33.

MINDOLJEVIĆ DRAKULIĆ, Aleksandra, *Suicid:fenomenologija i psihodinamika*, Medicinska naklada, Zagreb, 2013.

SOLDO, Robert, *Uvjetno osuđen zbog samoubojstva djevojke*, Večernji list, 17.01.2013., Dostupno na: <http://www.vecernji.ba/crna-kronika/uvjetno-osudjen-zbog-samoubojstva-djevojke-498697> (28.08.2014.)

Prevenција na službenoj stranici Hrvatske udruge za prevenciju suicida, <http://www.suicidi.info/povjerenje.asp> (09.08.2014.)

„Kako sam ja – ja? Što je to ličnost?“, u: *PROMENTE CROATICA*, Zagreb, god. 2003., br. 13/14

SUICIDE – SYNDROM OF THE POST-WAR SOCIETY

Abstract

The time in which we live forces us to an accelerated pace of life to which many people cannot adapt, and it also raises the question whether that is the main “culprit” for about 800 000 people worldwide who commit suicide every year. To an accelerated pace of life, as the reason for these devastating statistics, we can add a range of “modern” diseases starting with alcoholism, gambling, depression and addiction to more dangerous drugs, which are not lacking in Bosnia and Herzegovina. All this leads a person in a state in which he/she cannot see the point in anything, has no perspective and simply, cannot find enough reasons to fight, to live. The scientific method of content analysis is used to show that suicide presents a major problem for Bosnia and Herzegovina, which no one talks about. One of the major issues in suicidology of Bosnia and Herzegovina is relationship between PTSD and suicide. Like most characteristics of the psychological state of a person, suicidality can be displayed and observed from several different points of view: psychiatric, sociological, cultural, religious, philosophical, etc. None of the above listed (and unlisted) standpoints can be completely separated from standpoints of other professions and it would be better to say that it is a complex phenomenon which is interpreted and accepted in different ways due to the diversity of professions. Wherever suicide is observed as an objective fact, as a galaxy or an elementary particle, the observer moves further away the more information and facts he gathers.

Key words: *suicide, Bosnia and Herzegovina, suicidology, PTSD, personality.*

* Široki Brijeg

DVOSTRUKI IDENTITET KOZARČEVE TENE (1894.)

Sažetak

Josip Kozarac piše djelo Tena kako bi preko razuzdanog ponašanja fatalne žene razotkrio žensku psihologiju buđenja ženstvenosti. Tenin lik se temelji na dva različita identiteta imajući u vidu njezino djevojačko odrastanje i kasniju poziciju pohotne zavodnice koja pokreće druge likove te uvjetuje neočekivane situacije. Od osjećajne i zaljubljene djevojke, Tena će se razviti u požudnu zavodnicu koja u potpunosti uživa u životu ne shvaćajući da svojim maštarijama čini zlo sebi i drugima. Prateći tjelesni i duševni razvoj glavnog ženskog lika, dolazi se do zaključka kako je ženstvenost fatalne žene ozbiljan psihološki problem postajući glavnim uzrokom životnog prokletstva.

Ključne riječi: *Josip Kozarac, Tena, fatalna žena, identitet, ljepota, strast, avantura.*

* Široki Brijeg

Josip Kozarac¹ piše pripovijetku *Tena* koja izlazi u časopisu *Dom i svijet* 1894. god. kao neobičan spoj realističkih i modernističkih elemenata s obzirom na opise prostora i situacija, kao i na prikaze unutarnjih sukoba, frustracija te moralnih dvojbi. *Tena* je ponajbolji prikaz buđenja ženstvenosti i prokletstva ljepote prateći psihologiju istoimenog glavnog ženskog lika kroz gubitak dostojanstva i neobuzdane želje za užitkom. Analiza Tenina karaktera je svojevrsna slika požudne žene koja u potpunosti uživa u životu ne shvaćajući da svojim maštarijama čini zlo sebi i drugima.

Osim psihološke slike jedne nemoralne žene, djelo *Tena* je također i prikaz propadanja te raslojavanja slavonskog sela dolaskom stranaca koji donose nove oblike gospodarenja, ali i nove međuljudske odnose. U borbi za opstanak mnoge je siromaštvo stajalo velike žrtve pa su izgubili moralne kriterije prepuštajući se neizvjesnim poigravanjima nemilosrdne sudbine. U takvim okolnostima se našla i Tena koja nastoji preživjeti imajući na raspolaganju svoj jedini adut, neopisivu ljepotu. Kozarac se udaljava od svakog idealiziranja života iskazujući ljubav prema rodnoj Slavoniji te veliko poštovanje pravih vječnih i životnih vrijednosti. Bez uobičajenog uljepšavanja stvarnosti on iskazuje važnost ekonomskih i

¹ Josip Kozarac je rođen u Vinkovcima 18. ožujka 1858. u siromašnoj malograđanskoj obitelji od oca Vjekoslava i majke Terezije rođene Krajačić. U razdoblju od 1865. do 1876. završava pučku školu i gimnaziju u Vinkovcima, a već u srednjoj školi objavljuje svoju prvu pjesmu *Zmija* u *Hrvatskoj lipi* 1875. god. Završetkom srednje škole dobiva stipendiju za studij šumarstva u Beču koji je uspješno završio 1879. god. Kao šumarski vježbenik radio je u rodnoj Slavoniji o kojoj je u svojim djelima često i pisao, a 1885. god. oženio se Franjicom Vučković s kojom je dobio kćer Miru. Svoj ozbiljniji književni rad Kozarac započinje s pjesmama koje August Šenoa odbija objaviti što ga je potaknulo da se okuša u pisanju drama. Kako na tome polju nije imao većeg uspjeha, on uspijeva svoj talent iskazati u novelistici. Politički i stranački sukobi između pravaša i narodnjaka nisu ostavljali tematski trag na Kozarcu vodeći se Rousseauovim idealom povratka prirodi i zemlji. U *Pučkim novinama* izlaze mu *Priče djeda Nike* (1877.) i prva značajnija novela *Biser Kata* (1887.). Godine 1888. objavljuje niz novela: *Proletarci*, *Kapetan Gašo*, *Slavonska šuma* i *Krčelići ne će ljepote*. Iduće godine izlazi mu u nastavcima roman *Mrtvi kapitali*, a 1890. pripovijest *Donna Ines* te 1891. u nakladi *Matice hrvatske* drugi roman *Među svjetlom i tminom*. 1892. god. u *Vijencu* objavljuje autobiografsku crticu *Moj djed*, a 1894. u nastavcima tiskane su mu novele *Tena* i *Tri ljubavi*. U *Prosvjeti* 1895. izlazi mu novela *Mira Kodolićeva*, a zatim niz novela *Emilijan Lazarević* (1897.), *Tri dana* (1897.), *Oprava* (1899.) i *Dvije sestre* (1903.). Nakon dugogodišnjeg i bezuspješnog liječenja tuberkuloze Kozarac je preminuo 21. kolovoza 1906. u Koprivnici, a pokopan je dva dana kasnije u Vinkovcima.

društvenih problema tražeći krivca u strancima koji iskorištavaju hrvatska prirodna bogatstva. Tena je pravi simbol Slavonije preko čijeg lika Kozarac pokazuje moralni pad hrvatskog naroda pod utjecajem zavodljivih stranaca. Teninom vezom s Čehom Jaroslavom Beranekom uništen je njezin moral, a to je najbolji primjer lošeg utjecaja stranih država u međuljudskim odnosima i gospodarskim odlukama. Tadašnji patrijarhalni svjetonazor Slavonije osuđivao je slobodnu ženu poput Tene, jer je porušila sve tradicionalne kršćanske svjetonazore odajući se avanturama. Krajem 19. stoljeća žena uzima aktivnu ulogu gubeći svoj ideal u oslobođenoj seksualnosti i nadređenosti nad muškarcima. Radnja se odvija u pograničnom slavonskom selu uz okupiranu Bosnu za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Uz epizode iz seoskog života te opise raspada zadruga i Slavonije, ključni motiv djela čini Tenin psihološki svijet koji je ispunjen s ljubavnom strašću i materijalnim potrebama.

Tena je lik strastvene zavodnice raskošnih tjelesnih aduta koja razvrat čini prihvatljivim potezom u dominaciji okolinom te u sukobu sama sa sobom, muškarcima nudi strast i požudu kako bi pobijedila svoje unutarnje sukobe. Ispočetka zaljubljena i osjećajna, prepuna anđeoske dobrote i poštovanja prema Božjim zakonima, a kasnije zbog naivnih djevojačkih očekivanja uzima drugi identitet kako bi se pokazala nadmoćnom nad svojim strahovima dokazujući da joj ljubav nije jedina životna vodilja. Kroz uspomene je pokušavala zaboraviti na svoju platonsku ljubav s Jaroslavom pa bježi od stvarnosti uzevši drugu životnu ulogu s kojom je namjeravala okusiti privid sreće. Kroz ljubavne avanture Tena proživljava put od naivne djevojčice do iskusne ljubavnice, a ta njezina dvostruka osobnost omogućila joj je mnoge životne pogodnosti kao i padove s kojima se nije znala nositi. Neuzvraćena ljubav i očaj probudiše njezinu skrivenu stranu te svi oni obrasci ponašanja što su bili do tada potisnuti odvedoše je u razvratne ljudske maštarije želeći se uzdignuti svojom neobuzdanom seksualnošću. Strah od vječne samoće pretvara je u grešnicu koja će se tragičnoj sudbini suprotstaviti kroz strasne avanture tražeći utjehu i sigurnost u muškom zagrljaju bez emocija. Uznemireno stanje duše uspijeva pronaći samopouzdanje

u hladnokrvnom poigravanju s muškarcima koje joj je dalo prividan mir odajući se nadmoćnim upravljanjem zaluđenim srcima. Tena ne posjeduje dovoljno hrabrosti kako bi zadržala vlastito „ja“, pa spas pronalazi u razuzdanosti smatrajući da je to ponajbolji način skrivanja svoje boli i nesreće. Freud je u svojim djelima *Predavanja za uvod u psihoanalizu*, *Tri rasprave o teoriji seksualnosti* te *Autobiografiji* istaknuo kako je promiskuitetno ponašanje uvjetovano ljudskim zabranama i unutrašnjim sukobima koje pojedinac vodi sa samim sobom, dok Helena Sablić Tomić i Andrea Zlatar ističu žensko tijelo kao omamljujuće sredstvo preko kojeg žena ostvaruje svoje ciljeve, ali i postiže tjelesne užitke prepuštajući se ulozi zavodljive žene.

Drugim identitetom Tena želi otkriti granicu svojih mogućnosti u ulozi koketne ljepotice, ali i spoznati reakcije ljudi na zlu stranu svoje osobnosti. Pokazujući svoju fatalnost nesvjesno uništava svoj ponos i dostojanstvo, a bez obzira što je njezin ugled „okaljani“ na gubitak morala gleda kao na obrambeni sustav koji je čini jakom u borbi protiv uspomena. Tom preobrazbom Tena sebe čini dominantnom, jer iz prijašnje podređenosti naučila se nositi sa svim životnim nevoljama. Za takvu poziciju kreirala je novi karakter koji će porušiti sve granice prihvatljiva ponašanja pokazujući sebe nadmoćnom nad muškim rodnom koji je uzrok njezinih trauma. Kako bi postala gospodaricom muških srca morala je istaknuti svoje ženske čari te bez razmišljanja to i čini kako bi zaboravila na prošlost i čistu platonsku ljubav od koje nije imala veće koristi.

No Tenini oblici ponašanja su dvostruki, jer svojom preobrazbom postaju suprotstavljeni stavovi oprečnih mišljenja. Koliko god je htjela biti hladnom i nemilosrdnom tu prijetvornu masku uništavaju sjećanja koja joj nisu dopuštala mirno ostvarenje svojih nagonskih težnji. Ponajviše zbog kompleksa manje vrijednosti ona kreira svoju novu ličnost, jer nije mogla dopustiti osjećajima da je poraze i vrte u poziciju žene-patnice koju nitko ne primjećuje. Zbog nametnutih pogleda na ljubav divlje se suprotstavljala srcu i osjećaju grižnje savjesti pa se zbog toga hladno upuštala u avanture kako bi se prividno osjećala voljenom. Takvo ponašanje je ozbiljan psihološki problem koji je odvodi u ovisnost o užitku i

tjelesnoj ljubavi, a Tena tu duševnu rastrojenost shvaća kao snagu koja joj daje vlast i moć nad muškarcima. «Ona dominira novelom kao punokrvan lik kakvih nema mnogo u literaturi onog vremena i ne mogu je zasjeniti ni sve goruće socijalne anomalije.»²

Terezija Pavletić je već u ranoj mladosti pokazala svoju djevojačku ljepotu, odnosno nagovještaj svoje fatalnosti koja će zablistati u sljedećim godinama. Previše mlada za velike pothvate, postupno se razvijala i odrastala imajući u vidu velike uspjehe i ambicije. Na prvi pogled djelovala je suviše nevino i krhko, a ispod te maske skrivala je svoju inteligenciju i proračunatost. Mnogi muškarcu su tu seosku ljepoticu odabrali kao svoju buduću suprugu te samo su joj bile potrebne godine kako bi se udala i usrećila svog odabranika. Za Kozarca je ljepota slavonske žene zapravo ljepota njegove Slavonije koja je bila prepuštena sama sebi u borbi protiv stranaca. Iz tih razloga je Tena prikazana kroz metaforičke slike sela i ravnice s naglašenim stasom i neodoljivim ženskim dražima:

U šesnaestoj svojoj godini bila je uzrasla i tanka, kao da je iz vode iskočila, i činilo se, da će biti preveć visoka, pa su joj drugarice već počele prišivati kojekakova nelijepa imena. Lice joj bilo ponešto mrko, sa onom neizrazitom bojom, kadano se još nije moglo znati, hoće li biti blijeda crnka, ili rumeno-bijela. Takova nerazvijena, nije se u prvi čas nikom osobito sviđala; nu tko ju je pomnije promotrio, vidio je da joj je lice pravilno u svakom potezu, nos ravan i sitan, čelo slično srpu, istom se počelo u gornjoj polovici bjelasati, donji dio lica pružio se ponešto u duljinu i tek se počeo zaobljavati, nijedna kost, nijedna crta nije mutila nježnog, pravilnog sklada cijelog obličja. Nu lice bilo samo još mrtvo, bez oživljujućega daha; samo mrke sjajne oči kao da su prerano sazorjele, poput mirisa u poluzelene voćike, te odavale, da će one pravilne crte, dok se ispune, dok se izravnavaju i ožive bojom prve mladosti, stvoriti ljepotu, kakovom narav zna urediti samo rijetke žene. Tko ju je vidio zažarenu od žege ili posla, taj je bez dugog razmišljanja rekao da će biti ljepotica; a tko ju je opet zatekao ozeblu i pomodrijelu, taj ju je sažalnim okom pogledao, kao da gleda tešku bolesnicu. Nije bila od onih preranih ljepota, nego od onih, koje se pokasno razvijaju, ali tim savršenije.³

² ČORKALO, Katica, «Psihološke novele Josipa Kozarca», u: *Zbornik radova Josip Kozarac, književnik i šumar*, JAZU - Centar za znanstveni rad, Vinkovci, 1988., str. 62.

³ KOZARAC, Josip, *Slavonska šuma, Tena, Mrtvi kapitali, Moj djed, Oprava*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 2001., str. 129.

Tena je odrastala s boležljivom majkom koja ju je htjela što prije udati zbog očeve nebrige za obitelj, ali i zbog budućeg života svoje kćeri koja je zaslužila lagodan život. Tenin otac, Jerko bio je lijenčina koji se neprestano provodio po gostionama trošeći obiteljsku uštedevinu. Vlastita neodgovornost i rasipnost uzrokovala je veliku neimaštinu njegovoj obitelji, a u tim okolnostima je odrastala Tena. Postavši zanosnijom i privlačnijom, svakim danom se sve više razvijala. Tjelesnom i duševnom preobrazbom ona pokazuje idealan sklad u jednom osobi, ljepotu i dobrotu. Zbog divljih gena Tena je imala sve predispozicije da se preda hedonističkom načinu življenja, jer naslijedivši očevu narav bila je predodređena da uživa u svim čarima koje joj život pruža. Njezina ljepota postaje glavnim izvorom nevolje i sve što je postajala ljepšom dovodila se na sve veće kušnje. Na nju oko baciše svi seoski ženskari, a Tena ne nađe zanimanje ni u jednom od njih. U bijegu od siromaštva njezina majka je dogovorila Tenin brak s imućnim i uglednim momkom Jozom Matijevićem. Nakon što je pronašla utočište svojoj kćeri, Tenina majka iznenada umire u uvjerenju da je osigurala bezbrižnu budućnost svojoj kćeri. U toj situaciji Tena pokazuje svoju emotivnu hladnoću, egoizam i snagu nesvojestvenu jednoj ženi vidjevši u smrti svoje majke vlastito osamostaljenje. Bez suze u očima egoistično je gledala na majčinu smrt, jer njezina nazočnost ograničavala ju je u željama i nagonima. Kako više nije bilo njezine majke koja će je upućivati što bi trebala raditi, mogla je nesmetano gospodariti svojim tijelom i dušom bez ikakvih prepreka: «Tena nije puno plakala za njom, jedno već zato, jer nije bila plačljive naravi, a drugo, jer joj je sada bilo u srcu kao čilom konju, koji se oteo i odletio na prostrane njive i poljane u zlatnu slobodu...»⁴

U Teni se sve više budila želja za nepoznatim i dalekim te sve što je čula o svijetu i ljudima htjela je osobno proživjeti. Taj imaginarni svijet što ga je proživjela u slikama osjećala je da u stvarnosti nije takav pa je htjela steći vlastito iskustvo. Odjednom joj se ukazala prilika da bez tuđih savjeta spozna sebe i okolinu, a imajući tijelo koje nije okusilo čari života podivljalo je težila uspjehu u raskalašenom ponašanju:

⁴ Isto, str. 131-132.

A sada najednom puče joj nedogledan vidik pred očima, a ta neizvjesnost salijevala se u jedan jedini pojam: ja sam ja; sve što je na meni, moje je!... Kolika li ju je slast obuzela, kada je oćutila da će sama ravnati svojom voljom, svojom mišlju, svojim tijelom... A ono crno njezino oko zaslalo, raširilo se, kao da kani cio svijet uhvatiti u svoj okvir, pa ga upiti u bujne mlade grudi. Podrhtala je na pomisao, da je sada sav svijet njezin.⁵

U pravom trenutku za Tenu, u Slavoniji se pojavljuje Čeh Jaroslav Beranek koji je bio idealna prilika da udovolji njezinoj požudi. Stranac i po zanimanju vodnik, za Tenu je predstavljao nešto posebno i nedoživljeno privlačeci je kao nepoznata i izvrsna prilika: «Kada ga je Tena onako cifrasto počesljanoga, na kicošku naherenom kapticom, s tankom virginijom u ustima, s crljenom vojničkom knjigom za izbočenim prsima prvi put ugledala, i opazila, kako ju on bezobrazno-ljupko promatra i važe, onda samo što ne prasnu u veseo smijeh, samo što mu ne reče: evo me, tu sam, govori, ako si momak!...»⁶

Pojavom Čeha Jaroslava koji se divio neiskorištenim prirodnim ljepotama Slavonije, pisac naglašava potrebu vraćanja zemljoradnji i podizanje ekonomske naobrazbe domaćih ljudi. Jaroslav se divio Teninoj ljepoti i ženstvenosti smatrajući se sretnikom što može biti u blizini tog oćaravajućeg bića. Lijepa djevojka ga je na prvi pogled osvojila, a dok mu se vrtjela misao u glavi da će cijeli život biti njegova, Tena je osmišljavala kako će u potpunosti iskušati sve mogućnosti ovoga svijeta. Jaroslav je bio suprotnost od Teninog Joze, kao iskusan muškarac koji je razumio ženska namigivanja i zavodjenja. Iz tijela i duše djeteta pokazivala se ona prava Tena, strastvena žena koja zna što svojom strašću može postići. Iz njezinog nevinog pogleda zraćio je zavodnički plamen pokazujući svoju pravu osobnost, a to je sve Jaroslava privlačilo. Nakon majćine smrti Tenine zaručke pretvoriše se u opsesiju Jaroslavom koji je posjedovao nešto privlačno i zanimljivo, za razliku od Joze kojeg nije sama odabrala.

Tenin zarućnik Joza joj je dosadio pojavom novog muškarca u njezinom životu, jer njoj je bilo nepodnošljivo kad joj muškarci izjavljuju lju-

⁵ *Isto*, str. 132.

⁶ *Nav. mj.*

bav. Za nju ljubav nije riječ nego isključivo djelo, a tu teoriju bi mogao u praksi primijeniti samo Jaroslav koji je znao što je takvoj ženi potrebno. Tena je težila nečem novom, divljem i nagonском, jer njezina požuda odavno je prerasla nježne dodire i nevažne razgovore. Od ljubavi ona je zahtijevala puno više od sladunjavih riječi i sanjarskih obećanja te iz tih razloga Jaroslav je bio idealan kandidat koji bi mogao umiriti njezine nagone ponudivši joj svoju ljubav:

Da nije vidjela vodnika, ona možebiti za cijeloga svoga života ne bi ni znala, što je prava ljubav. Na selu, gdje svatko svakoga pozna, gdje si od malih nogu odrasao sa onima, koji u isti čas počimaju ljubiti kada i ti, gdje su uvijek jedni te isti, na kojima si vidio svaku i najmanju promjenu u tjelesnom i duševnom razvoju od djetinstva pa do muževne dobe, za te osobe ne može srce da plane pravom, božanskom ljubavlju, tu ljubav istiskuje svakidanje poznavanje, tu je navika – smrt ljubavi. Da ona plane, treba joj nevidene dosle osobe, nepoznatog glasa, neobičnog pogleda, novih riječi.⁷

Jaroslav je bio zaluđen Tenom te se namjeravao njome oženiti. U mislima je izgrađivao zajedničku budućnost, a takve stvari Tenu nisu previše zanimala. Tena se majčinom smrću izborila za svoju slobodu te nije dopuštala da joj se ponovo ograniči njezina volja. Živeći od privlačnosti nije mogla zamisliti smisao braka zbog oduzimanja slobode, ali i vlastite spoznaje nesposobnosti za porod i odgoj djece. Takvo obrambeno ponašanje protiv spolnog ugovora, dokazuje Tenine unutarnje strahove od gubitka slobode koju je napokon okusila ističući da joj nije potreban jedan komad papira kad može uživati i bez njega. U njezinim vizijama života otvorili su se mnogi vidici te u razuzdanosti nije je mogao zaustaviti jedan muškarac koji je želi vječno vezati za sebe:

Ona ga je slušala, ali nju nije smisao njegovih riječi ni najmanje zanimalo, ona je živjela o zvuku njegovog glasa, o mirisu njegovog bića, o pogledu njegovog oka. Za sve ostalo bila je ona i slijepa i gluha. Što će njoj budućnost, kada je on i sada i uvijek uza nju? Zar ima kakove prošlosti,

⁷ KOZARAC, Josip, *Slavonska šuma, Tena, Mrtvi kapitali, Moj djed, Oprava*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 2001., str. 133.

kakove budućnosti, zar nije sav taj život samo jedan jedini slatki čas? Što je to budućnost, što je to vjenčati se, što je to biti muž i žena? Čemu sve to, kada je on i tako vjekovito u njezinim očima, kada nju nešto veže uza nj, što je ljepše i trajnije, nego li ikoje vjenčanje, kada ona živo osjeća, da je jedan dio njegovog života?...⁸

Tena je prema Jaroslavu osjećala neku posebnu vrstu ljubavi želeći ga pored sebe, ali nikako se nije htjela s njim vezati. Jaroslavovim odlaskom u rat, Tenini čudesni prohtjevi izgubiše smisao. Saznavši tu vijest postala je drugom osobom pretvorivši svoj smijeh u tugu, a svakodnevna sanjarenja u crne slutnje. Tužna Tena pratila je Jaroslava, dok su im se sretali pogledi iz daljine. Čitava situacija je prepuna dramatike, a iako joj je stalo Tena u svojoj hladnoći ne pokazuje jecaje ni suze. Jozinu ponudu braka ponovo je odbila, pa se on iz inata oženio drugom djevojkom iz susjednog sela. Tena se nalazi u sukobu sama sa sobom zaljubljujući se u Jaroslava, jer njezina ljubavna očekivanja bivaju uništena spletom okolnosti. Svakim danom je postajala sve ljepšom i privlačnijom, a time se u njoj sve više stvarala potreba da postane jakom odupirući se svojoj duševnoj boli i uzaludnoj patnji zbog jednog muškarca. U tom trenutku u njezinom selu se pojavljuje zastupnik pariške tvrtke za kupnju stabala, Leon Jungmann: «Čovjek to mlad, ljepušast, sitnih vatrenih očiju, crno-manjasto-bljetkaste puti, guste, tamne kose a plavih brkova. Hrvatski je govorio, u kratkim odsječnim stavcima, neke riječi i preveć oštro naglašujući, a neke opet gutajuć, te si morao istom obiknuti da ga posve razumiješ.»⁹

Leon je imao veliku popularnost kod žena, a njegovo oko je zapelo za Tenu. Prvotno ona ga je promatrala iz dosade s dosta uzvišenosti hraneći svoj ego zavedenim muškarcima, a poslije je otac nagovara na vezu s njim zbog velikog bogatstva koje je Leon posjedovao. Kako joj je kuća bila osiromašena očevom krivnjom, Tena je željela sebe spasiti iz te neimaštine. Materijalistička Tena lagano se prepuštala Leonovoj nametljivosti padajući pod vlast još jednog stranca. Tenina otpornost je gubila

⁸ Isto, str. 133-134.

⁹ Isto, str. 135.

snagu, jer raskoš Leonova doma je u njoj budio osjećaje ugone. Kako se Leon nagledao požudnih ženskih tijela, na Tenu je gledao kao ženu koja zna uživati u životu: «To su bili časovi u kojih mnoga žena pada i kleca pred silom i sjajem bogatstva. On je dobro opazio da se ona više divi tom sjaju, negoli njemu samu; on je tek u drugom redu dolazio, tek kao posjednik svega toga, ali je i znao da drugačije ne može ni biti ondje gdje se ljubav kupuje.»¹⁰

Tena je pod dojmom raskoši izgubila snagu volje zamišljajući najljepše prikaze života. Taj je svijet Tenu odvodio u kušnje razmišljajući o pravoj ljubavi i o mogućnostima svoje fatalnosti. Leon je analizirao njezine tjelesne adute te u tom trenutku privlačnosti strastveno je poljubi. Tena je bila u stanju zanesenosti te se nije mogla odlučiti je li bolje čekati Jaroslava i njegovu ljubav koja je budila mnoga osjećanja ili se prepustiti svijetu za kojim je živjela. Ljubav ne nudi materijalno bogatstvo, nego samo raskoš nježnih osjećanja od kojih nema materijalne koristi. U kratko vrijeme Tena se našla u ljubavnom trokutu, a sve tri veze su dosta djelovale na njezin psihološki svijet. Tenino poimanje ljubavnih sastanaka i rastanaka činilo je neprepoznatljivom. Razne mogućnosti svake od njezinih veza stjerale su je u kut, jer njezino srce je naišlo na prepreke kojima se nije moglo djelotvorno suprotstaviti.

Sve njezine maštarije mogao je ostvariti Leon pa čak stvarnije i življe nego što je prava ljubav. U zadovoljenju tjelesnih požuda ona pronalazi smisao koji joj prividno može pružiti osjećaj ljubavi i zaštite u snažnom zagrljaju koji je bio ispunjen nagonima bez zrna osjećanja: «Onda još neiskusna djeвица, koja je kao u magli tek nagađala slasti svijeta, a sada obožavana, svijesna svoje ljepote, srca već smirenog, koje je već duboko zaronilo u ljudsku narav prebirajući kao među voćem jednu slast i radost od druge.»¹¹

Materijalna težnja je bila jača od časti pa Tena svoje iskrene osjećaje prema Jaroslavu potiskuje u maštu bolje budućnosti. Neiskusna u ljubavi željela je postati zavodnicom koja traga za užitkom, a potaknuta tim razmišljanjima istovremeno je osjećala slast u svojim zamislima kao i

¹⁰ *Isto*, str. 137.

¹¹ *Isto*, str. 138.

tajanstveni strah izmiješan s ugodnim maštarijama. Tenin život uz Leona bio je u punom sjaju, jer svojim tijelom uspijeva ostvariti sve neispunjene želje. Nudeći svoju strast, nesvjesno je prodavala sebe za novčane izdatke koji su je činili uspješnom u svim težnjama.

Na raskalašene Leonove zabave Tena je dovodila svoje najljepše i najbolje prijateljice kako bi uz cigansku glazbu svojim zavodničkim plesom slavile ljepotu i obijest. Tena je prkosno i bezobrazno pokazivala najženstvenije dijelove svoga tijela želeći probuditi raskalašenost i uzbuđenje koje će Leona vezati uz nju. U Leonovoj glavi to se sve činilo kao da su pred njim „noćne“ dame, a takav ugođaj u vlastitoj kući činio ga je sretnim i zadovoljnim. Tena je postala ono što je oduvijek i htjela biti, a odbacivši ženski ponos pokazuje bljesak ljepote na vlastitom tijelu. Leon je pozivao svoje prijatelje kako bi se divili raskoši njegove Tene, a u nju se zagleda mladi i ljepušasti ciganin Đorđe. Tena se svojim erotskim plesom i razgolićivanjem nesvjesno deseksualizira pretvarajući erotizam u neku vrstu divne groze.

U središtu pozornosti Tena se osjećala poželjnom i popularnom među muškarcima koji se bore za njezinu naklonost. Na meti muških pogleda vodila se riječima „voljena sam, ali ne moram nikoga voljeti“ sežući u sretna raspoloženja. Kako su njezini nagoni bili daleko od ljubavi, lako bi se popustila i drugim udvaračima koji joj mogu pružiti raskoš. Odavno je prestala misliti na Jaroslava, jer od tog uzaludnog osjećaja ljubavi jača je bila popularnost u društvu:

Budite svi bogati kao Leon, pa ću onda biti i vaša! [...] Iz njene duše sve je većma ponestajalo onoga svetoga plamena, koji je čuvao sliku jednoga jedinoga čovjeka, ne puštajući ni u blizinu ikoje drugo biće. U njenom srcu, u njenom poimanju svijeta i životu nastala nova tvorba, njena čuvstva počela se u novom obliku kristalizirati, a taj oblik činio se njojzi sada puno prirodniji od onoga, kada je jedinoga vodnika ljubila.¹²

Za Tenu novac je pokretačka snaga koja joj predstavljala smisao života, pa se smatrala nepravednom da svoju ljubav pruži samo jednom

¹² Isto, str. 141.

muškarcu. Jaroslav je bio njezina jedina ljubav koja joj je uništila život, a izgubivši njega izgubila je dostojanstvo i čast predajući se „prodaji“ svoga tijela. Novcem se mogao kupiti pristup njezinom božanskom tijelu, a kako nije bila izbirljiva sve ponuđene mogućnosti je iskoristila pretvarajući se u ženu ovisnu o strasti, tjelesnosti i razuzdanim muškarcima. Zbog razočaranja u ljubavi Tena nije mogla ostati tužna i sama pa se stoga preobrazila u grešnicu i ljubavnicu. Tenina vanjska raskoš u velikom je kontrastu s njezinom dušom gubeći u nagonском ponašanju potpuni sklad vanjske i unutarnje ljepote. Njezina duša je bila sve hladnija pretvarajući sebe u biće bez savjesti i emocije. Tjelesnim i duševnim razvojem, ona postaje slobodnijom i razuzdanim pretvarajući užitek u unosan izvor zarade.

Tenine veze sa strancima Jaroslavom i Leonom u središte dovode pitanje zemljoradnje koja je Kozarca najviše mučila, jer Hrvatska u to doba biva iskorištena stranim kapitalom i u nemogućnosti za podizanje proizvodnje te jačanje industrije. Leon kao Francuz, odnosno strani kapitalist štetno je djelovao na moral sela izrabljujući slavonske šume i radnu snagu, ali i osiromašenu seosku djevojku Tenu kao raskalašeni kupac ženske ljubavi. Kozarac predstavlja strance kao zlu stvarnost koja uništava sve hrvatske dobrobiti odvođeci Hrvate u siromaštvo zbog raspada zadruga. No Leon nije vrhunac Teninih težnji, nego samo početak zavodničkih uspjeha. Nikako nije mogla pomisliti da se može skrasiti, jer u avanturama bez obveze pronalazila je svoj unutarnji mir. Tena je koketirala sa Đorđem, kao i sa svim drugim muškarcima naginjući grudi kako bi osjetio toplinu i miris njezinog bujnog tijela. Požudna Tena ga je privukla sebi znajući da mu je njezino tijelo ostvarenje svih snova, a dok je njoj Đorđevo predstavljalalo samo užitek. Avanturu s Đorđem ona promatra kao tjelesni kontakt isključivo iz potrebe te kao rezultat slabosti kojoj se ne može oduprijeti pred strašću.

No u Teninom životu događa se još jedna tragedija i to baš u trenutku najveće sreće kao i u vezi s Jaroslavom. Tvrtka za koju je radio Leon premjestila se u Podravinu te je on morao napustiti tu manipulirajuću ženu. Tena se bojala još jednog gubitka, ali ovaj put nije bila u pitanju ljubav nego kontakt s lijepim životom. Takvog muškarca nije bilo lagano naći,

a Leon je također osjećao gubitak pitajući se tko će sad tu raskošnu ljepotu ljubiti i uzdizati u nebesa. Leon savjetuje Tenu da se uda, jer neće vječno biti mladom. No Tena se držala svojih prijašnjih misli pokazujući odbojnost prema činu braka: «To bi bilo najbolje, samo kada bih ja to mogla. Da ti znadeš, što je to udati se poslije ovakovog djevojaštva, ne bi me nikada na to nagovarao. [...] To je baš ono zlo; zato ću baš živjeti i uživati, dok sam mlada.»¹³

Tenina osobnost se kroz strasne avanture u potpunosti oblikovala, jer uživajući u osjećajima strasti ona je dobila sasvim novi pogled na svijet. Neprestano se bojala da će brakom postati muškarčeva robinja, zarobljena u okove koji će je vezati za obitelj i tako razdvojiti od „bijelog“ svijeta. No kad joj Leon obeća da će se naći i kad se uda, to je uzrokovalo njezine suze radosnice. Tena je izraženi egoist, a zbog takvog karaktera mogla je plakati samo zbog sebe same. Kao i Tena, njezin otac je osjetio Leonov odlazak, jer više nije bilo njegova nesuđenog zeta koji mu u svemu pomaže. On se odao opijanju, a čitavo imanje mu se našlo na dražbi. Tena za to nije previše marila držeći se teorije da sebi ne može dopustiti poziciju koju je imala njezina majka koja je zbog toga prije reda otišla u grob. Po njezinom mišljenju žena nije rođena da se brine za kuću, nego da svijetom dominira svojom ljepotom.

Prokletstvo je zavlдалo nad Teninim vezama, jer ostajući sama iz toga je naučila da ne može svojom ljepotom ići u sukob sa sudbinom. Teni je bilo strašno dosadno u ulozi patnice, jer dani bez muških dodira njoj su bili predugi. U Teninoj duši su se izmjenjivali tuga i sreća sjećajući se paklenih bludnosti s Leonom i nježnih trenutaka s Jaroslavom. No brzo u Teni prevlada njezina divlja krv pitajući se zašto bi patila kad Leona može zaboraviti s novim ljubavnikom. Tena nikako nije mogla pripadati samo jednom muškarcu i u promiskuitetu je tražila spas. Usmjeravajući se na najzgodnije i najbogatije oženjene muškarce u selu, odabire svog bivšeg zaručnika Jozu Matijevića. Jozina kuća je bila imućna, a njegova žena Ivka prilično ružna. No njezina požuda ne pronade mir u opsesiji Jozom te zaključa da će njezin užitak biti potpun osvojivši i Đorđa koji je također bio bogat.

¹³ Isto, str. 145.

Tena je svoje tijelo smatrala objektom koji će joj ostvariti vlastite želje. Sama sebi se divila gledajući na zrcalu svoju tjelesnu ljepotu, iako je sve izgubila znala je da će joj taj besprijekorni adut vratiti staru slavu. Pretpostavljajući da je muškarac po prirodi ovisan o ženskom tijelu, znala je da će vrlo brzo svojim zavodljivim ponašanjem imati vlast nad požudama odabranog muškarca. Savršeno poznajući muški rod, Tena je vjerovala u moći svoje manipulacije. Tena je samo jednog muškarca voljela, a kako ga je izgubila nije mogla svoje tjelesne adute ostaviti neiskorištenim. Đorđe joj se više sviđao od Leona, jer je bio strastveniji, opušteniji i pristupačniji. Svojom umjetničkom stranom Đorđe je u Teni budio požudu, a u kombinaciji s izgledom stvarao je pravi šok u podivljaloj Teni. Leon se razumio u bogatstvo i prije bi se zagledao u neku skupu stvar nego u njezinu ljepotu. On nikad ne bi žalio za njom, nego za onim što je na njoj lijepo, što je njegovo i stvar prestiža. Između Teninih ljubavnika odigrao se sukob staleža, naobrazbe i načina života te u svemu je Đorđe nadjačavao Leona. Đorđe je bolje poznao žensko srce, a ona je voljela tu neobuzdanu vatru. No u sve je umiješala Jozu, jer njegove prostačke riječi sviđale su joj se više nego Leonovo otmjeno držanje. U toj dvojbi Tena se pitala je li u njezinom životu bilo dosta ljubavnih trauma ili joj je sudbina pripremila još jednu, pa se ponajviše bojala da ne ostane sama pored toliko muškaraca u svome životu: «To čuvstvo „lijepoga“ naleti katkad i njojzi u dušu, ali njezina duša već je bila podivljali busen cvijeta, iz kojega je više trnova, negoli cvjetića iskljalo. Pa i koja joj korist da čuva to divno tijelo? Tko bi ju razumio, zar bi se možda bolje udala, zar joj se ne bi rugali, da je valjda nitko neće? To bi joj gorje bilo, nego da je živa ukopana.»¹⁴

Tena osjeća prolaznost života te stoga želi sebi osigurati savršenu budućnost. Strah od tragične sudbine neprestano ju je proganjao razmišljajući o drugim fatalnim ženama iz sela za koje su se muškarci otimali, a potom su im se bezmjerno gadile. Vjerujući da je inteligentnija i sposobnija od drugih žena što su pokušale začarati muški svijet, bez vjere i odgoja pokvareno je sezala u grozno ludilo svojih misli. Zbog svoga opstanka gubi vjeru u Boga kako bi se održala sretnom i zadovoljnom.

¹⁴ Isto, str. 149.

Svjesnim odavanjem grijehu ona sebe opravdava kroz ljepotu smatrajući da je treba u potpunosti iskoristiti, a njezin glavni plijen postaje oženjen muškarac. Tena ne doživljava brak muškarca i žene kao svetinju te zbog nepopravljive iskvarenosti želi uništiti obitelj i porušiti sve predrasude da joj je takav muškarac zabranjen. Tena najavljuje modernija doba ne mogavši dopustiti da joj Božji zakon zabrani uživanje u zagrljaju oženjenog muškarca pa stoga ona donosi nove zakone i pravila u muško-ženskim odnosima:

Na taj pogled nestalo u jedan čas sve one ogavnosti, na taj pogled granuo u njenoj duši opet onaj bujni raskalašeni život, kao što je cijela njena prikaza bila... Da, ali ona zapovijed Božja veli, „ne poželi tuđega druga“, a tko ga poželi, taj počini grijeh, – tako je učila, dok još nije ni razumjela smisla toj zapovjedi. To je bilo možebiti negda, dok je svijet još drugačiji bio, – ali dandanas, tko bi još i na taj grijeh pazio! Dandanas ne otima se više nitko za „svoga“ i „svoju“ iz puke ljubavi, dandanas nismo mi onako sretni kao ptice nebeske, koje se ne moraju brinuti za svakidani život; pa kada se i sam čovjek, muškarac, bori na svaki mogući način, da ugrabi ženu lijepu, mladu, bogatu, onakovu kakovom će i najljepše i najbolje živjeti moći, zar da toga prava ne ima i sirota žena, koja ne ima baš ništa, doli svoje ljepote? Zar da ona ne smije oteti – makar i tuđe – a da uzdrži samu sebe? Jedna to čini ovako, druga onako, kakova se već prilika ovoj i onoj nadade: jedna se voli udati, jer ima nešto na sebi i u sebi, što ju sili i podmorava na to; druga voli krasti po tuđem gnijezdu i ognjištu, i opet samo zato što joj je narav nešto dala, što ju sili na to!¹⁵

Na seoskom plesu Tena zavodi Jozu dokazujući da je sve zabranjeno privlačnije čovječjoj duši od svega što posjeduje. Tena dobiva potpunu prevlast nad Jozinim razumom, a predajući se tim raskošnim ženskim adutima on se pretvarao u njezina roba. Joza i Đorđe su dijelili njezinu ljubav prihvaćajući njezine maštarije i ideje. Život u poliandriji Tenu je ispunjavao u fizičkom i psihičkom smislu, a njezino divlje ponašanje bilo je poput zvijeri koja ne bira partnera prema nekoj određenoj osobnosti. Kao savršena ljubavnica svoju ljubav im je pružala u jednakoj mjeri, a kako ih je navikla na svoje bolesne perverzije oni su prihvaćali takav

¹⁵ Isto, str. 149-150.

život ne pokazujući ljubomoru. Tena je ponajbolji primjer koliko se žena može narugati muškarcu, a zbog svoje pretjerane opsesije bira dva ljubavnika kako se ne bi osjetila nezadovoljnom u snazi svojih požuda.

Tena je ubrzo postala gospodarica u Jozinom domu, a vlastitu ženu Ivku on je nazivao pogrđnim imenima. Ljubav uvijek daje posebna osjećanja, a u ovome slučaju Jozina zaludjenost Tenom dala je samo tužna suosjećanja. Joza ponižava vlastitu ženu želeći dokazati sebi i Teni da u njihovoj priči Ivka nije od velike važnosti. Ivka je suparnica fatalne žene kao njezina krajnja suprotnost, podložna, mirna i poslušna djevojka kojom upravljaju Tena i Joza. Kroz odnos prema Ivki pisac daje seosku sliku poimanja nelijepih žena te njezinu poziciju žrtve koju joj je osigurao vlastiti muž. Kao Tena i Joza, tako su i Tena i Đorđe dobro živjeli. Đorđeva žena Maruška je bila borbenija od Ivke, ali muž je nije previše doživljavao dajući sav zarađeni novac Teni. Govorom i odijevanjem, ali i raskalašenim ponašanjem Đorđe se razlikovao od drugih Cigana pa se čitav njegov narod digao u pobunu protiv njega i njegove ljubavnice koja ga je odvodila u nesreću. Cigani su vraćali ispred Teninih vrata ne mogavši ništa učiniti njezinoj ljepoti koja je postala glavnim uzrokom svih nevolja. Maruška baca uroke na svoju suparnicu kako bi proklela njezinu ljepotu:

Moje Đorđe, moje bijelo grožđe! – zareva Maruška. Da te kolera pojela! – zaurlaše ostali cigani u jedan glas. I ovo je od Đorđa! – pokaza Tena crljeni rubac. I to od Đorđe – moje zlatno grožđe! – kukala Maruška. Da ti vile kosu počupale! – urlali cigani. I ovo je od Đorđa! – pokaza Tena dražestan zobunčić. I to od Đorđe – moje slatko grožđe! – zaplače Maruška, čupajući kosu s glave. Da ti kuga oči iskopala!...¹⁶

Tena nije bila zlobna ni oštroomna, od žena je samo očekivala da se dive njezinoj ljepoti jednako kao i muškarci te iz tih razloga nisu joj smetale žene od njezinih ljubavnika. Tena se ne srami zbog postupnog uništavanja dva braka, jer ne posjeduje stid i razum vodeći se egoizmom i rasipništvom. Za nju nisu postajale prepreke koje bi je zaustavile

¹⁶ Isto, str. 154-155.

u nerazumnim težnjama, stoga je zavodljivim moćima uspješno održavala svoje veze. Dvojica muškaraca nisu bila dovoljna da umire njezinu požudu i materijalnu glad pa je u gostioničarskim sobama nudila svoje erotske usluge.

Maruškina ljubomora prelazi u osvetu te Teni poklanja maramu zaraženu kozicama koju joj je iz Bosne donijela njezina savjetnica, stara Ciganka. Kako je Tena navikla na darove kao znakove pažnje, objeručke prihvaća maramu i neočekivano se zarazi kozicama. Njezina ljepota je bila uništena, a vidljivi tjelesni ožiljci na Teninom licu su znakovi njezinog moralnog raspada, kao i posljedica burnog života. Tena je sebi postala tuđa vidjevši svoje unakaženo lice te nakon tolikih uspjeha po prvi put se neizmjereno bojala da će ostati sama:

Zgrozila se, upropastila se, kada je prvi puta čula tu riječ. To divno lice izrovat će kozice, izrovati na sve vijeke! Od najljepše postat će najgrđa; kao što su dosada upirali u nju oči radi ljepote, tako će sada pokazivati na nju radi grdobe. Hoće li ju i ovakovu još voliti Joza i Đorđe, hoće li ju ovakovu nagrđenu itko htjeti oženiti? Zar će morati raditi i služiti a da preživi?¹⁷

Tena u teškom stanju zaziva Boga pitajući se što mu je skrivila ne shvaćajući da je bila ohola prema svojoj ljepoti te da Bog sve ono što lako dadne jednako tako i uzme: «Bože moj, Bože moj! što sam ti skrivila, da si baš mene tako kaznio? [...] Ma gdje bi dragomu Bogu bila kriva, što sam ja lijepa? Ta on me je stvorio takovu... – cvilila je Tena.»¹⁸ Tena se nije mogla pogledati u zrcalo, jer njezino lice je bilo poput kore pomiješane s ljudskom kožom. U tom teškom stanju tjeskobe Tena krade Ivkine dukate, jer je slutila svoju neimaštinu. Koliko prevare i obmane u jednoj ženi, a iako kažnjena od Boga Tena se nije kajala za svoje grijehе. Nekad je neopisivom snagom privlačila, a sad je s jednakom snagom odbijala muške poglede. «Ožiljak je metaforička oznaka moralno propalih žena, udovica ili napuštenih žena koje se prepuštaju nagonima i u njima nalaze egzistencijalni smisao. Tenino izbrazdano i kažnjeno lice

¹⁷ *Isto*, str. 157.

¹⁸ *Isto*, str. 158.

tek kao takvo postaje prihvaćeno od šireg prostora.»¹⁹ Joza i Đorđe su bili razočarani njezinim izgledom te sve ono što su osjećali nestalo je gubitkom ljepote. Pored Tene, Ivka se Jozi pričinjavala lijepom kao anđeo i čitava situacija ga vezala za njegovu ženu, kao i Đorđa koji je bio vezan uz svoga novorođenog sina. Đorđe je proživljavao istinsku sreću ne sluteći da nije otac svome sinu. Njega prevariše Tena i Maruška, ali svaka na svoj način.

Tenina kuća je bila na prodaji zbog poreznog duga, a kupuje je Tenina prva ljubav Jaroslav koji se nadao da ga još voli. Ušavši u kuću primijeti Tenu, a nije mogao vjerovati u njezinu preobrazbu. Jaroslav se prisjećao njezinog lika iz prošlosti, a ovaj novi mu se pokazivao pred očima ne mogavši primiti srcu takvu stravičnu sliku:

On je gledao dvije Tene pred sobom; jednu lijepu, onakovu, kakovu je pred dvije godine ljubio i jednu ružnu. Lik one lijepe bio je u njegovoj duši, a lik one druge stajao pred njime. Onaj u duši bio je jači i silniji, a ovaj drugi – ružni – kao da ga gleda u snu. Tako bilo prvi časak, nu što dalje, to se onaj duševni lik počeo sve većma mutiti, kao poblijedjela slika, dočim je ovaj drugi sve jasniji, sve krepčiji pred njegovima očima bivao. A što dalje, a to onoga krasnoga lika počeo sve većma nestajati, dok napokon posve ne isčeznu, a pred njime se stvori Tena onakova, kakova je uistinu bila. Nad njenom glavom lebdilo kao fatamorgana ono negdašnje divno lice, koje ga je blagoslivalo, kada je u boj polazio...²⁰

Teni i Jaroslavu u misli dođoše uspomene ne želeći dopustiti stvarnosti da uništi taj trenutak razmišljanja, a ono što su vidjeli jedno u drugom nije bilo ni malo lijepo. Jaroslav je postao ratni invalid, a Tena ružna nemoralna djevojka. Kad je ta misao došla do usamljenih srca niz obraze im potekoše suze za svim onim što su izgubili, a usprkos svemu odlučioše zajedno započeti novi život. Tena se pokazala nedovoljno proračunatom i sposobnom da postigne materijalnu korist od svoga bludnog života. No gubitkom njezinog najjačeg aduta, božanske ljepote ona gubi moć manipuliranja muškim razumom. Tenino unakaženo lice muškarce

¹⁹ SABLJIĆ TOMIĆ, Helena, *Gola u snu: O ženskom književnom identitetu*, Znanje, Zagreb, 2004., str. 56.

²⁰ KOZARAC, Josip, *Slavonska šuma, Tena, Mrtvi kapitali, Moj djed, Oprava*, str. 163.

je udaljavalo, jer nekadašnja ljepotica nakon dobitka kozica preobrazila se u zastrašujuće stvorenje. Nakon dugogodišnje popularnosti i statusa zavodljivog objekta muške požude, Tena postaje predmetom sažaljenja te gubitkom savršene tjelesnosti biva kažnjena najvećom kaznom. Predajući svoju ljubav nije marila za budućnost pa se na kraju morala pokajati za svoje postupke obnavljajući vezu s Jaroslavom. Poigravajući se moralnim paradoksima zavodljive Tene, Kozarac na kraju pronalazi izlaz u strancu pokazujući da je prava ljubav jača od svih prepreka.

Literatura:

- ČORKALO, Katica: «Psihološke novele Josipa Kozarca», u: *Zbornik radova Josip Kozarac, književnik i šumar*, JAZU-Centar za znanstveni rad, Vinkovci, 1988.
- FREUD, Sigmund: *Predavanja za uvod u psihoanalizu*, Stari grad, Zagreb, 2000.
- FREUD, Sigmund: *Tri rasprave o teoriji seksualnosti*, Stari grad, Zagreb, 2000.
- FREUD, Sigmund: «Ženskost», u: *Autobiografija: Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, Matica srpska, 2007.
- JELČIĆ, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004.
- «Josip Kozarac», u: Dunja MERKLER (ur.), *Hrvatski pripovjedači u doba realizma*, Sys print, Zagreb, 1996.
- KOZARAC, Josip: *Slavonska šuma, Tena, Mrtvi kapitali, Moj djed, Oprava*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 2001.
- SABLIĆ TOMIĆ, Helena: *Gola u snu: O ženskom književnom identitetu*, Znanje, Zagreb, 2004.
- ZLATAR, Andrea: *Rječnik tijela: Dodiri, otpor, žene*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010.
- ZLATAR, Andrea: *Tekst, tijelo, trauma: Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.

DOUBLE IDENTITY KOZARAC'S TENA (1894)

Abstract

Josip Kozarac writes book Tena to expose female psychology of awakening womanhood through wild behavior of femme fatale. Tena's figure is based on two different identities bearing in mind her maiden growing and subsequent position of lustful seductress who activates the other characters and causes unexpected situations. From emotional and a girl in love, Tena will develop into desiring seductress who fully enjoys life without realizing that her fantasies makes evil to herself and others. Following the physical and mental development of the main female character, leads to the conclusion that femininity of a femme fatale is a serious psychological problem that becomes a main cause of life curse.

Key words: *Josip Kozarac, Tena, femme fatale, identity, beauty, passion, adventure.*

* Široki Brijeg

NAPUTCI AUTORIMA ZA SURADNJU

Opće upute

KULTURA KOMUNICIRANJA – *godišnjak radova Studija novinarstva Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru* znanstveno stručna je publikacija koja objavljuje recenzirane radove izložene na znanstvenoj konferenciji „Kultura komuniciranja“ koja se održava jedanput godišnje u organizaciji Studija novinarstva Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru.

Radovi podliježu recenziji prema općim standardima. Kategoriju rada predlaže recenzent, a konačan sud donosi urednik u konzultaciji s uredništvom.

Oprema rukopisa

Poželjan *opseg* znanstvenih i stručnih članaka je do 16 autorskih kartica (jedna kartica sadrži 30 redaka sa 60 znakova u retku), uključujući bilješke sa sažetkom na hrvatskom i engleskom jeziku te literatura koju je nužno navesti zasebno. U sažetku, opseg do 12 redaka, treba skraćeno predstaviti sadržaj članka te prezentirati glavne rezultate i zaključke istraživanja. Pisati valja u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike. Uz sažetak treba navesti oko pet ključnih riječi, odnosno pojmova koji pomažu u klasifikaciji rada.

Naslovi knjiga i zbornika te nazivi časopisa pišu se ukočenim pismom (*kurziv, italik*). Dijelovi knjiga (npr. pojedine rasprave iz znanstvenog dijela) pišu se u navodnicima. Naslovi članka pišu se u navodnicima. Istaknuta mjesta u tekstu valja označavati kosim slovima (kurzivom) ili masnim slovima (boldom), a nikako velikim slovima ili podvučeno, osim ako za to ne postoje posebni razlozi. Ako unutar navoda treba dio teksta ponovno označiti navodnicima, onda valja rabiti tzv. polunavodnike (‘unutar navoda’).

U pisanju pozivnih bilježaka autor se može služiti europskim ili američkim sustavom, ali njihovo kombiniranje nije dopušteno.

Tehničke upute

Svi tekstovi moraju biti pisani na računalu, u nekoj od inačica programa MS Word ili u nekom od programa kompatibilnih s MS Word, te trebaju biti snimljeni u formatu dokumenta (*.doc, Word 97-2010).

Obvezna je uporaba fonta Times New Roman CE. U tekstu veličina slova treba biti 12, a prored 1,5 (srednji). U bilješkama veličina slova jest 10, a prored jednostruki (*single*).

Nije poželjno da prijelom već bude objavljen. Crteže i grafike treba obilježiti rednim brojem.

Rad se dostavlja uredništvu u jednom primjerku, na CD-u ili USB Sticku. Može biti dostavljen i elektroničkom poštom (e-mailom).

Tekstovi se mogu poslati i poštom na adresu: Filozofski fakultet (Studij novinarstva za Zbornik), matice hrvatske bb, 88 000 Mostar ili na mail: ffmo@ffmo.ba ili na zoran.tomic@sve-mo.ba ili predati osobno.

Molimo autore da ime i prezime, akademski stupanj (ili profesionalnu titulu) te puno ime institucije u kojoj rade, naznače telefon, mobitel, adresu i e-mail radi kontakta.

Rukopisi se ne vraćaju. Uredništvo pridržava pravo rukopis redakcijski prilagoditi propozicijama.

Molimo sve suradnike da se dosljedno pridržavaju navedenih naputaka.

Uredništvo

